

Teorija **in** **P**raksa

Iz vsebine:

JOŽE SMOLE

Dialogi v publicistiki

BORIS MAJER

O dilemah
eksistencialne kritike II

JANEZ ŠMIDOVNIK

Učinkovitost javne uprave

FRANC ŽAGAR

Industrija ob prehodu
na novo kvaliteto

12

LJUBLJANA V DECEMBRU 1965

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor :

**Adolf Bibič, Bogdan Cepuder, Stane Kavčič, Sergej
Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Zdenko
Roter, Janez Stanovnik, Vida Tomšič, Vinko Trček, Joža
Vilfan, Jože Zakonjšek, Boris Ziherl**

GLAVNI UREDNIK :

Stane KAVČIČ

ODGOVORNI UREDNIK :

Stane KRANJC

**Tehnični urednik : Janez KOROŠEC, lektorja : Mojca MOČNIK,
Janez SRŠEN, oprema : ing. arch. Branko SIMČIČ**

UREDNIŠTVO :

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 10 39, 31 13 77

UPRAVA :

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 13 77 int. 232

**Letno izide 12 števil. Celoletna naročnina 2000 din, polletna 1000 din,
posamezni izvod 200 din**

Tekoči račun 504-603-13

Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

**Tiska ČP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14
Rokopisov ne vračamo**

Teorija in Praksa

Letnik II. 1965 št. 12 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

- JOZE SMOLE: Dialogi v publicistiki 1843
- BORIS MAJER: O dilemah eksistencialne kritike II. 1850
- JANEZ SMIDOVNIK: Učinkovitost javne uprave 1865
- FRANC ŽAGAR: Industrija ob prehodu na novo kvaliteto 1871
- AKTUALNI INTERVJU:
- »NACIONALNA KULTURA IN ZNANOST« — Odgovarjajo: JANEZ BERAVS, JOZE JUHART, TINE LAH, BENO ZUPANČIČ 1889
- POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:
- PAVEL KOGEJ: Zastoj v zaposlovanju 1915
- BORUT ŠNUDERL: Neustrezne rešitve 1921
- BORIS VERBIČ: Socialne razlike in gradnja stanovanj 1927
- STANE MOZINA: Sodelovanje med zavodi 1932
- ODMEVI:
- AVGUŠTIN LAH: Pogoji ureničevanja agrarne politike 1938
- ANDREJ MARINC: Zasebni kmetovalec in zadruga 1943
- MNENJA:
- MARKO RAINER: Vprašanja stanovanjske reforme 1955
- SOCIALISTIČNA MISEL V SVETU:
- FRANTISEK VARTIK: O vzrokih kulta osebnosti 1967
- PRIKAZI, RECENZIJ, BELEZKE:
- ANDREJ KIRN: Problem zgodovine tehnike 1979
- MAURICE DUVERGER: Uvod v politične znanosti (Anton Bebler) 1985
- RUDI VIDETIČ: Posvetovanje o izumiteljstvu in tehničnih izboljšavah 1989
- IVAN RUDOLF: Srečanje z Gramscijem 1993
- Beleške o tujih revijah 1996
- BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 2004

CONTENTS

JOZE SMOLE: Dialogues in Journalism	1845
BORIS MAJER: Dilemmas of the Existential Criticism II.	1850
JANEZ SMIDOVNIK: The Efficiency of Public Administration	1861
FRANC ZAGAR: Qualitative Changes in Industry	1871
THE INTERVIEW:	
»NATIONAL CULTURE AND SCIENCE«; answers given by: JANEZ BERAVS, JOZE JUHART, TINE LAH, BENO ZUPANCIC	1889
GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:	
PAVEL KOGEJ: Standstill in Employing	1915
BORUT SNUDERL: Incongruous Solutions	1921
BORIS VERBIC: Social Differences and Housing Construction	1927
STANE MOZINA: Institutions and their Cooperation	1932
ECHOES:	
AVGUSTIN LAH: Agriculture Policy and its Conditions of Realisation	1938
ANDREJ MARINC: The Farmer and the Cooperative-farm	1945
OPINIONS:	
MARKO RAINER: Housing Reform and its Problems	1955
SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:	
FRANTISEK VARTIK: The Cult of Personality and Reasons for it.	1967
REVIEWS, NOTES:	
ANDREJ KIRN: Problem of the History of Technical Science	1979
MAURICE DUVERGER: An Introduction into Political Sciences (Anton Behler)	1985
RUDI VIDETIC: Consultation on Invention and Technical Improvement	1989
IVAN RUDOLF: Meeting with Gramsci	1993
Notes on Foreign Reviews	1996
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES:	2004

СОДЕРЖАНИЕ

ИОЖЕ СМОЛЕ: Диалоги в публицистике	1845
БОРИС МАЙЕР: О дилеммах экзистенциальной критики II	1850
ЯНЕЗ ШМИДОВНИК: Успешность общественной администрации	1863
ФРАНЦ ЖАГАР: Качественные перемены в промышленности	1871
АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:	
»НАЦИОНАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА И НАУКА« Отвечают: Янез Брауэс, Иоже Юхарт, Тине Лах, Бено Зупанчич	1889
ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:	
ПАВЕЛ КОГЕИ: Застой в получении служб	1915
БОРУТ ШНУДЕРА: Несоответствующие решения	1921
БОРИС ВЕРБИЧ: Различное социальное положение и постройка квартир	1927
СТАНЕ МОЖИНА: Сотрудничество "между институтами"	1932
ОТЗЫВЫ:	
АВГУСТИН ЛАХ: Условия реализации аграрной политики	1938
АНДРЕЙ МАРИНЦ: Частный земледелец и колхоз	1943
МНЕНИЯ:	
МАРКО РАЙНЕР: Вопросы квартирной реформы	1955
СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:	
ФРАНТИШЕК ВАРТИК: О причинах культа личности	1967
РЕЦЕНЗИИ, ОЧЕРКИ, ЗАМЕТКИ:	
АНДРЕЙ КИРН: Вопросы истории технологии	1979
МОРИС ДИВЕРЖЕР: Введение в политические науки	1985
РУДИ ВИДЕТИЧ: Совещание об изобретательстве и технических улучшениях	1889
ИВАН РУДОЛФ: Встреча с Грамши	1993
Заметки о зарубежных журналах	1996
БИБЛИОГРАФИЯ СТАТЕЙ И КНИГ:	2004

Dialogi v publicistiki

Dokazovati pomembnost dialogov v publicistiki bi bilo zares odveč, saj je le-ta očitna zlasti v socialistični samoupravljalni družbi, ki je kritična do sebe, si utira povsem nova pota svojega razvoja in ji nobena od njenih ustvaritev ni in »ne sme biti tako sveta, da ne bi mogla biti presežena in da se ne bi umaknila tistemu, kar je še bolj napredno, še bolj svobodno, še bolj človeško«. Nikakor pa ne bi bilo odveč pomuditi se ob ugotovitvi, da dialogi v naši publicistiki v marsikaterem pogledu zaostajajo za dinamiko dialogov v našem vsakdanjem življenju; ti dialogi so še zlasti razgibani v organih samoupravljanja, v predstavniških telesih in organizacijah Socialistične zveze. Predvsem velja ugotoviti, da je dialogov v naši publicistiki premalo in da tudi v vsebinskem pogledu niso tako razsežni in poglobljeni, kot bi logično pričakovali v razmerah živahnega družbeno-političnega dogajanja. Vzroki takšnega zaostajanja so prav gotovo vsebinske kakor tudi metodološke narave.

Mnogi nespোরazumi o vsebini in osnovnih smereh dialoga v naši publicistiki, ki tu pa tam udarjajo na dan, so v naši družbeni praksi, zlasti v samoupravnih organih in predstavniških telesih že dokaj razčiščeni. Pri tem mislim zlasti na nespোরazume o mestu sobesednikov v dialogih, od katerih naj bi eni nastopali v vlogi kritikov, drugi pa v vlogi branilcev vsega tistega, kar je kritizirano. Takšna delitev vlog je v bistvu tuja našemu sistemu samoupravljanja. Razmerja v dialogu s stališč socialističnega so popolnoma drugačna, saj je očitno, da udeleženci v dialogu, ko kritizirajo tisto, kar je negativno, omejeno in nepopolno, hkrati opozarjajo, spodbujajo in po-

spešujejo tisto, kar je pozitivno in napredno, kar s svojim razvojem lahko prevlada in premaga negativno in omejeno.

Napačno pojmujejo tisti, ki v dialogih v publicistiki vidijo samo nekakšno dopolnilno obremenitev že tako in tako zapletenih družbeno-političnih problemov, ki skratka ne vidijo ustvarjalnega bistva in učinka dialogov. Potreba po razgibanjih in poglobljenih dialogih v naši publicistiki pa se zlasti močno čuti zdaj, ko smo v gospodarskem, kulturnem in družbeno-političnem razvoju že dosegli takšno raven, da moramo pokazati pri obravnavanju in reševanju neposrednih in dolgoročnih nalog tudi drugačne kvalitete. Očitno je, da so možne v okviru socialističnega sistema samoupravljanja za posamezne probleme raznotere rešitve, bolj ali manj napredne, bolj ali manj stvarne in učinkovite. Dialogi v publicistiki lahko ogromno prispevajo ne samo v vsestranskem osvetljevanju problemov in odkrivanju njihovih globokih korenin, temveč tudi v razčiščevanju različnih možnih rešitev oziroma v iskanju najbolj ustrezne rešitve, ki bo pospeševala nadaljnji razvoj in se je zanjo mogoče opredeliti.

Takšni dialogi terjajo seveda tudi ustrezne metode.

Priznati moramo, da smo v razpravah včasih premalo strpní. Pogosto smo tudi osebni. To pa seveda ovira razvoj resnega ustvarjalnega dialoga v naši publicistiki.

Marsikatera polemika, ki je načela zelo pomembne zadeve, se je jalovo končala zato, ker se je kaj kmalu sprevrgla v medsebojne osebne napade, ki so povsem zasenčili osrednjo temo in argumente. Vsekakor je res, da ni zmeraj lahko sprejeti utemeljenih stališč sobesednika v dialogu in popraviti svojih stališč, toda to še ni razlog za to, da se kdo ob pomanjkanju tehtnih argumentov zateče k besednemu duhovičenju in začne osebno obračunavati. Sploh pa je motiv, v vsakem primeru dokazati, da sem pametnejši od sobesednika, ne samo zgrešen in izredno škodljiv, temveč v popolnem nasprotju z ustvarjalnim dialogom. Namen dialoga vsekakor ni v tem, da odkrije, kdo je pametnejši. Bralce razprav to prav gotovo kaj malo zanima.

Napačni metodološki prijemi in zlasti nezadostno upoštevana osnovna pravila »fair play«¹ sprevržejo marsikatero razpravo v njeno nasprotje. Velikokrat se stvar zatakne ob vprašanju, ali sem sobesednika pravilno razumel in verno citiral. Dogaja se, da iz besedila potegnemo samo stavek ali dva in sploh ne upoštevamo, v kakšni miselni zvezi sta zapisana. In če to potem uporabimo kot osnovo za polemiko, je že vnaprej jasno, da dialog ne bo kaj prida.

Ne gre samo za primere zavestnega tendencioznega prikazovanja stališč sobesednika. Večkrat se vmešata v obravnavo besedila površnost in malomarnost, kar seveda povzroči nespornost, ki ob pomanjkanju strpnosti kaj hitro pripelejo dialog do osebnih napadov. Brž ko pa smo zdrknili na področje osebnega obračunavanja, nismo več imuni za podtikanja in nenačelnost.

Dialog mora vsekakor biti oster, zlasti če si v resnici prizadevamo, da bi probleme, ki jih obravnavamo, vsestransko osvetlili in tudi prispevali k njihovi rešitvi. Dialog pa naj bo oster predvsem po vsebini, ne pa po obliki, zlasti pa ne sme biti žaljiv za sobesednika. V dialogu morajo odločati argumenti, nikakor pa ne prazno besedno duhovičenje in »nadmudripanje«.

Tudi ocena stališč sobesednika je izredno odgovorna zadeva. V naših dialogih nikakor ne bi smelo biti neenakopravnega obravnavanja, zlasti pa ne poskusov moralno-političnega diskreditiranja človeka z različnimi pridevki, kot »dogmatik« in »konservativec« ali pa »malomeščan«, »lažni liberalist«, »romantik« in podobno. S takšnimi cenjenimi pridevki še nihče ni ničesar dokazal, resno pa je zavrnil razvoj dialoga, če ga ni celo onemogočil. Seveda je dolžnost napredne publicistike, da se odločno upira tako dogmatičnim kakor tudi lažno-liberalističnim pojmovanjem in stališčem in da potemtakem ne more sprejemati gnilih kompromisov; pri tem so ji opora argumenti. Zato je tudi pri ocenjevanju stališča sobesednika publicist dolžan presojudati sobesednika v resni obravnavi.

Za publicista, ki želi pomagati pri urejanju naših družbenih protislovij, ni nobenih dilem in zadržkov, ki bi ga ovirali, saj je vendar razumljivo, da se mora ukvarjati s stvarmi, kakršne so, in jih ocenjevati povezane s celotnim družbenim dogajanjem. Pri tem ga mora voditi jasen smoter, da pomaga občanom v socialistični družbi, da bi o vseh problemih razpravljali na demokratičen način, da bi krepili medsebojno zaupanje in z globokim občutkom za stvarnost in perspektive družbenega razvoja kar najboljše urejali dnevne in dolgoročne probleme.

Oportunizem sodi med resne ovire razvoja naše ustvarjalne polemike. Vse prepogosto podlegamo nekakšni bojazni, da nam bo kdo očital, da smo preostri, »da zaviramo razvoj demokracije«, in se zato ne spuščamo v utemeljeno in tehtno polemiko s stališči, ki so nam očitno tuja, ali pa s stališči, ki dejansko zavirajo naš družbeni razvoj. Oportunizem se kaže tudi v tem, da se nekaterih stvari ne lotimo polemično zato, ker se bojimo, da jim ne bi dali prevelike razsežnosti in

večje veljave, kot jim gre, skratka, da ne bi stvari še bolj zapletli. Nedvomno je res, da bi naredili slabo uslugo našemu družbenemu razvoju, če bi razmeroma majhen in izoliran pojav napihovali in mu pripisovali pomen, ki ga v resnici sploh nima. Toda to še nikakor ne pomeni, da gremo lahko molče mimo njega, kajti takšna pasivnost lahko postane širša praksa mlačnega odnosa do pojavov, ki so nasprotni našemu socialističnemu družbenemu razvoju.

Seveda se v praksi zelo resno zastavlja vprašanje, kje naj bo danes težišče dialoga v naši publicistiki. Načeloma je vsakomur jasno, naj bo na osrednjih problemih naše družbe, ne pa na obrobni. Toda v praksi se vendarle pogosto dogaja prav narobe, da namreč o obrobni zadevah razpravljamo bolj živo in intenzivno kot o osrednjih, ki zadevajo življenjske interese občanov. Načeloma tudi ni nobenega dvoma o tem, da je nesmiselno venomer razpravljati o stvareh, ki smo jih v naši družbi idejno že razčistili, da jih potemtakem ni vredno nenehoma premlevati, temveč se moramo v dialogu osredotočiti na iskanje konkretnih rešitev na osnovah in v merilih že pretresenih idejnih izhodišč. Zdaj ko obravnavamo osnutek temeljnega zakona o financiranju izobraževanja, bi nekateri posamezniki želeli ponovno vsiliti razpravo o tem, ali ne bi kazalo vrniti se k administrativno-proračunskemu načinu financiranja šolstva. Nikakor ne trdim, da gremo lahko molče mimo takšnih stališč oziroma da jih lahko povsem ignoriramo. Z njimi moramo polemizirati. Toda to plat polemike moramo zares pravilno dimenzionirati, sicer bomo pozornost in energijo izrabljali v napačni smeri. Težišče našega dialoga o financiranju izobraževanja bi moralo biti danes vsekakor v iskanju najboljših konkretnih rešitev na podlagi že povsem izoblikovanega idejnega izhodišča o poglobljanju samoupravljanja v šolstvu. Dialog o teh problemih nam mora torej pomagati, da bomo šli naprej, ne pa da se vračamo ali vrtimo v krogu.

Zdi se mi, da se v dialogih v publicistiki premalo ukvarjamo z nalogami nadaljnje graditve in izpopolnjevanja našega celotnega družbeno-ekonomskega sistema. Te naloge je načelno zelo jasno opredelil osmi kongres Zveze komunistov Jugoslavije, da pa bi jih uresničili, je v družbeni praksi treba iskati in oblikovati najustreznejše rešitve. Človeku se včasih zdi, da se v posameznih polemikah veliko ubadamo z obrobni zadevami, puščamo pa vnemar osrednje probleme, od katerih je v resnici odvisen ves naš razvoj ter s tem položaj občana in reševanje problemov, ki občana najbolj mučijo v vsakdanjem življenju. Ne bi se namreč mogli pohvaliti, da

smo našo publicistiko dovolj aktivno vključili v iskanje sistemskih rešitev tako v gospodarstvu kot v vseh družbenih dejavnostih. Drugače povedano, naša publicistika bi vsekakor lahko več kot doslej prispevala k izpopolnjevanju našega sistema in h konkretnemu reševanju najbolj perečih problemov naše družbe. S tem pa seveda nikakor nočem reči, da naj bi dialogi obravnavali samo naš družbeno-ekonomski sistem. Omenil sem samo eno od tematskih področij, ki je za našo publicistiko izredno pomembno, sicer pa je razumljivo, da ne more nihče predpisovati, o čem naj razpravljajo dialogi, ki so povsem naravno odvisni od raznih impulzov.

V Jugoslaviji se bohoti v zadnjem času vsesplošna kritika. Z ničimer nismo zadovoljni, vse kritiziramo. To je po eni strani dobro. Nedvomno je to dokaz visoke stopnje našega razvoja, ko si na osnovi že doseženega želimo, da bi šli hitreje naprej. Kritika je bistveni sestavni del celotnega našega družbenega sistema, in to kvalificirana kot nekvalificirana kritika, empirična kot znanstvena. Toda ko govorimo o dialogih v publicistiki, lahko upravičeno zahtevamo, da morajo biti na ravni kvalificirane kritike. Še več. Težiti bi morali k temu, da bi bili na ravni znanstvene kritike, čeprav s tem nikakor ne mislim, da bi smeli omalovaževati empirično kritiko, ki ima vsekakor svoje določeno mesto tudi v publicistiki. Vendar se moramo pri vsem tem zavedati, da empirična kritika sama po sebi še nikakor ne zadošča, da bi si utirali pota nadaljnjega razvoja. Tudi kvalificirana kritika, ki samo opozarja na napake, slabosti in protislovja naše družbe, ne nakazuje pa tudi rešitev, ni še tisto, kar bi upravičeno pričakovali od razprav v naši publicistiki.

Pogosto se naše razprave zožijo samo na to, da udeleženci v dialogu ugotavljajo in osvetlujejo določene družbene probleme ter polemizirajo o posameznih problemih tako, da jih oprednotijo, jim določajo obseg in mesto v naši družbeni praksi. Tudi takšna kritična razmišljanja so pomembna in njihovega vpliva ne gre podcenjevati, saj nas spodbujajo k iskanju rešitev. Toda od dialogov v naši publicistiki upravičeno pričakujemo neprimerno več.

Zgolj s kritičnim ugotavljanjem slabosti, pomanjkljivosti, napak in aktualnih problemov še nismo dovolj storili za naš napredek. Kritika dobi pravi pomen v naših razpravah v publicistiki šele takrat, ko si jo zastavimo tako, da sproži poglobljena razmišljanja o možnih rešitvah, ki izhajajo iz naših materialnih zmogljivosti in ki so v skladu z jasno začrtano smerjo našega družbeno-ekonomskega sistema.

Razmeroma lahko je v naših dialogih odkrivati slabosti in pomanjkljivosti, ugotavljati, recimo, da dajemo premalo sredstev za prosveto in kulturo, in to tudi dokumentirati s povsem točnimi podatki. Toda veliko težje je predlagati, kako naj bi stanje izboljšali. Zagovarjati stališče, da je moja dolžnost samo izluščiti problem, ne da bi me skrbelo, kako in kdo ga bo rešil, je verjetno še daleč od tistega, kar bi od sobesednikov v dialogih v publicistiki pričakovali. Ustvarjalna polemika na ravni publicistike se mora lotiti tudi vprašanja, kako kaj urediti in kako kaj rešiti.

Veliko razpravljamo, recimo, o sedanjem neustreznem deviznem režimu. Toda žal ne gremo veliko dlje od kritike današnjega stanja, od ugotavljanja očitnih slabosti in pomanjkljivosti. V razpravah dajemo vse premalo spodbude za razmišljanje o možnih rešitvah. Namesto da samo ponavljamo znano ugotovitev o neustreznosti našega deviznega režima, začnimo raje razpravljati povsem konkretno o tem, kakšen naj bi bil devizni režim, da bi ustrezal našim razmeram in potrebam, da bi bil uskladen z našimi reformnimi prizadevanji.

Tudi o politiki cen so naše razprave pogosto enostranske. Večkrat razpravljamo o tem, ali naj bodo cene kontrolirane ali sproščene, kar je z načelnega stališča že zdavnaj rešeno. Drug primer našega enostranskega razpravljanja se kaže v postavljanju pretiranih zahtev, naj se takoj in na vsej črti sprostijo vse cene, pri čemer si celo zadevo zamišljamo dokaj preprosto. Kaj bistveno ne prispevamo k izpopolnjevanju naše politike cen, če samo ponavljamo točno ugotovitev, da je sedanje stanje še daleč od uresničitve sklepov osmega kongresa, »da je treba zagotoviti svobodnejše delovanje trga in hitrejšo opuščanje administrativnega reguliranja cen«.

Enako velja tudi za mnoge razprave o drugih perečih problemih našega gospodarstva kakor tudi za pomanjkljivosti v šolstvu, kulturi, znanosti, zdravstvu in tako imenovanih družbenih službah ter za slabosti na vseh teh področjih. Veliko razpravljamo, recimo, o neustreznih kulturni politiki in venomer ugotavljamo očitne slabosti, ki jih vsakdo vidi in potemtakem ni potrebna kaka poglobljena analiza, da jih odkrijemo. Toda bilo bi še neprimerno bolj koristno, če bi začeli povsem konkretno razpravljati tudi o tem, kakšna naj bi bila ustrezna kulturna politika.

Vse te probleme sem izbral samo zato, da bi ponazoril trditev, da bi morali v razpravljanju v publicistiki poleg tega, da ugotavljamo in analiziramo slabosti, težiti tudi k iskanju ustreznih rešitev.

Zdi se mi, da bi morali biti pri razpravljanju o naših družbenih, kulturnih in ekonomskih problemih veliko bolj kritični tudi do svojih želja in zahtev. Nismo storili veliko koristnega, če v bistvu samo ponavljamo maksimalne zahteve, pri tem se pa ne oziramo dovolj na naše dejanske materialne zmogljivosti. Eno so naše želje, naši ideali, drugo je naša materialna stvarnost. Ignorirati materialne zmogljivosti in samo postopljati maksimalne zahteve nas lahko mimo dobre volje pripelje celo na pozicije demagogije, do povsem popačene podobe naših družbenih odnosov.

O vseh slabostih in odprtih vprašanjih naše družbe bomo v prihodnje vsekakor razpravljali še bolj odkrito, ostro in plemično. Toda hkrati je očitno tudi to, da smo v družbenem razvoju že dosegli tisto raven, ko je upravičeno pričakovati, da si v razpravah v publicistiki prizadevamo prispevati svoj delež s tem, da dajemo pobude in predloge za nadaljnji razvoj celotnega našega sistema in za odpravljanje zlasti tistih problemov, ki neposredno zadevajo živiljenjske interese občanov.

JOŽE SMOLE

BORIS MAJER

Dileme eksistencialne kritike

(Nadaljevanje)

II

O umetniški in družbeni vrednosti eksistencialne literature, posebej še hermetične poezije, obstoje pri nas diametralno nasprotna stališča. Medtem ko eksistencialna kritika ocenjuje tovrstno literaturo kot edino avtentično govorico sodobnega človeka, kot tisto dimenzijo umetniške ustvarjalnosti, ki je edina sposobna adekvatno izraziti eksistencialno problematiko današnjega časa ter odpira umetniškemu ustvarjanju in estetskemu doživljanju povsem nove horizonte, pa nasprotna stran odreka velikemu delu te literarne zvrsti, posebej še hermetični poeziji kakršno koli umetniško ali socialno vrednost ter jo ocenjuje bodisi kot čisti nesmisel, kot atentat na zdravo pamet ali pa kot epigonsko posnemanje tujih vplivov, ki nimajo nobene zveze ne z resnično umetniško ustvarjalnostjo ne z našo družbeno stvarnostjo. Tako globokega nasprotja v oceni dela naše sodobne literature, ki je — najsi zavzemamo do njega kakršnokoli stališče — del naše stvarnosti, nikakor ni mogoče reševati s pozicije »zlate sredine«, ki eklektično priznava vsakemu »svoje«, ne da bi bila sposobna razviti lastno kritično stališče do celotnega sklopa obravnavane problematike. Vendar pa se mi zdi enako nemogoče — vsekakor pa kulturno neplodno — sprejemati navedeno dilematično situacijo kot nekaj normalnega ter pričakovati rešitev od eliminacije ene ali druge strani protislovja. Skratka: plediram za nadaljevanje dialoga v smeri, ki naj privede, če že ne do razrešitve nasprotja, pa vsaj do jasnejšega in globljega uvida v potencialne možnosti

oz. nemožnosti eksistencialne literature (posebej »hermetične«) ter aplikacije metod fenomenološke estetike v literarni kritiki. Menim, da bi bil odprt razgovor o »stvari sami« koristnejši ter bi hitreje premaknil nasprotje z mrtve točke kot nekritično in nedomišljeno sprejemanje ali odklanjanje smeri, ki je nismo še do kraja proučili v vsej njeni kompleksnosti, možnostih in konsekvencah. V našem povojnem kulturnem dogajanju so nekajkrat prihajale k nam različne sodobne ideje in koncepcije, a povečini ne v izvirni, »čisti« obliki, temveč v samovoljnih, nestrokovnih, subjektivno izkrivljenih interpretacijah, ki so otežkočale avtentični kontakt z njimi, zaradi česar ni bilo vselej mogoče izkoristiti tistega, kar so prinašale v zakladnico splošne človeške kulture novega ali pomembnega, pa tudi ne zares kritično prevladanje njihovih šibkih, znanstveno ali filozofsko nevzdržnih strani in momentov.

Fenomenološka estetika je nedvomno prinesla mnoge nove, nikakor ne nepomembne momente v analizo estetskega fenomena ter pomeni v okviru svojih možnosti dragoceno obogatitev estetske teorije. Vendar pa nosi ta estetska smer v svoji osnovi kritično neprevladani husserlijanski transcendentni idealizem, ki predstavlja njeno *notranjo mejo* in ki je temeljna strukturalna pomanjkljivost te teorije, njena Ahilova peta. Prav ta temeljna nezadostnost fenomenološke estetike je glavna ovira, ki ji onemogoča, da bi mogla izkoristiti in ustvarjalno razviti dalje mnoge izredno bogate invencije in anticipacije, do katerih prihaja v svojih konkretnih analizah estetskih fenomenov. Uporaba metod fenomenološke estetike se v okviru naše dosedanje, tradicionalne literarne kritike marsikomu res lahko zdi absolutni novum, ki odpira naši literarni teoriji docela nove poti in možnosti. Vendar mora biti vsakomur, kdor nekoliko pobliže pozna fenomenološko estetiko, zlasti pa njene filozofske izvore, popolnoma jasno, da je metode fenomenološke estetike mogoče plodno in ustvarjalno uporabiti samo tedaj, če se jasno zavedamo njene filozofske nezadostnosti ter jo skušamo kritično prevladati.

Kar je fenomenološka estetika s *svojega* filozofskega izhodišča lahko zaobsegla in razjasnila, to je v glavnem že povedano in narejeno. Kaj bistveno novega tu ni mogoče dodati. To seveda ne pomeni, da nam spoznavanje in uporabljanje metod fenomenološke estetike tudi v njenem dosedanjem dometu nista potrebna ali da ne bi mogla privedi do določenih rezultatov na področju literarne teorije zlasti tam, kjer se te metode doslej niso uporabljale — vendar (in to je treba po-

sebej podčrtati) le v dometu že domišljenega in izrečenega. Šele če nam uspe prebiti »notranjo mejo« fenomenološke estetike, se pravi: kritično prevladati njeno husserlijansko filozofsko izhodišče, lahko privede uporaba metod fenomenološke estetike do resnično novih rezultatov in spoznanj, s čimer pa seveda že zapuščamo tla *fenomenološke* estetike kot take. Vendar je to edina pot, da pridemo preko tistega, kar je fenomenološka estetika s svojega filozofskega izhodišča *mogla* dati, kjer pa je tudi brez moči obtičala. Nekritično prevzemanje metod fenomenološke estetike nujno obsoja literarnega teoretika ali kritika na *ponavljanje* že doseženega in povedanega. Naj se zdi fenomenološka estetika v našem okolju trenutno še tako sveža, nova ali revolucionarna — kolikor je notranje filozofsko ne presežemo, bo po logiki svojega razvoja prej ali slej nujno privedla raziskovalca, ki ji nekritično sledi, do točke, ko ne bo mogel več naprej in ko bo moral ugotoviti, da se je z nekritičnim odnosom do nje sam oropal za sadove, do katerih bi se bil dokopal, ko bi od vsega začetka pristopal do nje kritično.

Naj ilustriram tezo o »notranji meji« fenomenološke estetike z naslednjim primerom. R. Ingarden, eden izmed utemeljiteljev fenomenološke estetike, v svoji razpravi »Literarno delo in njegova konkretizacija« dokazuje, da je treba razlikovati med literarno umetnino kot tako in njeno realizacijo (Ingarden uporablja izraz »konkretizacija«) v bralčevem doživljajskem svetu. »Literarna umetnina — piše Ingarden — strogo vzeto ni konkreten (ali docela konkreten) objekt estetske zaznave. Samo po sebi je literarno delo zgolj nekakšno okostje, ki ga v različnih odnosih dopolnjuje ali izpopolnjuje bralec, včasih pa tudi docela spremeni ali pokvari. In edinole v tej novi polnejši, konkretnejši (čeprav tudi sedaj še ne docela konkretni) obliki je umetniško delo skupaj z dopolnili, ki jih bralec vnaša vanj, neposredni objekt estetskega doživljanja in ugodja... Konkretizacija literarnega dela je rezultat vzajemnega učinkovanja dveh različnih činiteljev: umetnine same in bralca, njegove tvorne, izgrajujoče dejavnosti v procesu branja. Ta dejavnost, ki je *pogojena s strukturo literarnega dela* (podčrtal B. M.), je zelo raznovrstna ter poteka na različne načine, odvisno od značaja in posebnosti literarnega dela, od miselnosti bralca, od njegovega okusa, sposobnosti branja itd., skratka od subjektivnih in objektivnih okoliščin, v katerih poteka branje. Ker že sam proces branja skupaj z različnimi reakcijami, ki jih poraja delo v bralčevi zavesti, vpliva na strukturo in posebnosti konkretizacije, se

(tudi ob največjem naporu bralca, da bi čim zvesteje reproduciral brano delo v konkretizaciji, ki jo ostvarja) posamezne konkretizacije znatno razlikujejo druga od druge, bolj ali manj pa tudi od umetniškega dela samega.¹ Vendar Ingarden iz tega nikakor ne povzema tistega skrajno subjektivističnega zaključka kakor del naše eksistencialne kritike, ki proglašča različno doživljajsko izkustvo za *edino* odločujoči činitelj v procesu konkretizacije umetnine. Nasprotno — Ingarden izrecno govori o problemu pravilne in nepravilne interpretacije, pri čemer poudarja, da je seveda »mnogo lažje uvesti pojem pravilne konkretizacije kakor določiti *kriterije* (podčrtal B. M.), po katerih bi bilo mogoče nepogrešljivo ločiti »pravilne« konkretizacije od »nepravilnih²«. Za Ingardena je problem kriterijev za objektivno spoznanje literarnih del eno centralnih vprašanj estetike, čeprav ga seveda rešuje v duhu fenomenološkega konstruktivizma. Ko Ingarden v »nadaljevanju svoje razprave analizira subjektivne pogoje konkretizacije umetniškega dela, obravnava različne »konstantne faktorje«, ki z bralčeve strani modificirajo umetnino v procesu njene konkretizacije — od stvariteljske domišljije bralca, njegovega življenjskega izkustva, okusa in estetskega čuta preko njegovih simpatij in antipatij do različnih »načelnih stališč«, ki pogojujejo takšno ali drugačno modifikacijo umetniškega dela (naivno stališče navadnega literarnega potrošnika, specifična pozicija človeka z določenimi političnimi ali religioznimi interesi, ki išče v umetniškem delu propagandistična sredstva, raziskovalna pozicija literarnega teoretika itd.)³. Vendar pa si Ingarden kot fenomenolog nikjer ne zastavi vprašanja o objektivno-realni, družbeno-historični pogojenosti in medsebojni prepletenosti vseh teh različnih »faktorjev konkretizacije«, čeprav bi prav tu našel izhodišče za obdelavo cele vrste estetskih problemov, ki ostajajo v okviru fenomenološke estetike nedomišljeni in dostikrat celo povsem izven horizonta njene teoretične misli. Fenomenologija načelno izključuje že samo *možnost* takega vprašanja, ker je s stališča Husserlovega transcendentalnega idealizma prav izključitev »narurne naravnosti« (natürliche Einstellung), se pravi izključitev kakršnega koli *realnega* prirodnega ali historičnega dogajanja izven doživljajočega subjekta *bistveni pogoj*, ki omogoča dostop do »čistega« jaza

¹ Ingarden, Razprave o estetiki, Moskva 1962 str. 72—73.

² Prav tam, str. 74. Primerjaj tudi razpravo: O različnem pojmovanju vernosti (»resničnosti«) v umetniških delih (prav tam, str. 92—113).

³ Prav tam str. 84—85

in njegovih funkcij transcendentalne konstitucije (v našem primeru) *estetskega* predmeta.⁴

Seveda je vsakega izmed »konstantnih faktorjev«, ki modifizirajo literarno delo v procesu njegove konkretizacije, mogoče podvreči nadaljnjim fenomenološkim analizam, vendar mora fenomenološka estetika, če hoče ostati zvesta svojemu filozofskemu prepričanju, tudi zanje iskati razlago izključno v konstitutivnih funkcijah zavesti, se pravi v tistem, kar bi bilo treba ravno razložiti. Tako neizogibno obtiči v začaranem krogu transcendentalnega subjektivizma, ki ga je mogoče prekoračiti le, kolikor se odrečemo husserlijanski iluziji o »čisti« fenomenologiji kot absolutnem temelju in izvoru, ki vse druge znanosti — vključno estetiko — šele omogoča, se pravi, kolikor kritično prevladamo njeno transcendentalno idealistično izhodišče. Šele ko znova uvedemo v analize estetskega fenomena momente, ki jih fenomenologija načelno izključuje iz raziskovalnega polja kot predmet fenomenoloških redukcij (*realne* psihološke, mikro in makrosociološke, ekonomske, kulturno-zgodovinske itd. procese in zakonitosti), se odpro estetiki nove možnosti in perspektive za neprimerno globlje in celovitejše analize estetskih pojavov, kakor jih more dati »čista« fenomenologija, ki *dejansko* — če odštejemo njeno samoiluzijo — proučuje zgolj eno, subjektivno stran estetskega ustvarjanja in doživljanja, in je zato — ne glede na vso subtilnost svojih analiz — nujno enostranska in kot taka nezadostna. Kakor vsaka idealistična pozicija tudi fenomenološka estetika *absolutizira ustvarjalnost zavesti*, kar je v določeni situaciji lahko plodno kot nasprotje objektivističnemu determinizmu (npr. kot protiutež na mehanicističnem pojmovanju teorije odraza zasnovani »realistični« estetik), vendar se nazadnje vedno izteče v tako ali drugačno varianto subjektivističnega voluntarizma ter odpove prav pred tistimi nalogami, ki bi jih kot znanstvena teorija morala rešiti. Tako je npr. za »čisto« fenomenološko estetiko tudi celotna problematika človekove samoodtujitve ena tistih »načelnih pozicij«, ki »pomenijo večji ali manjši odklon od ideala, imanentnega umetniškemu delu, primer izkorišča-

⁴ Po Husserlu tzv. transcendentalna zavest (tj. zavest nasploh) konstituira predmetni svet, ki je potemtakem zgolj korelat zavesti. Vendar »predmeti«, ki jih konstituira zavest, niso vsebine zavesti v psihologističnem smislu (>kompleksi občutkov« kot pri Berkeleyu), temveč naj bi imeli objektivni značaj (v smislu Platonovih idej, vendar ne kot metafizične bitnosti). Odtod navidezni objektivizem Husserlove filozofije, ki je prešel tudi v fenomenološko estetiko kot nasprotje estetskemu relativizmu in subjektivizmu, hkrati pa pod vplivom Husserlove fenomenološke metode, ki izloča iz opazovanja kakršno koli *realno* prirodno ali zgodovinsko dogajanje izven zavesti, tudi kot nasprotje estetskemu realizmu.

nja, umetniškega dela za cilje, ki so tuji duhu umetnine, kar pa ne izključuje — dodaja Ingarden — da se s takimi konkretizacijami ne bi mogle realizirati *druge* (se pravi neestetske — prip. B. M.) vrednote umetniškega dela.⁵ Ingarden v tej zvezi celo priznava, da je umetniško delo »bogatejše, če vodi branje z različnih načelnih pozicij do konkretizacij, ki vsebujejo *raznoverstne* vrednote«⁶ — vendar kljub temu vse te momente dosledno izključuje iz estetske dimenzije umetniškega dela (kar fenomenološko estetiko nujno potiska v meje čistega estetskega formalizma), ki ocenjuje estetske in umetniško vrednost kakršnega koli umetniškega proizvoda pretežno iz doživljajsko-strukturnega vidika (pri čemer seveda pojmuje estetski doživljanje kot specifični intencionalni akt v fenomenološkem smislu). Fenomenološki estetiki je popolnoma tuja misel o kakršni koli družbeni pogojenosti umetnine v marksističnem smislu in je zato zanjo tudi celotna teorija alienacije (ki raziskuje *realne* družbene vzroke človekove odtujenosti) zgolj eden izmed »naravnih vidikov«, ki ga je skupaj s celotnim realnim dogajanjem ravno treba »postaviti v oklepaj«, »izven igre« kot predmet fenomenološke redukcije. Iz tega pa tudi izhaja, da fenomenološke estetike ni mogoče preprosto precepiti z Marxovo teorijo alienacije, če nočemo zaiti v filozofsko nevzdržni eklekticizem, ker sta to dve poziciji, ki se v svoji osnovi načelno izključujeta.

Vrnimo se zdaj k vprašanju umetniške (estetske) in družbene vrednosti »hermetične« poezije. Iz povedanega sledi, da o družbeni vrednosti ali funkciji umetnosti z vidika »čiste« fenomenološke estetike ni mogoče govoriti, ker je zanjo to ena izmed »načelnih pozicij«, ki je irelevantna za umetniško vrednost literarnega dela. Utemeljevati (nedefinirano!) vrednost hermetične poezije s (sicer nedokazano) tezo, da pomeni »preseženje prejšnje situacije« ali celo že »novo vitaliteto«, je za fenomenološko estetiko brez pomena, ker z njenega stališča estetska ali umetniška vrednost literarnega dela ni odvisna od družbene funkcije umetnine. Če prevzema naša »interpretativna« kritika od fenomenološke estetike doživljajsko intencionalno analizo estetskega fenomena (prim. tezo o bralčevem doživljajskem svetu kot pogoju za komunikacijo z umetnino), tedaj ne more kot dokaz estetske (umetniške) vrednosti hermetične poezije navajati momentov, ki za presojo estetske vrednosti literarnih del z vidika te teorije sploh ne prihajajo v poštev (kot npr. *realna* vloga te literature v konkretni druž-

⁵ Prav tam str. 85—86.

⁶ Prav tam str. 86.

beni situaciji, njena odvisnost ali vpliv na *realne* alienacijske procese itd.)

Ostane vprašanje, koliko more fenomenološka estetika odgovoriti na vprašanje »čiste« estetske in umetniške vrednosti hermetične poezije. V dosedanji diskusiji (ki doslej niti še ni postavila vprašanja estetskih kriterijev za presojo te vrste poezije) se je to vprašanje v glavnem reduciralo na problem komunikativnosti oz. nekomunikativnosti hermetične poezije. Zato je treba obravnavati najprej to stran problema.

Eksistencialna kritika povezuje vprašanje komunikativnosti z avtentičnostjo ali neavtentičnostjo človekovega »bivanja« sodobnosti. Za razumevanje (ali točneje: za adekvatno eksistencialno doživljanje) hermetične poezije je po mnenju eksistencialne kritike potrebno, da človek »resnico sodobnosti« (avtentično) »biva«, oziroma, da je za to potrebna »določena naravnost, ki se poraja v okviru danih eksistencialnih odnosov, pri čemer seveda (zanimiv ta »seveda«!) sodeluje tudi celotno človekovo zgodovinsko izkustvo⁷. Kdor hermetične poezije ne razume, je ne razume (in zato krivično ocenjuje) zato, ker ni ustrezno eksistencialno »naravn«, ker se svoje »situacije« eksistencialno ne zaveda.

Tako preprosta ta stvar seveda ni. Ingarden npr. popolnoma upravičeno opozarja, da lahko različno doživljajsko izkustvo vodi ne le do tega, da določeno literarno delo podcenjujemo, da ga ne razumemo, temveč tudi obratno, do tega, da ga *precenjujemo*, da mu pripisujemo lastnosti, ki jih objektivno nima. »To se dogaja zlasti tedaj — piše Ingarden — ko bralec »odkrije« v tekstu sorodnost z idejami, ki so mu blizu ali so mu drage, ter celotno vsebino dela dojema s stališča svojih osebnih doživetij in simpatij, navdušujoč se nad »resničnostjo« in »lepoto« dela, ne da bi se zavedal, da vnaša vanj vsakovrstne podrobnosti, ki jih avtor sploh ni imel v mislih kot dopolnila.«⁸

Prav fenomenološka estetika odpira določene nove poglede na vprašanje komunikativnosti literarnega dela. Tu mislim predvsem na Ingardenovo teorijo mnogoslojnosti literarnega (in umetniškega) dela sploh in na njegovo teorijo o dopolnjevanju literarnega dela s strani bralca v procesu konkretizacije. Po Ingardenu obstoji večina literarnih del iz štirih slojev: jezikovno-akustičnega, pomenskega, predmetnega in likovnega. Ti sloji niso v vsakem literarnem delu

⁷ N. Grafenauer, Razumevanje sodobne poezije, NR 24. jul. 1965.

⁸ Ingarden, cit. delo, str. 85.

enako zastopani. Za abstraktno, »hermetično« poezijo⁹ je posebno značilna oslabitev ali celo popolna izguba pomenske in deloma tudi predmetne plasti (podobno kot v abstraktnem slikarstvu). Prav oslabitev pomenskega sloja v literarnem delu (npr. v pesmi) je največkrat vzrok nerazumevajočega odnosa do tovrstne umetnosti. »Realistično« usmerjeni bralec bo skušal dojeti besede predvsem v zvezi z njihovim neposrednim pomenom in logično zvezo v stavku, ker pa take zveze običajno ne najde, obstane pred vprašanjem, kaj naj vse to pravzaprav »pomeni«. Logična kontinuiteta je porušena, namesto nje se pojavljajo posamezne pretrgane miselne zveze, neodvisne druga od druge, nedokončani stavki, nenavadni asociativni sklopi ipd. Oslabitev ali izguba pomenskega sloja pa še ne pomeni, da je literarno delo s tem izgubilo — kakor mislijo kategorični nasprotniki abstraktna poezije — tudi že kakršnokoli umetniško oziroma estetsko vrednost. Očitno namreč je, da ima vsako literarno delo poleg vsebine, teme, fabule, izražene skozi pomenski medij besed, še druge elemente, od katerih je odvisna njena estetska vrednost in ki ga kot estetski fenomen sooblikujejo (to jasno občutimo, če premislimo razliko med neko pesmijo in reprodukcijo njene vsebine »s prostimi besedami«. Največkrat taka »reprodukcija« estetsko vrednost umetnine popolnoma uniči.) Besede in besedne zveze imajo v literarnem delu poleg pomenske še celo vrsto drugih (možnih) funkcij: kot nosilci zvočnih efektov, emocionalnih doživljajev, asociativnih sklopov, kot elementi polifonično organizirane zvočne in doživljajske celote itd. Vse te funkcije opravljajo besede seveda tudi v realistično pisanem literarnem delu, vendar — kakor trdijo pristaši abstrakcionističnega pesništva — v mnogo manjši meri, ker pomenski sloj neprestano odteguje bralečvo pozornost od njih nase. Nasprotno pa naj bi v »abstraktni« poeziji prav te funkcije govora neposredno zaživele v svoji čisti obliki, v vsej svoji neposredni stvariteljski moči in izvornosti. Podobno utemeljujejo izločitev pomenskega in predmetnega sloja tudi abstrakcionisti v slikarstvu, pri čemer

⁹ Kolikor morem soditi po virih, ki so mi dostopni, Ingarden posebej ne obravnava hermetične poezije, pač pa razmeroma izčrpno razpravlja o abstrakcionizmu v slikarstvu. Zato je pričujoča razmišljanja o hermetični poeziji razumeti kot avtorjev poskus, aplicirati nekatere splošne teze Ingardenove estetike na tovrstno literaturo. Ker naša interpretativna kritika očitno sprejema nekatere teze fenomenološke estetike (pri čemer ni važno, od katerih avtorjev jih neposredno črpa), se mi je zdelo koristno, soočiti njena stališča z navedenimi klasičnimi predstavniki fenomenološke estetike — Romana Ingardena. Ingarden s tega nikakor ne bi mogli šteti za pristaša abstrakcionistične poezije, saj zavzema do abstrakcionizma nasploh dokaj rezervirano stališče.

gredo nekateri celo tako daleč, da proglašajo kakršnekoli pomenske in predmetne elemente ne samo za nepotrebne, temveč celo za škodljive primesi, ki so tuje specifičnim estetskim vrednotam slikarstva ter otežkočajo da bi se le-te mogle svobodno izraziti. Ni dvoma, da je ta abstrakcionistična teza sporna. Kljub temu pa nam omogoča bolje razumeti enega izmed vodilnih motivov hermetične poezije, ne glede ali se z njo strinjamo ali ne. Vsekakor tudi tu prihaja do izraza idealistična hipoteza o »čisti« kreativnosti zavesti, ki naj bi spontano, neodvisno od predmetnosti »zunanjega« sveta ustvarjala svoje »čiste« like in jo je zato treba osvoboditi vsega tistega, kar je od »zunaj« vnešeno v zavest.

Problemu komunikativnosti literarnega dela se je mogoče približati še z druge strani. Naša interpretativna kritika je sprejela fenomenološko tezo, da je treba razlikovati med literarnim delom kot takim in njegovimi realizacijami v bralčevem doživljajskem svetu. Pri tem je »dojemanje« umetnine postavila skoraj izključno v odvisnost od bralčevega doživljajskega sveta in njegove pozicije v svetu (»bivanja« sodobnosti), docela pa je zanemarila drugo stran tega odnosa, namreč strukturo literarnega dela samega, ki je enako odločilnega pomena (če ne še večjega!) tako za objektivno estetsko vrednost (v konkretizaciji realiziranega) literarnega dela samega kot za njegovo komunikacijo z bralcem. Ko Ingarden analizira odnos med literarnim delom in bralcem, kot fenomenolog seveda tudi predimenzionira (oziroma enostransko interpretira) subjektivno stran tega odnosa, vendar odkriva hkrati v literarnem delu tudi celo vrsto *objektivnih* estetskih elementov (»komponent«), od katerih odvisi proces konkretizacije literarnega proizvoda v bralčevem doživljajskem svetu. Ko analizira posamezne sloje literarnega dela, njihove strukture, funkcije in medsebojno odvisnost, posebej opozarja na tiste »konstantne« momente in faktorje, ki nosijo estetsko vrednost literarnega dela in ki nesporno predstavljajo *normativne elemente* tako za proces umetniškega ustvarjanja kot za konkretizacijo že ustvarjenega literarnega dela v bralčevi zavesti. V razpravi »O strukturi slike« Ingarden odločno pobija estetski subjektivizem, po katerem naj bi bila estetska vrednost umetniškega dela odvisna izključno od bralčevega doživljanja, ter mu postavlja nasproti svoj nazor o dvojni pogojenosti estetskega fenomena. »Lastnost, ki določa estetsko vrednost — piše Ingarden — in ki se pojavlja v aktualizirani obliki samo v konkretizaciji umetniškega dela ... ima svojo eksistenčno osnovo na eni strani v umetniškem delu samem, na drugi strani pa v spoznavno-estetskih

aktih gledalca (oz. bralca, če gre za literarno delo — prip. B. M.). Ta dvojna pogojenost estetske vrednosti... je vzrok, da estetska vrednost umetniškega predmeta ni odvisna od samovoljne presoje bralca ali gledalca.¹⁰ In dalje: »Trebaja končno obračunati z mnenjem, da je komunikacija z umetniškim delom zgolj nekakšno *emocionalno doživljanje* ali »življanje« v predmet, s katerim ima opraviti potrošnik umetnosti... Za komunikacijo z umetnino ne zadoščajo take ali drugačne »impresije«, nekakšni spontani, nekontrolirani vtisi, ki ne zahtevajo od bralca ali gledalca nikakršnega spoznavnega navora in treninga sposobnosti estetskega dožemanja ali končno določene kulture okusa. Dojetje umetniškega dela, ki adekvatno konstituira estetski predmet — poudarja Ingarden — je predvsem *spoznavni proces* (podčrtal B. M.), ki zahteva od bralca ali gledalca, da razpolaga z določenimi navadami, da je sposoben dojeti bistvene momente umetnine, da zna konkretizirati ustrezne estetske vrednote ter se odzvati s primerno izbranim čustvom...¹¹ Vse to je zelo daleč od stališča naše interpretativne kritike, da si z »racionalno analizo« umetniškega dela zapremo pot do umevanja umetnine. »Interpretativna kritika« je tudi tu, kot je to že njena navada, samovoljno iztrgala iz fenomenološke estetike *en* moment (funkcijo bralca v procesu konkretizacije, a še to v popačeni obliki), hkrati pa tebi nič meni nič zavrгла drug moment v tem procesu, namreč funkcijo oziroma strukturo estetskega predmeta kot takega. S tem se je ne samo znašla na mnogo bolj subjektivističnem stališču kakor fenomenološka estetika sama, temveč si je hkrati onemogočila, da bi mogla plodno izkoristiti tiste analize in metodološke postopke fenomenološke estetike, ki bi ji tudi v njenem dosedanjem dometu lahko marsikaj razložili in odprli določene možnosti za analizo hermetične poezije — da o potrebi prevladanja husserlijanskega filozofskega izhodišča te estetike niti ne govorim. Zato je zahteva po »interpretaciji« zaenkrat ostala samo deklarativna fraza.

Prav za problem komunikativnosti literarnega dela je zlasti pomembna Ingardenova teorija o nepopolni določenosti (»shematičnosti«) literarnega in umetniškega dela sploh kot bistveni karakteristiki estetskega doživljanja. Vsako umetniško delo vsebuje poleg aktualnih (od avtorja) efektivno zamišljenih komponent tudi številne potencialne komponente, ki se aktualizirajo šele v različnih konkretizacijah

¹⁰ Prav tam, str. 397.

¹¹ Prav tam, str. 397—398.

in tvorijo potencialno bogastvo umetnine. Vsaka konkretizacija pomeni zato v določenem smislu obogatitev literarnega dela, a hkrati tudi določeno osiromašenje, ker lahko od mnogih potencialnih možnosti, ki jih skriva v sebi umetnina, aktualizira vselej samo eno. To ne velja samo za odrske ali filmske realizacije literarnih del, kjer se zdi to samo ob sebi umevno, temveč tudi za individualno branje in doživljanje umetniških stvaritev sploh. To potencialno bogastvo umetnine sloni po Ingardenovem mnenju na dejstvu, da umetnik že po naravi samega umetniškega ustvarjanja nikoli do kraja ne izriše, izreče, izpove, opiše vseh podrobnosti, npr. *vseh* potez obraza ali značaja nastopajočih oseb, temveč začrta samo glavne obrise (»shemo«), ki ji vdihne polno življenje še le bralec v teku realizacije, se pravi, ko delo bere. Ni težko uvideti, da bi prepodrobno opisovanje ali pojasnjevanje (verbalna eksplikacija »skritega« smisla dogajanja ali umetniške podobe, vizije itd.) *uničilo* estetsko vrednost umetnine, oziroma jo spremenilo v nekaj drugega, npr. v znanstveni opis ali razlago. V vsakem literarnem delu nahajamo taka »neizpolnjena« mesta ali »vrzeli«, in to v vseh njegovih slojih, tudi v pomenskem in predmetnem. Te vrzeli same po sebi niso pomanjkljivosti umetniškega dela, temveč njegova značilnost, eno njegovih specifičnih *izraznih sredstev*.

Če to apliciramo na hermetično poezijo, vidimo, da je zanjo karakteristična prav množica vrzeli v pomenskem in predmetnem sloju umetnine. Zato se tovrstna literatura zdi mnogim nerazumljiva, zaradi svoje »nerazumljivosti« pa tudi brez umetniške vrednosti. Vendar nas prenačljivi sklepi tu lahko zavedejo v popolno negacijo umetniške vrednosti velikega dela moderne literature in upodablajoče umetnosti sploh. Vsekakor se v tem primeru znajdemo brez moči pred vprašanjem, kako naj ocenimo abstrakcionistične smeri sodobne umetnosti, ali naj jim odrečemo kakršno koli umetniško vrednost oziroma — če jim jo priznamo — v čem naj bi bila.

Govorili smo že o tem, da je eden vodilnih motivov abstrakcionizma, aktualizirati tiste estetske strani in momente umetniškega ustvarjanja in doživljanja, ki so v realistični umetnosti takorekoč potisnjeni v stran, »prekriti« od pomenkega in predmetnega sloja umetnine. Ni mogoče zanikati, da se s tem odpirajo nekatere nove možnosti estetskega doživljanja, vprašanje pa seveda je, koliko ne gre to v škodo umetnine kot integralne celote. Redukcija literarnega dela na polifonijo besednoakustičnih efektov in emocionalno-doživljajskih kompleksov, se pravi na enega samega ali kvečjemu

dva sloja, vsekakor prej pomeni osiromašenje kot obogatitev izraznih možnosti umetnosti. Vsekakor se ob tem zastavlja vprašanje, zakaj naj bi bila ravno pomensko in predmetno reducirana literatura najadekvatnejši izraz alienacijske problematike sodobnega človeka. Da je hermetična poezija izraz »alienacijskih stisk« dela sodobne generacije (pri nas in v svetu), ne more biti dvoma. Tudi ne more biti dvoma, da je prinesla v sodobno poezijo nekatere nove izrazne in doživljajske možnosti. Ne vidim pa, v čem naj bi ta poezija »preseгла prejšnjo situacijo« ali celo pokazala izhod iz nje. Zdi se mi, da je zanjo prej značilna eksistencialna *ujetost* v protislovja in nesmisle odtujenega sveta kot pa resnično ustvarjalen napor, v svojem medijumu in s svojimi izraznimi sredstvi prebijati okvire človekove eksistencialne odtujenosti. Seveda so to vprašanja, o katerih bi bilo mogoče razpravljati le ob konkretnem gradivu, kar pa presega okvir tega sestavka.

Če naša interpretativna kritika trdi, da je vprašanje komunikativnosti hermetične poezije postranskega pomena za oceno njene umetniške vrednosti, je treba poudariti, da je ta trditev v protislovju z osnovno tezo fenomenološke estetike (ki jo naša interpretativna kritika očitno sprejema), namreč da ne obstoji estetski objekt po sebi, temveč se formira šele skozi različne konkretizacije umetniškega dela. Očitno je potemtakem, da je prav komunikativnost umetnine eden bistvenih pogojev za možnost konkretizacije literarnih del v doživljajskem svetu bralca. Tako npr. nedešifrirane pismenke kake izumrle kulture onemogočajo komunikacijo z ohranjenimi rokopisi, ki zato — kolikor domnevamo, da predstavljajo literarna dela, ne morejo imeti za nas nikakršne literarne umetniške vrednosti (temveč kvečjemu kot dekoracija). Mesta nepopolne določenosti v literarnem delu (»vrzeli« v pomenskem ali katerem koli drugem sloju) imajo funkcijo, da omogočajo različne konkretizacije osnovnega ogrodja (»scheme«) umetnine. Če pa je načeto tudi samo osnovno ogrodje, sama »shema« literarnega dela, tedaj seveda začno mesta nepopolne določenosti izgubljati svojo funkcionalnost, saj očitno ni ničesar več »trdnega«, kar bi bilo mogoče tako ali drugače »konkretizirati«. Literarno delo izgubi takorekoč svojo »substanco«. V tem momentu pa postane literarno delo tudi popolnoma nekomunikativno, a ne po »krivdi« bralca, temveč zaradi svoje lastne »brezsubstancnosti«. Seveda je težko potegniti strogo mejo med resnično in navidezno brezsubstancnostjo literarnih del, vendar ta meja je in prav ona konec koncev odloča o tem, ali ima neko ab-

straktno literarno ali slikarsko delo (še) določeno estetsko oziroma umetniško vrednost. Iz gornjih analiz jasno izhaja, da je komunikativnost ali nekomunikativnost literarnih stvaritev osnovana ne samo v doživljajskem izkustvu bralca, v resnici ali neresnici njegovega »bivanja« — kakor trdi naša interpretativna kritika — temveč prav tako tudi (in to celo predvsem) v *objektivni strukturi* literarnega dela. Ta zaključek velja celo, če sprejmemo fenomenološko tezo, da obstoji estetski objekt le skozi različne konkretizacije literarnega dela. Iz te teze namreč sledi, da popolnoma nekomunikativno literarno delo zaradi svoje nemožnosti, da bi se aktualiziralo v različnih konkretizacijah (v katerih šele nastaja tako estetski objekt kot estetska vrednost!) ne more imeti nikakršne estetske in umetniške vrednosti.

V naši eksistencialni kritiki pa ne nahajamo samo elementov fenomenološke estetike, temveč se srečujemo tudi z močnimi vplivi Heideggerove filozofije biti in njegovih pogledov na funkcijo umetnosti.

To vprašanje je preobširno, da bi ga mogli obravnavati v okviru tega sestavka. Zato ga bomo rezervirali za eno prihodnjih razmišljanj o dilemah naše eksistencialne kritike.

JANEZ ŠMIDOVNIK

Učinkovitost javne uprave

I

Trditve, da je naša javna uprava obsežna in draga, pri tem pa birokratska in neučinkovita, so znane in jih ni potrebno dokazovati. Dokazujejo jih pritožbe občanov in delovnih organizacij kakor tudi ugotovitve skupščin ter politično-izvršilnih organov vseh družbeno političnih skupnosti. Znana je tudi »uradna« diagnoza takega stanja: neustrezna kvalifikacijska struktura delavcev v javni upravi, njihova pomanjkljiva strokovna usposobljenost, pomanjkljiva organizacija dela in neustrezne delovne metode, zapleteni in formalistični postopki pri reševanju zadev, premajhna tehnična opremljenost uprave, pomanjkljivi sistemi nagrajevanja delavcev v upravi itd. Določena je tudi terapija, ki ustreza diagnozi: potrebno je izboljšati kvalifikacijsko strukturo delavcev v upravi, uveljaviti ali izboljšati sistem trajnega izpopolnjevanja njihove strokovnosti, poenostaviti postopke pri opravljanju upravnih nalog, zagotoviti upravi strokovno pomoč raznih specializiranih institucij in služb, zagotoviti sredstva za ustrezno tehnično opremljenost uprave, zagotoviti samoupravne pravice delovnim skupnostim v upravi itd. (ugotovitve organizacijsko-političnega zbora skupščine SR Slovenije v priporočilu za izboljšanje dela občinske uprave, Ur. list SRS, št. 39/63).

Ni mogoče trditi, da v zadnjih letih ni bilo naporov, da bi se izboljšale razmere v javni upravi. Tudi ni mogoče trditi, da ti naporji niso bili v skladu z določeno terapijo. Uradni podatki kažejo, da se je v zadnjih letih izboljšala kvalifikacijska struktura delavcev — zlasti v občinski upravi; izboljšal pa se je tudi sistem strokovnega izpopolnjevanja delavcev, zagotovljene so bile samoupravne pravice de-

lovnih skupnosti v upravi, ki same odločajo o svojih notranjih organizacijskih vprašanjih in predvsem tudi o nagrajevanju delavcev v upravi. Vendar pa se na splošno stvari niso bistveno premaknile na bolje. Pritožb nad delom uprave je prej več kakor pa manj. Občani pogosto sploh ne vidijo pravega smisla v delu uprave in ga imajo za golo šikaniranje. Pri vsem tem pa se zdi, da uprava neprestano in nekontrolirano narašča in troši neupravičeno velika družbena sredstva. Mnogi vidijo najbolj otipljive notranje rezerve, ki jih iščemo v okviru gospodarske reforme, prav v sredstvih za upravo. Kritike, ki leti na upravo, je čedalje več. Sama uprava pa številne očitke zavrača in kaže na krivce drugod. Kaj je torej z našo javno upravo? Ali jo je preveč ali jo je morda premalo? Kje so ključi za izboljšanje njenega dela, ki očitno ne zadovoljuje? Kako je z njeno učinkovitostjo?

II

Predvsem moramo ugotoviti, da je uprava sestavni del družbeno-političnega sistema. Obravnavati upravo kot samostojen družbeni faktor je prav tako nestrokovno, kakor obravnavati bolnika po posameznih delih telesa, ne da bi upoštevali njihovo medsebojno povezavo. Uprava je v sistemu državnih organov celo najbolj odvisen sklop organov. Ne kroji si sama svoje usode, ampak je v bistvu orodje drugih organov, zlasti pa predstavniških, ki imajo v našem sistemu najbolj odločilno vlogo pri odločanju o družbenih zadevah. Uprava zlasti ne odloča o svojih nalogah in v veliki meri tudi ne o načinu opravljanja svojih nalog, to je o svojih delovnih postopkih. Uprava je le tehnični izvrševalec politike, ki jo določajo za vsa družbena področja predstavniški in politično-izvršilni organi s svojimi predpisi, plani, sklepi itd. Delo uprave je ozko vezano na zakone in druge predpise ter v njihovem okviru še posebej na politične smernice predstavniških in politično-izvršilnih organov. Manevrski prostor naše javne uprave je razmeroma ozek, vsekakor veliko ožji, kakor je manevrski prostor uprave v meščanski ureditvi; ne sicer po obsegu dela, ampak po vsebinski pomembnosti odločitev, ki jih lahko sprejema uprava. Meščanska uprava, ki praktično odloča o družbeno najpomembnejših vprašanjih, je tista družbena sila, ki v veliki meri kroji usodo današnje moderne meščanske države. Njena vloga je celo bolj odločilnega pomena, kakor je vloga

parlamenta. Meščanska uprava — utelešena v vladi, vodi politiko države in jo tudi izvršuje.

Bistvo našega političnega sistema, ki temelji na načelu suverenosti delovnega ljudstva, pa je prav v tem, da so pooblastila za odločanje o najvažnejših družbenih vprašanjih, ki se tičejo družbenega razvoja, v rokah predstavniških organov, ki jih sestavljajo voljeni predstavniki ljudstva. Njihova podaljšana roka so politično-izvršilni organi, ki so prav tako politični organi. Uprava je v takem sistemu družbene ureditve pravzaprav tuj element, čeprav je ustavno priznana in ji je zagotovljena tudi določena samostojnost pri delu. Predvsem je jasno, da uprava v takem sistemu ne more biti odločujoči faktor družbenega razvoja in tudi ne more biti element ravnotežja v sistemu oblasti, še manj pa element ravnotežja v družbenih odnosih na sploh. Naša uprava obstaja kot posledica dejanskih okoliščin, ki jih pomenijo razmere na današnji stopnji družbenega razvoja. Načelu suverenosti delovnega ljudstva bi najbolj ustrezalo, da bi opravljali vse družbene zadeve, kolikor jih ni mogoče opravljati neposredno, voljeni predstavniški organi. Vendar ti organi spričo zapletenosti družbene problematike še zdaleč niso niti v fizičnem niti v strokovnem pogledu sposobni, da bi opravljali vse zadeve iz pristojnosti posameznih družbeno političnih skupnosti. Uveljavlja se drugo načelo, ki ga vsiljuje sodobni družbeni razvoj, to je načelo delitve dela po strokovnosti. Naša uprava je pravzaprav otrok kompromisa med obema navedenima načeloma; zato tudi nosi v sebi znake protislovja; kot poklicni uslužbenski aparat je uprava po eni strani nujno potrebna, po drugi strani pa je v sistemu v nekem smislu »manj vreden« element. Uprava izgublja svojo politično težo, to je svojo odločujočo vlogo. Njen pomen je predvsem v njeni strokovni vlogi. Nastopa pa vprašanje njenega položaja, njenih samostojnih pooblastil in njene odgovornosti. S tem pa je povezano tudi vprašanje njene učinkovitosti.

V sedanjem ustavnem sistemu so v načelu ta vprašanja postavljena tako, da je zagotovljen primat predstavniških organov in politično-izvršilnih organov pri vodstvu politike države ali njenih družbeno-političnih skupnosti, po drugi strani pa je zagotovljena tudi funkcionalna samostojnost uprave pri opravljanju strokovnih nalog v zvezi z izvrševanjem kakor tudi v zvezi s formiranjem te politike. Predstavniški in politično-izvršilni organi imajo docela v rokah svojo upravo ter ne odločajo le o vsebini njenega dela, ampak tudi o njenem obstoju, o njeni organizaciji, o sredstvih

za njeno delo, o vodilnih uslužbencih v upravi, skratka o vseh važnejših vprašanjih, ki se tičejo njenega dela in njene organizacije. Samostojnost uprave je zreducirana na dolžnost in pravico, da strokovno in zakonito opravlja naloge, ki so ji dane v opravljanje.

III

Če zdaj presodimo kritiko, ki leti na upravo in njeno delo, z vidika navedenih razmerij, bomo predvsem ugotovili, da velik del očitkov pravzaprav ne leti nanjo, ampak na ves sistem. Obseg uprave in stroški zanjo so odvisni predvsem od nalog, ki jih mora opravljati; naloge pa so določene v predpisih, izhajajo iz zakonov, družbenih planov in v veliki meri tudi iz samega organizacijskega mehanizma predstavniških in politično-izvršilnih organov. Šele v drugi vrsti je to vprašanje odvisno tudi od strokovnosti uslužbencev, od notranje organizacije dela v upravi in deloma tudi od njene tehnične opremljenosti (čeprav veliko manj, kakor se na splošno misli), to je od vzrokov, ki se tičejo same uprave, čeprav niti ti niso v celoti v dosegu uprave. Zato je iluzorno pričakovati bistvenih sprememb v naši upravi, dokler se omejujejo sanacijski ukrepi le na upravo samo. Zakaj hkrati, ko se govori o birokratizaciji in »glomaznosti« uprave, se sprejemajo novi predpisi in ukrepi, ki vpeljujejo nove kontrole, inšpekcije, evidence, službe itd. (npr. novi predpisi o davkih, o cenah, o reviziji delovne dobe itd.) Uprava si sama ne more izmišljati novih nalog. Slika je celo nasprotna; uprava praviloma ne zmore opravljati niti tistih nalog, ki jih določajo predpisi, ali pa jih opravlja le površno in deloma zgolj simbolično. Zadostuje naj npr. presoja stanja na področju urbanizma. Za opravljanje vseh upravnih nalog na tem področju je sedanja uprava tako po številu kadrov kakor tudi po njihovi strokovnosti daleč prešibka, torej premajhna. Razen tega so temeljni urbanistični akti izven sfere uprave. Če bomo iskali izhod iz današnjega težavnega (in ponekod celo kaotičnega) stanja na tem področju samo v upravi, po vsej verjetnosti ne bomo dočakali bistvenih sprememb. Ključ za reševanje »birokracije« na tem področju je v politiki na tem področju, kar pa se izraža v veljavnih predpisih in drugih splošnih aktih, ki pomenijo izhodišče za delo uprave. Neustreznost ali pomanjkanje teh aktov že vnaprej onemogoča uspešno delo uprave. Kriza uprave izraža v veliki meri krizo stanja na nekem področju sploh.

Obsežna in draga uprava je torej predvsem posledica sistema, to je težnje, da se podrobno regulirajo družbena razmerja. Čim bolj se država vmešava v družbena razmerja, tem obsežnejša mora biti njena uprava. Govorimo o t. i. intervencionistični upravi, ki pa je le orodje intervencionistične države. Vedeti tudi moramo, da je današnja javna uprava povsod v svetu izredno obsežna in še zmeraj narašča. Naraščajo tudi družbene potrebe, ki zahtevajo intervencijo države ali njene javne uprave ne glede na družbeni sistem. Pomislimo npr. samo na tak družbeni fenomen, kakor je motorizacija, ki zahteva številne nove upravne službe in ogromna sredstva. To so zakonitosti, s katerimi moramo računati. Druga stvar pa je vprašanje sistema. Administrativni socializem je zahteval izredno velik upravni aparat, ker je reguliral vse družbeno življenje in dogajanje. Prehod na poslovanje gospodarstva po podjetniških načelih, s hkratno odpravo obveznih odkupov in racionalizirane preskrbe, pa je na mah spodnesel tla velikemu birokratskemu aparatu. Vendar pa pri nas še zmeraj zelo veliko »administriramo«, in sicer tudi na nekaterih gospodarskih področjih, kjer je mogoče poslovati (vsaj načeloma, pač v skladu s konkretno politiko) po »čistih« poslovnih načelih, kakor npr. na področju zunanje trgovine, kreditnega in deviznega sistema itd. Izpopolnjevanje gospodarskega sistema, to je njegovo debirokratiziranje, bo imelo najbolj bistvene posledice tudi za debirokratiziranje uprave na tem področju.

Drugo pa je vprašanje postopkov v upravi. Smo gotovo dežela z najbolj podrobno urejenimi postopki. S tem se dotikamo tudi toliko kritiziranega problema potrdil. Pri nas je potrdilo univerzalno dokazno sredstvo, zahteva pa se tudi glede okoliščin, ki sploh niso bistvene v posamezni zadevi. Toda tudi potrdil si ne izmišljuje uprava sama. Vezana je na predpisane postopke, in sicer v enaki meri, kakor je vezana na materialne zakone. Zato postopkov ne more — vsaj ne bistveno — poenostavljati uprava sama, in sicer niti če bi jih hotela. Tudi glede tega večinoma po krivici valimo krivdo na upravo. Krivda za tako stanje je po našem mnenju v splošnem nezaupanju, na katerem temelji vsa naša zakonodaja. Zdi se, da zakonodajalec ne zaupa niti upravi niti posameznemu uslužbencu niti občanu kot stranki. Zato se dokazujejo stvari, ki so jasne, ali stvari, ki bi jih morali verjeti stranki, ter stvari, o katerih bi morali prepustiti nekaj proste presoje uslužbencu in s tem tudi njegovi odgovornosti. Tako pa se uslužbenec in stranka skrijeta za formalno potrdilo. Uprava torej mora biti birokratska.

Posebno problematiko pomenijo v tej zvezi razmerja med upravo in predstavniškimi ter politično-izvršilnimi organi. Zadosti znano je, da je naša uprava tudi servisna služba za te organe, kar pomeni, da mora zanje opravljati vse strokovne in tehničnomanipulativne naloge v zvezi z njihovim delom na sejah. To delo pomeni visok odstotek vsega dela uprave, v zvezni in republiški upravi celo pretežni del. Čim večja je razvejanost predstavniških teles in njihovih izvršilnih organov, tem večja mora biti uprava, ki deluje za te organe. To velja v enaki meri za državni in za nedržavni sektor. Sistem samoupravnih organov na vseh družbenih področjih zahteva poleg sebe razmeroma obsežen strokovni upravni aparat, ki omogoča delo teh organov v strokovnem in tehnično-manipulativnem smislu. To je sestavni del našega sistema, ki pomeni razmeroma zapleteno problematiko tako v tehnično-organizacijskem kakor tudi v funkcionalnem smislu. Ta sistem gotovo povečuje režijo socialističnega upravljanja, in sicer na vseh družbenih področjih. Državna uprava je sicer z deetatizacijo izgubila del svojih nekdanjih kompetenc nasproti samostojnim organizacijam, medtem pa se znotraj teh organizacij poraja nova uprava tudi tam, kjer je pred deetatizacijo skoraj ni bilo, kakor npr. v šolah, v bolnišnicah, v kulturnih zavodih itd. Zmaju birokracije smo odrezali eno glavo, namesto te pa mu jih raste nešteto novih.

Še bolj pomembno pa je vprašanje razmejitev kompetenc med upravo na eni ter med predstavniškimi in politično-izvršilnimi organi na drugi strani. Nekoliko shematično povedano je razmejitev funkcij med navedenimi organi po ustavi tale: predstavniški organi (skupščine) določajo ali vodijo politiko družbenopolitične skupnosti s tem, da izdajajo predpise, družbene plane, proračune in odločajo o drugih temeljnih vprašanjih razvoja družbeno-politične skupnosti; politično-izvršilni organi skrbijo za izvajanje te politike s tem, da politično usmerjajo upravo in nadzorujejo njeno delo; uprava pa neposredno izvaja to politiko, kar pomeni, da izvaja zakone ter druge predpise in akte, ki izražajo politiko skupščine. To je načelna razmejitev; problem pa je v tem, kje je v praksi razmejitev med določanjem ali vodstvom politike in njenim izvajanjem. Sedanja praksa v okviru družbeno-političnih skupnosti kakor tudi v samoupravnih organizacijah gre po poti izredno široke razlage pojma politika; predstavniški in politično-izvršilni organi

obravnavajo ter odločajo ne le o temeljnih vprašanjih družbenega razvoja družbeno-političnih skupnosti, ampak tudi o neštetih drugih vprašanjih, pogosto čisto strokovne, upravne narave, ki dejansko ne pomenijo načelne politike. Čeprav je v zadnjih letih veljala orientacija, da se strokovne naloge upravnega značaja na vseh nivojih družbeno-političnih skupnosti prenašajo na upravo, še zmeraj lahko ugotavljamo, da so predstavniki ali politično-izvršilni organi zatrpani z obravnavanjem in odločanjem o vprašanjih, o katerih bi lahko brez škode in tveganja za temeljno politično smer odločala uprava. Duh nezaupanja do uprave je pričujoč tudi v teh odnosih, in sicer tako v zakonodaji, ko se določajo pristojnosti posameznih organov, kakor tudi v vsakdanji praksi.

Posledica take prakse so znane in so vidne v vsem sistemu. Predstavniki in politično-izvršilni organi so preobremenjeni z delom, ki v bistvu ni njihovo, in se zaradi tega ne morejo zadosti posvetiti svoji temeljni politični vlogi, to je vodstvu politike. Zadeve, ki zahtevajo strokovno obravnavo in odločitev, se tako pogosto odločajo po političnih vidikih, trpi pa strokovnost. Uprava kot strokovni aparat se odteguje odgovornosti in družbeni angažiranosti; uprava ostaja »apolitična«, tehnokratska, družbeno neprizadeta in neodgovorna; stoji — skratka — na stranskem tiru. Zmogljivosti uprave, čeprav morda premajhne, niti niso izkoriščene. Tako stanje vpliva na ves mehanizem družbeno-političnih skupnosti, ki deluje s težavo, okorno, počasno in neučinkovito; trpi pa tudi kvaliteta dela in odločitev; odgovornosti za odločitve praktično ni. Podoben je položaj v delovnih organizacijah, kjer gre za razmerja med organi družbenega samoupravljanja in strokovnim aparatom.

Seveda je uprava pri takem stanju neučinkovita in sterilna. Očita se ji nesamostojnost, togost in zbirokratiziranost. Uprava pogosto ne more razviti niti svojih strokovnih ambicij. Odtod težnja številnih strokovnih služb, da se izločijo iz sistema uprave in se organizirajo v okviru samostojnih organizacij, ker se tako rešijo ozkosrčnega režima uprave.

Rešitev seveda ni v takem razvoju, ki pomeni demoniranje uprave, ampak nasprotno v njeni krepitvi kot negibni strokovni družbeni funkciji. Jasno je, da v našem sistemu uprava ne more imeti družbenega položaja, kakor ga ima v meščanski ureditvi; politika mora biti v rokah predstavnikiških organov. Toda prej ali slej se bomo morali pribojevati do prepričanja, da je potrebno pri opravljanju

družbenih nalog veliko bolj angažirati upravo, in sicer tako pri odločanju kakor tudi glede odgovornosti za izvrševanje družbenih nalog. K temu nas bo silila predvsem potreba po večji učinkovitosti vsega sistema.

Če se danes postavlja vprašanje učinkovitosti naše javne uprave, se s tem dotikamo vprašanja učinkovitosti sistema sploh. Velik del vprašanj, ki so v zvezi s to problematiko, je zunaj sfere uprave. S tem seveda ne gre zmanjševati pomembnosti tistih vprašanj, ki so v dosegu same uprave; taka vprašanja je potrebno brez odlaganja reševati, ker so znana in nesporna. Vprašanja, ki so zunaj uprave, pa pogosto niso niti znana niti nesporna. Marsikaj bo potrebno še teoretično in načelno podrobneje osvetliti. Gre za premostitev dialektičnega nasprotja, ki ga pomenita načelo suverenosti delovnega ljudstva na eni strani in načelo delitve dela po strokovnosti, ki ga terja sodobni družbeni razvoj na drugi strani. Od ustrezne rešitve tega nasprotja je v veliki meri odvisna ne le učinkovitost naše javne uprave, ampak učinkovitost vsega sistema družbenega samoupravljanja in s tem učinkovitost naše ureditve sploh.

FRANC ŽAGAR

Industrija ob prehodu na novo kvaliteto

I

Nujnost prehoda na novo kvaliteto

Osnovni vir protislovij, nastalih v našem gospodarstvu in še posebej v industriji, je treba poiskati v obliki našega dosedanjega gospodarskega gibanja, v dinamičnem razvoju v zadnjih dveh desetletjih.

Kaj je značilno za to gibanje? Dosedanji razvoj je imel prvenstveno obeležje nagle kvantitativne rasti. Usmerjen je bil predvsem v doseganje učinkov glede velikosti in tempa rasti, v izdelovanje novih vrst proizvodov v uvajanje novih panog industrije. Naraščanje proizvodnje je bilo v največji meri posledica zelo nagle dinamike zaposlovanja, naglega vključevanja prebivalstva v industrijo. Splošni tempo gospodarskega razvoja po letu 1945 je bil izredno nagel, saj smo bili nekaj časa med najhitreje razvijajočimi se državami v Evropi. To velja posebno za razvoj industrijske proizvodnje, ki je bila po petnajstih letih razvoja, torej leta 1960 štiriinpolkrat večja kot leta 1939, povprečna letna stopnja industrijske rasti v zadnjih nekaj letih pa znaša kakih 12%.

Do določene faze je bilo to gibanje harmonično, notranje uravnoteženo, doseženi rezultati pa so spodbujali nadaljnji razvoj. Ko pa so posamezni faktorji narasli čez določeno mero, ko so se porušila medsebojna notranja sorazmerja, je nastajalo več protislovij, kajti gibanje je šlo predvsem v širino in ne v globino, vzporedno s količinsko rastjo indu-

strije niso nastale ustrezne spremembe v strukturi industrije, v programski osnovi, v organizaciji dela, torej v vsem tistem, kar bi lahko zagotovilo, da bi se ustrezno z naraščanjem obsega proizvodnje spreminjal tudi njen način. Prav zato je produktivnost dela ves ta čas naraščala zelo počasi: do leta 1954 smo glede produktivnosti dela nazadovali, od leta 1954 naprej pa je naraščala produktivnost po stopnji 2 do 6% letno. Nastajalo je čedalje večje osnovno protislovje med *volumnom proizvodnje*, ki je v mnogih panogah postajal prevelik za naš trg, in *načinom proizvodnje*, ki ni zagotavljal takšne ravni produktivnosti dela, da bi bilo mogoče presežke proizvodnje prodati na tujih trgih.

Evolucija, ki je bila ekstenzivnega značaja, je prišla v krizo, ker ta oblika gibanja ni več spodbujala razvoja, zagotoviti ni mogla več niti enostavne reprodukcije gibanja. Zato smo se morali tej konceptiji odreči, pred nami pa je naloga najprej vzpostaviti ponovno ravnotežje med bistvenimi faktorji razvoja in nato nadaljevati razvoj na višji ravni, to se pravi poiskati tako obliko gibanja, tako konceptijo razvoja, ki bo omogočila uskladen in nagel napredek v naslednjem obdobju.

To nalogo je na sedanji razvojni fazi mogoče izpolniti le tako, da se *družbena produktivnost dela znatno poveča*, kar predpostavlja vsebinske spremembe v načinu proizvodnje. Za spremembo v načinu proizvodnje morajo biti vzpostavljena drugačna sorazmerja med posameznimi faktorji — spremeniti se bo morala programska osnova industrije, strukturne razmere, splošna organizacija družbene proizvodnje in podobno. Te spremembe predstavljajo v bistvu *prehod na novo kvaliteto*.

Ali so v naši industriji dozoreli pogoji za ta prehod? Mislim, da so objektivni pogoji v veliki meri dozoreli že pred leti. Pravzaprav so postopno dozorevali v vsem obdobju našega dosedanjega razvoja s tem, da se je širila tehnično-tehnološka baza naše industrije, s tem, da smo pridobivali delovne izkušnje in navade, s tem, da smo pridobivali znanje o zakonih sodobne industrijske proizvodnje, da se je razvijal trg itd. In končno, s strožjimi pogoji gospodarjenja, ki so bili vzpostavljeni z reformo, smo pritiskali na to, da ta prehod čimprej opravimo.

Revolucionarna preobrazba osnov gospodarjenja je naloga, ki ni niti kratkotrajna niti lahka. Ko dozori spoznanje, da je takšna preobrazba nujna, je izpolnjen prvi pogoj, da

se ta proces začne. Huda protislovja in disproporci v zadnjih letih, ki so bila zunanji izraz »krize«, so nas že dalj časa opozarjala na to, da je treba v gospodarjenju nekaj spremeniti. Prav zato, ker so ti znaki postajali že splošno očitni, smo potrebo po nedavnih spremembah bolje razumeli. Če smo morda te spremembe v gospodarstvu uveljavili nekoliko pozneje kakor je bilo treba, je v tem vsekakor vsaj ena prednost: dozorelo je splošno spoznanje, da moramo nujno napraviti korekture v naši usmeritvi, da moramo pretrgati dosedanje evolucijo razvoja.

Ob reformi je torej obstajala potrebna *psihološka pripravljenost* za spremembo, večja dojemljivost za novo, kakor tudi splošno prepričanje, da vse to ne trpi več odlašanja. Ta izredno pomembni faktor je pri tako fundamentalni spremembi ne samo zaželen, ampak nedvomno tudi nujno potreben.

Toda biti pripravljen na novo še ne pomeni v vsej globini doumeti bistvo procesov in gibanj, ki nastajajo, ko se to novo poraja. Logika dosedanjega postopnega, relativno mirnega gospodarskega razvoja, v katerem so nastajale predvsem količinske spremembe posameznih faktorjev, nas je prevzela, postala je sestavni del našega načina mišljenja, zasedrila se je globoko v našo zavest, v naše predstave o razvoju. Spričo tega ne moremo v polni meri doumeti kakovostnih gibanj in sprememb, ki spremljajo nastajanje novega, ko prehaja gibanje iz svojega mirnega toka v buren proces. V novih razmerah se kažejo v drugačni luči mnoga vprašanja in naloge poslovne politike in razvoja delovnih organizacij. Marsikaj, kar je veljalo v prejšnjih razmerah za rentabilno, uspešno, perspektivno, postaja v sedanjih okoliščinah nerentabilno, neuspešno, neperspektivno.

Prve akcije v delovnih organizacijah v zvezi z gospodarsko reformo so za nami. Dosegli smo nekatere pomembne rezultate pri odkrivanju »notranjih rezerv«. Ne da bi podcenjevali pomen prvih akcij, pa moramo ugotoviti, da je pred nami še v celoti faza — važnejša pa tudi mnogo težavnejša, v kateri se bodo morale uveljaviti vsebinske spremembe v gospodarstvu. Vprašanje je, ali v celoti doumevamo in predvidevamo posledice teh sprememb? Ali smo organizacijsko dovolj pripravljeni, da bomo tem procesom v celoti kos, da jih bomo prav usmerjali in tako pospešili prehod? Kako bomo sprožili tiste premike, ki nujno morajo slediti, če hočemo gospodarstvo vzdigniti na višjo raven?

II

Intenziviranje

V zvezi s preходом na novo kvaliteto gospodarjenja govorimo o intenziviranju kot bistveni prvini nove kvalitete, kot osnovni konceptiji bodočega razvoja. Kdaj je prehod na intenzivno gospodarjenje mogoč oziroma kdaj postane nujen?

Najbolj slikovito osvetljuje vprašanje ekstenzivnega in intenzivnega razvoja sprememba načina obdelave v poljedelstvu v razvitih državah. Dokler je imelo kmetijstvo na voljo velike površine, dokler je bila cena zemlje nizka, delovna sila pa poceni oziroma je je bilo dovolj, so se poljedelci usmerjali v ekstenzivno izkoriščanje zemljišča, ker jim je ta način omogočal najhitrejši zaslužek.

Zgodovina razvoja načina obdelave v poljedelstvu v gospodarsko razvitih državah kaže, da je do intenzivne obdelave zemlje prišlo zato, ker so bile pri ekstenzivni obdelavi pridobljene potrebne delovne izkušnje in ker je razvoj strojne industrije in kemije omogočal drugačen način obdelave. Predhodna ekstenzivna obdelava je bila pogoj za kasnejšo intenzivno obdelavo. Vendar tehnične možnosti niso bile tista osnovna gonilna sila, ki je privedla do naglih sprememb v načinu obdelave. Poljedelci so začutili pritisk, ker je pričelo primanjkovati novih obdelovalnih površin, ker je cena zemljišč naraščala, cene pridelkov pa so spričo konkurence padale. Delovne sile je začelo primanjkovati, mezde so naraščale. To je bila osnovna gonilna sila, ki je vplivala na to, da se je razvil nov način obdelave in da se je hitreje razvila agrotehnika in ne nasprotno.

Analogen je položaj v razvoju industrije pri nas. Pomanjkljive tehnične, ekonomske in delovne izkušnje ter neustrezna materialno-tehnična baza na eni ter velike rezerve v delovni sili, ki je bila relativno poceni, nerazvito in zaprto tržišče, relativno velika finančna sredstva za razvoj, ki so bila v ta namen akumulirana na račun standarda na drugi strani, vse to so bile silnice, ki so vodile v ekstenzivno gospodarjenje.

Slabosti te konceptije razvoja so se kazale na mnogih področjih našega dela: neracionalno smo izkoriščali naše proizvodne zmogljivosti, investirali smo več v stavbe kot v opremo, počasi smo obračali obratna sredstva, trošili veliko materiala v proizvodnji, razpoložljive fonde dela (delovno silo) smo izkoriščali neracionalno tako v proizvodnji kakor tudi v nadgradnji, organizacije proizvodnega procesa nismo organizirali v okvirih, ki bi zagotovili visoko produktivno

proizvodnjo. Zaradi tega je bila lastna cena proizvodnje previsoka, kar je preprečevalo vključitev v mednarodno delitev dela. V burnem obdobju razvoja so se nam včasih te stvari zdele spričo impresivnosti količinskih indeksov, ki smo jih dosegali v proizvodnji, manj bistvene, računali smo, da bomo po drugi poti dosegali rezultate hitreje, pomanjkljivosti pa odpravili kasneje.

Če gospodarski sistem predolgo čaka na dozorevanje tehnično-ekonomskih pogojev, ki omogočajo intenziven razvoj ali predolgo vztraja na nizkem standardu zaposlenega prebivalstva (nizke mezde in nerazvit trg), potem prične stagnirati oziroma se znajde v nerazrešljivih protislovjih, ker neracionalno izkorišča zgrajeno materialno bazo in pridobljene izkušnje in ker na drugi strani, kar je najvažnejše, ne more doumeti in izkoristiti izredno revolucionarnega vpliva, ki ga ima »cena« živega dela na spremembo načina proizvodnje.

Ekstenzivna koncepcija je bila pri nas najbrž upravičena nekako do polovice prejšnjega desetletja, potem pa je vse bolj postajala zavora harmoničnega in skladnega razvoja. To smo med drugim v zadnjih desetih letih večkrat ugotavljali in tudi pričeli dopolnjevati gospodarski sistem v tem smislu. Hkrati s temi spremembami pa nismo dovolj doumeli, da s tem, da smo ubrali novo pot, dobiva ves nadaljnji razvoj novo logiko, da postaja produktivnost dela glavna gibalna sila in faktor razvoja. Vprašanje je, ali smo imeli že pred leti dovolj materialne in druge moči, da prelomimo s staro koncepcijo, da čimprej postavimo druga sorazmerja in kriterije za razvoj gospodarstva. Najbrž je res, da mora poleg objektivnih pogojev za prehod dozoreti tudi določena psihološka pripravljenost in spoznanje pri večini prebivalstva, da postaja takšna pot nujnost.

Kaj razumemo pod intenziviranjem poslovanja in proizvodnje v posamezni delovni organizaciji? Intenziviranje pomeni čim popolnejšo uporabo vseh razpoložljivih fondov in možnosti delovne organizacije. Predpostavlja torej racionalno uporabo fonda dela (zaposlenih), sklada osnovnih sredstev (predvsem opreme), obratnih sredstev in uvedbo takih organizacijskih oblik, ki zagotavljajo visokoproduktivno proizvodnjo. Osnovni cilj intenziviranja je, vlagati v posamezni proizvod vedno manj skupnega dela (živega dela, ki prehaja na proizvod od proizvajalca, in preteklega dela, ki prehaja na proizvod od opreme, poslopja itd.). Zato se v pogojih intenzivnega gospodarjenja zelo hitro spreminja odnos med živim in opredmetenim delom v proizvodu. Intenziviranje je torej v bistvu način, metoda, po kateri je mogoče hitro in

nepretrgoma večati produktivnost dela. Kot tak postaja ta način bistvena prvina nove kvalitete.

Intenziviranje proizvodnje je v najtesnejši zvezi s tistimi procesi v gospodarstvu, ki omogočajo vsebinske spremembe v načinu proizvodnje, to je z integracijo in kooperacijo ter specializacijo. Korak naprej na enem teh področij pomeni hkrati napredovanje na drugem področju. Trenutno je intenziviranje za nas pomembno z dveh vidikov:

Prvič: najintenzivnejša uporaba doslej zgrajene materialne baze in objektivnih možnosti sploh je edini način, ki nam omogoča potrebno povečanje produktivnosti dela in s tem prehod na novo kvaliteto brez bistvenih dodatnih vlaganj in drugič: intenziviranje kot koncepcija bodoče usmeritve, ki gre prvenstveno v globino, omogoča skladna gospodarska gibanja in stalne spremembe v načinu družbene proizvodnje.

V nadaljnjem bom obravnaval predvsem intenziviranje neposrednega procesa proizvodnje iz prvega vidika, prikazati bom skušal nekatere možnosti za racionalnejše izkoriščanje produkcijskih pogojev.

III

Produkcijski potencial

Produkcijski potencial je objektivna kategorija, osnovni pogoj za način proizvodnje. Vemo namreč, da je prav nenehno spreminjanje med deležem opredmetenega in živega dela najvažnejše merilo za spremembo v produktivnosti dela. Proizvajalna sredstva, kapacitete postajajo v sodobni industrijski proizvodnji — najvažnejši faktor produktivnosti. Razumljivo je torej, da se moramo pri analizah naših možnosti za racionalnejšo in produktivnejšo proizvodnjo bržkone najprej ustaviti pri vprašanju, kakšen je naš produkcijski potencial in kako ga izkoriščamo? Ali nam naša proizvodna sredstva omogočajo racionalnejšo in produktivnejšo proizvodnjo in pod kakšnimi pogoji?

Žal imamo s tega področja pri nas vse premalo analiz, ki bi kompleksno osvetljevale ta problem. Vsekakor bi bilo zanimivo vedeti kaj več o tem, kako izkoriščamo naše produkcijske možnosti, to je tiste, ki jih omogočajo naše kapacitete v primerjavi z razvitimi državami. Približno predstavimo o tem bi lahko dobili, če bi poznali sorazmerje med tehnološko vrednostjo našega produkcijskega potenciala in potenciala te ali one razvite države ter hkrati razmerje med splošno produktivnostjo dela pri nas in v državi, ki bi jo vzeli za primerjavo. Stopnja povprečnega časovnega izkori-

ščanja naših zmogljivosti, ki jo običajno jemljemo za merilo, osvetljuje ta problem samo z enega vidika in nikakor ne more dati prave slike o tem, kako izkoriščamo naše objektivne produkcijske možnosti.

Spričo pomanjkanja ustreznih podatkov se moramo za zdaj pri analizah rezerv, skritih v naših kapacitetah, zadovoljiti z nekaterimi splošnimi dejstvi oziroma značilnostmi, ki veljajo za naš produkcijski potencial. Prva značilnost je vsekakor relativno nizka stopnja časovnega izkoriščanja kapacitet pri nas, ki znaša po nekaterih ugotovitvah samo pičlih 60%. Naslednja značilnost našega produkcijskega potenciala je velika neizenačenost v pogledu tehnološke ravni opreme v posamezni tovarni (nekompletne tehnologije), predvsem pa med tovarnami in področji v naši državi. Posamezne naše tovarne imajo visokoproduktivno opremo in s tem objektivne možnosti za moderno in racionalno proizvodnjo, na drugi strani pa imamo podjetja z zelo zastarelo in izrabljeno opremo, ki ne omogoča sodobnega načina proizvodnje. Ker je večji del teh podjetij v tistih področjih države, kjer so drugi produkcijski pogoji bolj razviti, je stopnja časovnega izkoriščanja opreme v nacionalnem merilu pri nas v povprečju višja na nizkoproduktivni, zastareli in izrabljeni opremi, kar pomeni, da moderne kapacitete časovno izkoriščamo še veliko manj od že tako nizkega povprečja (najbrž manj kot 50%). Vse to so razlogi, da je produktivnost dela pri nas v primerjavi z industrijsko razvitimi državami zelo nizka. Tako nizka povprečna stopnja produktivnosti nikakor ni odsev naših objektivnih produkcijskih možnosti, temveč v veliki meri posledica tega, da teh možnosti ne izkoriščamo v zadovoljivi meri. Kompleksna analiza našega produkcijskega potenciala bi najbrž pokazala, da v tem pogledu bržkone ne zaostajamo v povprečju tako zelo za razvitimi državami, kar je tudi razumljivo, če upoštevamo, da smo pretežni del naše industrije zgradili po drugi svetovni vojni, od tega velik del v zadnjih petih do desetih letih.¹ Zaostajamo najbrž le v completeness tehnologij, kar je predvsem posledica tega, da v našem ekstenzivnem razvoju nismo nepretrgano izpopolnjevali tehnoloških procesov v tovarnah, ki smo jih zgradili.

¹ Po statističnih podatkih se je vrednost osnovnih sredstev v industriji od leta 1958 do leta 1963 povečala od 1860 milijard din na 3904 milijarde din (indeks 210); od tega je vrednost revalorizacije, izvršene leta 1962 približno 500 milijard din. Dejansko povečanje vrednosti osnovnih sredstev v tem obdobju je torej 1544 milijard din (indeks 185).

² Jugoslavija između VII i VIII kongresa SKJ, Beograd, 1964. Savezni zavod za statistiku.

Gornje ugotovitve potrjujejo tudi nekatere primerjave, ki kažejo, da tudi v tistih industrijskih panogah, kjer ni bistvene razlike v organski sestavi kapitala, močno zaostajamo v produktivnosti za sorodnimi podjetji v industrijsko razvitih državah (npr. v proizvodnji sladkorja za 60%, v predilnicah in tkalnicah pa za 200%)²

Zaostajanje v produktivnosti dela na področjih industrijske proizvodnje, kjer je organska sestava kapitala pri nas približno enaka sestavi v razvitih državah, nam vsaj približno pokaže, kako velike rezerve imamo še neizkoriščene v našem produkcijskem potencialu.

Zato ne more biti dvoma, da lahko prav premiki v stopnji in načinu izkoriščanja naših proizvodnih zmogljivosti najhitreje vplivajo na skokovito naraščanje družbene produktivnosti dela. Če pa je tako, mora dobiti to vprašanje glavno mesto pri analizah naših možnosti za produktivnejšo proizvodnjo.

V naslednjem naj razvijem nekaj misli v zvezi s tem problemom.

Najprej bi rad opozoril na nekatere pomanjkljivosti pri obravnavanju problema izkoriščanja produkcijskega potenciala, iz katerih izvirajo napačni sklepi oziroma preveč pavšalna priporočila delovnim organizacijam. Največkrat poudarjamo pomen samo enega vidika tega problema, namreč vprašanje potrebe po večji *stopnji časovnega izkoriščanja* produkcijske opreme, pri tem pa obravnavamo ta problem na splošno, ne da bi upoštevali konkretne *tehnološke vrednosti* te opreme. Prav tehnološka vrednost opreme pa je pri obravnavanju problema najbolj bistveni faktor, kajti merilo za produktivnost je skupno delo, ki ga vložimo v proizvod. Če proizvajamo proizvod na nizko produktivnem delovnem mestu, bo delež opredmetenega dela v proizvodu relativno majhen; z zvišanjem stopnje izkoriščanja take opreme skupno delo relativno malo znižujemo. Če je npr. delež opredmetenega dela v proizvodu 20%, potem zmanjšamo skupno delo pri dvakrat višji stopnji izkoriščanja te opreme (delo v dveh izmenah) za 10%. Drugače pa je, če proizvajamo na visoko produktivni opremi, kjer znaša npr. delež opredmetenega dela 80%. Tu se zmanjša skupno vloženo delo v proizvodu s prehodom na delo v dveh izmenah za 40%.

Iz tega sledi, da moramo vprašanje časovnega izkoriščanja opreme obravnavati konkretno, to je v najtesnejši pove-

² Dr. Čalić: »Industrializacija FNRJ«, stran 105, Naprijed, 1963 I.

zavi s tehnološko vrednostjo opreme, glede na stopnjo produktivnosti, ki jo oprema omogoča. Le takšna obravnava problema nam pokaže, kje se skrivajo v našem produkcijskem potencialu največje rezerve oziroma kje sploh so rezerve. To je še posebej pomembno zato, ker so v naši industriji velike razlike v pogledu tehnološke opremljenosti posameznih tovarn oziroma delovnih mest. Takšen način obravnave nam pomaga najti pot, po kateri bo mogoče doseči odločilen napredek v produktivnosti dela. *Skupna produktivnost dela bo naraščala hitro, če bomo zmanjšali stopnjo časovnega izkoriščanja na manj produktivni opremi oziroma postopno opuščali delo na nizkoproduktivnih delovnih mestih in hkrati časovno intenzivneje uporabljali bolj produktivno opremo oziroma uvajali nova visokoproduktivna delovna mesta.* Intenziviranje industrijske proizvodnje predstavlja takšno izkoriščanje produkcijskega potenciala, pri katerem nastane vsebinski premik v odnosu med živim in opredmetenim delom v proizvodnji, predpostavlja torej *spremembo v načinu proizvodnje*. Ta sprememba v naši industriji pa bo mogoča:

— če bomo imeli stalne premike v produkciji iz manj produktivnih na bolj produktivna delovna mesta in

— če bodo hkrati s tem s primerno organizacijo dela na delovnih mestih, z intenzivnostjo proizvajalčevega dela ter organizacijo celotnega tehnološkega procesa potekali premiki v smeri vse večje intenzivnosti izkoriščanja posameznega delovnega mesta (boljše izkoriščanje opreme v enoti časa).

Če se torej skupna produktivnost dela zvišuje hitro že samo s tem, da izvršimo *premik v strukturi* časovnega koriščenja opreme (to je, da časovno bolj koristimo najproduktivnejši del potenciala), potem je razumljivo, da bi morali v sedanjem obdobju posvetiti vso pozornost vprašanju: Na kakšen način bomo uspeli ta premik uresničiti? Kajti očitno je, da je mogoče po tej poti brez dodatnih sredstev in tudi ob relativno najmanjših naporih sprostiti velik del rezerv v produktivnosti, ki so nam potrebne za skok na novo kvaliteto v industrijski proizvodnji.

Vsako industrijsko podjetje in družbena skupnost v celoti, bi se morala zavzeti za to, da najdemo *najučinkovitejši način*, da se ti premiki izvršijo kar *najhitreje*. Čeprav je tudi v okviru posameznega podjetja mogoče s temi premiki zelo povečati produktivnost, nastajajo včasih nepremostljive omejitve. Upoštevati namreč moramo, da mora za organizacijo produktivnega procesa proizvodnje obstajati hkrati več čini-

— moderna sredstva za proizvodnjo določenega blaga,
 — strokovni kadri, ki znajo organizirati najprimernejši tehnološki proces, ter produkcijski kadri, ki so zmožni najintenzivneje (v enoti časa) izkoristiti dano tehnološko opremo ter

— tržni proizvodi takšne kvalitete, da je z njimi zagotovljena prodaja v obsegu, ki omogoča organiziranje produktivnega načina proizvodnje.

Če v okviru posameznega podjetja niso uresničeni vsi ti činitelji hkrati, podjetje ne more organizirati visoko produktivnega procesa proizvodnje, niti ne najbolj racionalno izkoristiti svoj produkcijski potencial.

Integracija v gospodarstvu — tesno sodelovanje med posameznimi podjetji na raznih področjih, predvsem še sodelovanje v proizvodnji, to v največji meri omogoča. Menim, da ima družbena skupnost vsekakor pravico in tudi dolžnost zagotoviti, da se produkcijski potencial, ki je last vse družbene skupnosti, koristi optimalno. Zato morajo institucije in faktorji naše družbene skupnosti *pomagati industrijskim podjetjem* pri iskanju takih rešitev (npr. organizirati *borzo* za kapacitete, nuditi strokovno pomoč pri navedenih tehnoloških premikih, itd.), hkrati pa v primerih, kjer gre za očitno neodgovorno upravljanje s sredstvi za proizvodnjo v posameznih podjetjih, najti način, s katerim posredujejo, da *preprečijo škodo* (v skrajnem primeru zagotoviti tudi fizične premike opreme!). Tak ukrep višjih samoupravnih skupnosti vsekakor ne bi smeli vrednotiti kot *kršenje samoupravnih pravic* kolektiva, ampak kot nujno posredovanje, ker posamezen kolektiv ni izvrševal svojih *samoupravnih dolžnosti*.

Zanimivo bi bilo vedeti, kakšne rezerve v produktivnosti bi bilo mogoče že v kratkem obdobju izkoristiti s premiki v strukturi izkoriščanja produkcijskega potenciala v okviru celotne družbene skupnosti. Ker za točnejši izračun manjkajo ustrezni podatki, bom podal le splošno oceno, ki temelji v celoti samo na predpostavkah:

Predpostavimo najprej, da je celotni produkcijski potencial P sestavljen iz treh delov;

— del P_1 naj predstavlja visoko produktivne zmogljivosti, ki so povprečje zmogljivosti v razvitih državah (relativna produkcijska vrednost 1),

— del P_2 naj predstavlja (za naše razmere) srednje produktivne zmogljivosti (relativna produkcijska vrednost 0,6) in

— del P_3 naj predstavlja nizko produktivne zmogljivosti (relativna produkcijska vrednost 0,2).

Dalje predpostavimo (zaradi lažjega izračuna), da pri nas predstavlja v sedanjih razmerah vsaka kategorija po eno tretjino celotnih zmogljivosti ter da se proizvodna sredstva vseh treh kategorij enako izkoriščajo (vzemimo povprečno 60-odstotno). Vprašanje je, v kakšnem obsegu bomo povečali splošno produktivnost dela, če bomo uspeli izvršiti v celoti in v enakem razmerju premik iz potenciala P_3 (katerega zaradi nizke produkcijske vrednosti ne bomo več koristili) na P_1 in P_2 (katera bomo zaradi tega premika lahko koristili 90 odstotno).

Nova in prejšnja produktivnost bosta v razmerju:

$$0,9 (P_1 + P_2) : 0,6 (P_1 + P_2 + P_3) \text{ ali}$$

$$0,9 (1 + 0,6) : 0,6 (1 + 0,6 + 0,2) \text{ ali}$$

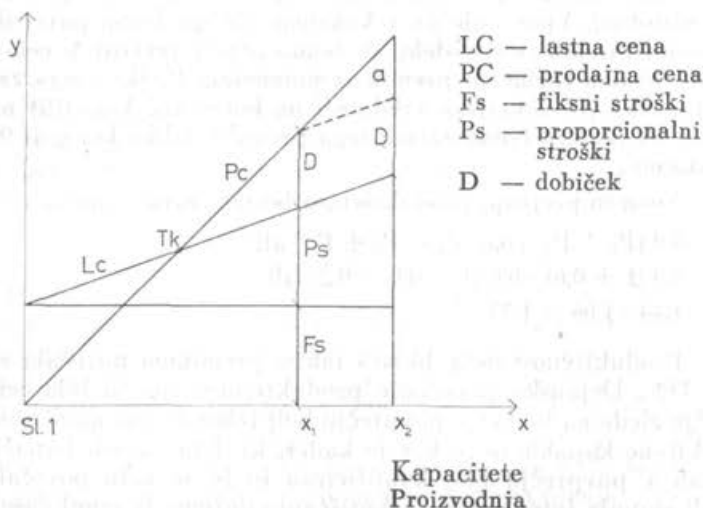
$$1,44 : 1,08 = 1,33$$

Produktivnost dela, bi se s takim premikom povečala za ca. 33%. Dejansko povečanje produktivnosti pa bi bilo celo večje glede na to, ker v povprečju bolj izkoriščamo manj produktivne kapacitete in ker je kader, ki dela na teh kapacitetah v povprečju bolj kvalificiran in bi se zato povečala tudi stopnja intenzivnosti izkoriščanja opreme (v enoti časa).

Sledi torej, da zahteva po zvišanju stopnje časovnega izkoriščanja naših proizvodnih zmogljivosti v celoti, ki se v praksi često ponavlja in priporoča proizvodnim organizacijam (delo v dveh izmenah), ni identična z intenzivnim izkoriščenjem proizvodnega potenciala, niti ni v skladu s koncepcijo intenzivnega razvoja, ker predpostavlja naglo vključevanje nove delovne sile v proizvodnjo. Tak način koriščenja zmogljivosti je *obeležje ekstenzivne faze razvoja*, ker predstavlja v bistvu *vztrajanje pri dosedanjem načinu proizvodnje*. S tem seveda ne mislim zanikati dejstva, da se že samo z večjim časovnim izkoriščenjem opreme ob nespremenjenem načinu proizvodnje znatno znižajo stroški poslovanja, ekonomičnost in rentabilnost pa naraščata. Moderno opremljena industrijska podjetja, s sodobno organiziranim tehnološkim procesom, bodo lahko najbrž že po tej poti dosegla tako pomembne rezultate, da jim bo zagotovljena konkurenčnost na svetovnem trgu. To pa nikakor ne velja za večino naših industrijskih podjetij, niti ne za industrijsko proizvodnjo v celoti, ki bo morala v novih okoliščinah večji obseg proizvodnje dosegati predvsem s spremembami v načinu proizvodnje, s preходом na produktivnejšo proizvodnjo. Le tako bo presežke blaga brez subvencioniranja lahko prodala na svetovnem trgu.

Pričujoči diagrami prikazujejo vpliv boljšega izkoriščanja kapacitet na rezultat poslovanja.

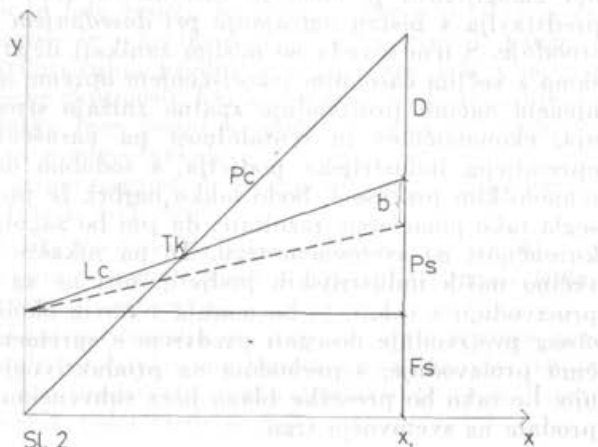
a) Večje časovno izkoriščanje kapacitet

S tem dosežemo:

- poveča se volumen proizvodnje za $(X_2 - X_1)$,
- poveča se delovna sila v proizvodnji (v istem odnosu kot volumen proizvodnje),
- poveča se dohodek za a in s tem ekonomičnost ter rentabilnost poslovanja.

b) Intenzivnejše izkoriščanje proizvodjalnih sredstev (v enoti časa)

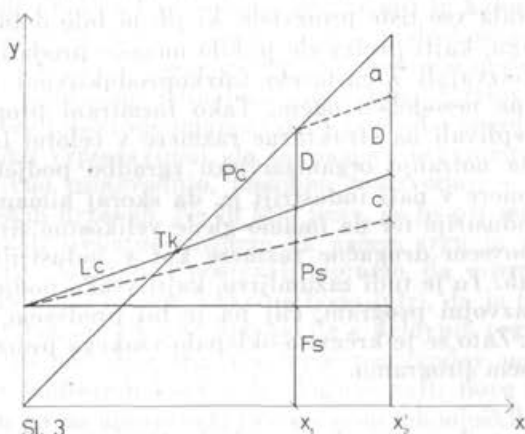
S tem dosežemo:

— pri enakem volumnu proizvodnje X_1 se poveča dohodek za b in s tem produktivnost, ekonomičnost ter rentabilnost poslovanja,

— pri enakem volumnu proizvodnje je mogoče skrajšati delovni čas,

— pri enakem številu zaposlenih je mogoče povečati volumen proizvodnje.

c) Premiki v tehnologiji (opuščanje manj produktivnih delovnih mest).

S tem dosežemo:

— povečanje volumna proizvodnje za $(X_2 - X_1)$ pri enakem številu zaposlenih,

— poveča se dohodek za $(a + c)$ ter rentabilnost in ekonomičnost poslovanja.

Da bi podjetje ugotovilo, v kateri smeri naj išče rezerve v produkcijskem potencialu, mora napraviti podrobno analizo svojih proizvodnih zmogljivosti. Ugotoviti je treba časovno izkoriščanje kapacitet, njihovo tehnološko vrednost, organizacijo dela, način proizvodnje, proizvajalčevo intenzivnost na delovnem mestu itd. Na podlagi tega bomo lahko ugotovili, zakaj je produktivnost dela na posameznih delovnih mestih nizka. V ta namen bi bilo najbolj koristno opraviti primerjavo s sorodnim podjetjem, ki ima visoko produktivnost dela (morda s podjetjem v industrijsko razviti državi) ter morda valorizirati zmogljivosti podjetja po produktivnosti. Šele po analizi se bo mogoče odločiti za najprimernejši način boljšega izkoriščanja proizvodnega potenciala.

IV

Premiki v industriji

Dosedanji ekstenzivni razvoj industrije, avtarkična graditev podjetij, dolgoletna usmerjenost industrije predvsem na domači trg, na katerem je primanjkovalo proizvodov, in gospodarski sistem, ki je toleriral nizko produktivnost — vse to je povzročilo in omogočalo, da se je v proizvodnih programih industrijskih podjetij nakopičila široka izbira proizvodov. Podjetja so v preteklem obdobju težila za tem, da bi izdelovala vse tiste proizvode, ki jih ni bilo dobiti na domačem trgu, kajti proizvode je bilo mogoče prodati, četudi smo jih proizvajali z zastarelo (nizkoproduktivno) opremo oziroma na nesodoben način. Tako formirani programi so po svoje vplivali na strukturne razmere v celotni industriji ter tudi na notranjo organizacijsko zgradbo podjetij. Značilno za razmere v naši industriji je, da skoraj nimamo spremljajoče industrije ter da imamo glede velikostne strukture podjetij povsem drugačne razmere kot v industrijsko razvitih državah. To je tudi razumljivo, kajti vsako podjetje je imelo svoj razvojni program, cilj pa je bil predvsem, da postane veliko. Zato se je krčevito oklepalo vsakega proizvoda v proizvodnem programu.

V novih razmerah gospodarjenja so se mnoge stvari pričele kazati v drugačni luči. Mnogi proizvodi dosedanjega asortimenta postajajo za posamezno podjetje nerentabilni, ker podjetje nima objektivnih možnosti, da bi jih proizvajalo na produktivnejši način. Zato se postavlja na dnevni red vprašanje proizvodne usmerjenosti in asortimenta proizvodne organizacije.

Ekonomski pritisk, ki je nastal z ukrepi reforme, sili k spremembam v proizvodnih programih podjetij. Ko se izvrši premik v tehnologiji s tem, ko pričnemo opuščati delo na manj produktivnih delovnih mestih, ima to za posledico opustitev dela proizvodnega asortimenta, kar vpliva na program proizvodnje, nujno pa na organizacijo tehnološkega procesa in na organizacijsko obliko poslovanja podjetja sploh. Premiki v posameznih podjetjih zaradi novih pogojev gospodarjenja povzročajo spremembe v programski osnovi industrije kot celote, vplivajo na strukturne razmere ter tudi na organizacijsko povezanost celotne industrije (kooperacija in integracija).

Ti procesi, ki nujno morajo potekati v prehodni fazi, rušijo osnove, na katerih se je razvijala industrijska proizvodnja v dosedanjih razmerah, in formirajo nove, na podlagi katerih bo mogoče organizirati produktivnejše oblike družbene proizvodnje. Te spremembe so v bistvu tista revolucionarna preobrazba industrije, ki se mora izvršiti ob prehodu na novo kvaliteto.

Če hočemo zagotoviti, da se bodo navedeni procesi preobrazbe izvršili čimprej in brez večje škode za gospodarstvo, se moramo pripraviti na *organizirano akcijo*, z jasnim programom in orientacijo, kaj moramo spremeniti in kako bomo spremembe opravili. V ta namen moramo podrobno analizirati vse najvažnejše faktorje poslovanja posamezne delovne organizacije, predvsem tehnološke možnosti. Ugotoviti bo treba, za katere proizvode imamo take tehnološke pogoje (oziroma jih lahko vzpostavimo), da bo mogoče organizirati visokoproduktivno proizvodnjo, podobno proizvodnji v razvitih industrijskih državah. Ne bi bilo prav, če bi pri teh analizah upoštevali trenutne razmere na našem trgu in se jim s programom prilagajali. Upoštevati moramo, da v prehodni fazi te razmere niso takšne, kakršne bodo jutri, da je trg deformiran itd. Nekatere konkretne akcije v delovnih organizacijah so šle to pot. Ker trg nekaterih proizvodov ne konsumira več v zadostnih količinah, skušajo najti nove proizvode, pri tem pa ne upoštevajo prvenstveno tehnoloških možnosti. To pa je napačno. Ne smemo več kot v prejšnjih obdobjih tehnologije prilagajati proizvodnemu programu, ampak nasprotno, *program proizvodnje mora biti prilagojen tehnološkim možnostim*. Le če bodo ustrezni procesi v industriji potekali kot posledica premikov v tehnologiji, bo zagotovljeno, da se bo proces preobrazbe industrije razvijal v pravilni smeri.

V

Integracija v novih razmerah

Čeprav je v zadnjih letih postopno dozorevalo spoznanje, da so integracija, kooperacija in specializacija nujnost in predpostavke bodočega razvoja, kot pogoji za visokoproduktivno proizvodnjo, se v dosedanjih okoliščinah integracijski procesi niso razvijali dovolj uspešno, in sicer kljub nekaterim zavestnim subjektivnim akcijam. Zakaj? Integracija kot proces, kot nujna oblika organizacije družbene proizvodnje, se pojavlja na določeni stopnji gospodarskega razvoja. Kot ti-

pična prvina nove kvalitete se v starih razmerah ni mogla razviti v polni meri, ker so jo onemogočali razni faktorji, med katerimi so bili najbrž najvažnejši:

— gospodarski sistem, ki je trpel nizko produktivnost, ter

— strukturne razmere in programska osnova industrije.

V novih razmerah gospodarjenja so odpravljeni oziroma se postopno odpravljajo tisti faktorji, ki so zavirali integracijska gibanja. Kot smo ugotovili, je osnovni cilj premikov in procesov ob prehodu, vzpostavitev takih razmer, v katerih bo mogoče organizirati visokoproduktivno proizvodnjo. Te nove razmere nudijo mnogo ugodnejšo osnovo za razvijanje raznovrstnih oblik integracije, integracijski procesi pa s svoje strani prispevajo k temu, da se celotni proces preobrazbe razvija še hitreje.

Dosedanje integracijske tvorbe največkrat niso zagotovile pozitivnih sprememb v načinu proizvodnje, niti niso omogočile boljšega izkoriščanja proizvodnega potenciala. Marsikatero so nastale zato, da bi si partnerji razdelili proizvodni program in tudi trg ter se tako znebili konkurence. Taki dogovori seveda niso mogli pozitivno vplivati na spremembo načina proizvodnje. Nasprotno, ker je odpadla konkurenca, so proizvajalci imeli še večjo garancijo, da bodo lahko prodali blago, čeprav ga proizvajajo na zastarel način.

Smoter integracije v sedanjih pogojih je lahko samo v tem, da poiščemo novo obliko delovanja podjetja, ki bo omogočila produktivnejšo proizvodnjo ali racionalnejše koriščenje danih možnosti, predvsem racionalnejše izkoriščanje obstoječega produkcijskega potenciala. V posameznih primerih bo to mogoče doseči tudi z ustreznimi sporazumnimi zamenjavami, odpisi proizvodne opreme med organizacijami. Na novo ustvarjena sredstva za investicije v okviru integracijske skupine pa bi bilo treba usmeriti predvsem za obnovo in dopolnjevanje dosedanjih rentabilnih zmogljivosti. Oblika integracije, ki jo izberemo naj bo taka, da bo to omogočeno v največji meri. O vsem tem moramo razmišljati zlasti sedaj, ko bodo integracijska gibanja močnejša, da ne bi ponavljali napak iz preteklosti. Med najrazličnejšimi oblikami integracije, ki se bodo razvile, so v sedanjih razmerah najpomembnejše tiste oblike sodelovanja, ki omogočajo naglo dviganje tehnologije na višjo raven. To pa omogoča predvsem koooperacijsko sodelovanje z razvitimi inozemskimi partnerji. Pri teh sodelovanjih je pogosto mogoče vključiti v aranžmaje tudi izpopolnjevanje in modernizacijo tehnologije.

VI

Sklep

Ne moremo pričakovati, da se lahko tako pomembne, vsebinske spremembe, ki so pred nami, uveljavijo same po sebi, stihijno, samo pod vplivom sproščenih tržnih zakonitosti ter da je osnovni del naloge že opravljen s tem, ko so postavljeni novi okviri za naš bodoči gospodarski in družbeni razvoj.

Čaka nas zahtevna naloga in če jo hočemo uspešno izpolniti, moramo organizirati akcijo v okviru celotne družbene skupnosti, zajeti mora vse pore ne samo gospodarskega, ampak tudi družbenega življenja. Razumljivo je, da sloni glavna teža naloge na delovnih kolektivih proizvodnih organizacij, kajti le-ti lahko največ pripomorejo k uspešni preobrazbi v gospodarstvu. Vendar te naloge kljub prizadevanjem mnoge proizvodne organizacije iz objektivnih razlogov ne bodo mogle izpolniti same, to je z lastnimi silami. Zato je prav, da najdejo čimprej mesto v tej skupni akciji tudi druge družbene sile zunaj proizvodnih organizacij. To je pogoj, da bodo lahko prizadevanja posameznih kolektivov v proizvodnih organizacijah rodila zaželeno rezultate. Prav pa je to tudi zato, da se breme enakomerneje porazdeli, kajti tudi rezultate uspeha bo uživala vsa družbena skupnost.

Kako je potekala akcija doslej? Gibanje v preteklih mesecih kaže večje rezultate le v proizvodnih delovnih organizacijah. Te organizacije so bile z reformo najbolj prizadete. Zato so se v večini primerov resno lotile analize svojega dosedanjega dela in pričele odpravljati pomanjkljivosti. V nekaterih delovnih organizacijah so bili v tej prvi fazi doseženi znatni uspehi pri gospodarjenju in uveljavljanju novih, strožjih delovnih kriterijev. V splošnem pa smo v tej etapi storili še zelo malo, da se spremeni način proizvodnje, da se proizvodnja organizira na takšnih osnovah, ki bodo omogočile visoko produktivnost.

Menim, da lahko iščemo vzroke zato predvsem v tem, ker še nismo v celoti spoznali bistva procesov, ki spremljajo prehod; zato nismo mogli organizirati akcije na široki fronti z jasno postavljenimi cilji, ki jih moramo doseči. Naslednji razlog pa je v tem, da so proizvodna podjetja dobila za zdaj še vse premajhno pomoč družbenih faktorjev, predvsem tistih iz gospodarstva. Zato tudi nismo mogli preprečiti tistih negativnih pojavov, ki so potekali vzporedno s pozitivnimi dosežki (npr. odliv visoko kvalificiranih strokovnih kadrov iz industrije v neproizvodne dejavnosti in v tujino). Obdobje sploš-

nih priporočil traja predolgo, lotiti se je treba konkretnega dela in dati strokovno in drugo pomoč. S tem pa razumljivo ne mislim, da bi bilo treba poseči ponovno po administrativnih metodah vodenja in upravljanja gospodarstva. Menim le, da mora naš celotni samoupravni sistem v večji meri delovati kot *celovit organizem* uskladen in sinhronizirano, pri katerem delujejo vsi sestavni deli v skladu s potrebami celote. Pri tem mora vsak družbeni organ pravilno izpolniti nalogo glede na funkcijo, ki jo ima v celotnem organizmu.

Mnogo dosedanjih analiz kaže, da imamo zelo velik procent visoko kvalificiranih strokovnih kadrov zunaj proizvodnih podjetij. Vemo pa, da lahko prav strokovni kadri (inženirji, tehniki, ekonomisti) največ pripomorejo k uspešni preobrazbi znotraj gospodarskih organizacij. Kaj bomo storili, da se stanje glede strokovnega kadra v proizvodnih organizacijah še ne poslabša? Je prav, da lahko dajejo v neproizvodnih dejavnostih strokovnim kadrom boljše pogoje za delo kot industrija? Posamezna proizvodna delovna organizacija teh pojavov ne more vedno sama preprečiti, ker največkrat nima za to materialnih pogojev. Pri tem je potrebna pomoč in razumevanje družbene skupnosti.

Iz teh nekaj ugotovitev je razvidno, da bodo morali tako faktorji v gospodarskih organizacijah kot tudi tisti zunaj njih čimprej ponovno pregledati vsebino svojega dela in usmeriti vse svoje napore v skupno akcijo za preobrazbo našega gospodarskega in družbenega življenja.

Nacionalna kultura in znanost

Zelo značilno je, da pri nas zadnje čase veliko razpravljajo o znanstvenem delu, slišati je polemike in razne kritike, npr. »večna« polemika o tem, ali je treba dati prednost fundamentalnim ali aplikativnim raziskavam; kritika o razdrobljenosti in prevelikem številu inštitutov in zavodov, ki se ukvarjajo z znanstvenoraziskovalnim delom; ugovori, da znanstvene raziskave izvajajo večidel zunaj tradicionalnih univerzitetnih institucij; veliko je ogorčenje in začudenje, ker so nekateri pomembni in uspešni znanstveni delavci odšli na delo v tujino; slišati je tarnanje, da naša »industrijska« družba zapostavlja humanistične znanosti in tako zavestno tehni-zira družbeno življenje; nenehno je organizacijsko iskanje, ki se izraža v združevanju in razdruževanju znanstvenoraziskovalnih institucij, financiranju teh institucij itd. Ali ne navaja vse to na misel: *kako prednotiti funkcijo znanosti v malem narodu, ali drugače povedano — v kakšnih okvirih naj se razvija in spodbuja samostojna, izvirna znanstvena misel na Slovenskem — in dalje: kako je mogoče izdelati funkcionalen nacionalni znanstveni program?*

Razmerje med našim gospodarstvom in znanostjo je predmet številnih razprav in analiz kakor tudi obojestranskih očitkov, če v našem primeru postavimo drug proti drugemu ta dva pola nacionalnega življenja. Delovnim organizacijam v gospodarstvu pa tudi drugim institucijam (npr. političnim) očitajo, da se ne zanimajo za znanstvenoraziskovalne dosežke in storitve institucij te vrste in ne priznavajo, da bi moglo biti gospodarstvo poglavitni pobudnik za znanstvenoraziskovalne naloge. Hkrati pa gospodarstveniki tarnajo, da od dela raziskovalnih institucij marsikdaj nimajo prave koristi, ali pa, da so njihovi uspehi takšne narave, da neposredno ne morejo pripomoči k boljšemu delu v gospodarstvu. Potemtakem je znanost pretirano usmerjena k raziskavam dolgoročnejšega pomena, gospodarstvo pa zahteva dosežke, ki bi čimprej dali rezultate. *Kje so vzroki teh nesporazumov? Na kakšen način in s kakšnimi pogoji bi lahko prišlo do boljšega usklajevanja interesov gospodarskih organizacij in znanstvenih institucij?*

K napredku človeške misli na kateremkoli področju pripomore tudi sproščena kritika in priložnost za javno sporočanje vseh dosežkov znanstvene misli. Simpoziji, posvetovanja in druge oblike srečanj znanstvenih delavcev prav vseh disciplin si utirajo pota tudi pri nas. Mnogi med njimi sodelujejo v jugoslovanskem, evropskem in svetovnem merilu, večkrat v okviru mednacionalnega ali meddržavnega sodelovanja, še večkrat pa čisto »zasebno«. Slišijo se pritožbe, da je nastala pri nas nekakšna »simpozio-manija« ali

odvečno zapravljanje časa in denarja. Čedalje več je zahtev po razviti informacijsko-dokumentacijski službi na področju vseh znanstvenih disciplin. Terja se razvita, sproščena in osebnih interesov osvobodjena znanstvena kritika. *Ali so te pritožbe in zahteve upravičene?*

Prav gotovo je materialna osnova znanstvenoraziskovalnega dela pomemben činitelj, ki lahko spodbuja ali pa zavira to delo. V to osnovo lahko uvrstimo tako razvitost sistema znanstvenoraziskovalnih institucij, njihovo kadrovsko strukturo, spodbudnost nagrajevanja znanstvenih delavcev kakor seveda tudi vires ter sistem financiranja. Tudi v tem pogledu so na Slovenskem precej nasprotujoča si mnenja. *Ali posvečamo dovolj pozornosti vsem sestavinam takšne materialne osnove, da bi se znanost lahko v resnici uveljavila kot integralni del nacionalne kulture?*

Sodobni svet lahko navzlic nasprotjem — lakoti in izobilju, zelo izpopolnjeni avtomatizaciji delovnih procesov pa ročnem delu — po pravici imenujemo svet, v katerem znanost prevladuje. V tem svetu je pravo razkošje znanstvenih disciplin, ki si šele utirajo pota in »prostor pod soncem«. Posamezni narodi in države imajo različne izkušnje v izpopolnjevanju in organizaciji znanstvenoraziskovalnega dela. Obstajajo različni vzorci organizacije tega dela, ki pa imajo skupne nekatere poteze, značilne za vse ravni tega dela: od ugotavljanja znanstvenih potreb do fundamentalnih raziskav. *Ali imamo pri nas na Slovenskem vzorec organizacije znanstvenoraziskovalnega dela in ali se zdi, da je njegovo funkcioniranje uspešno?*

K obravnavi teh vprašanj je uredništvo povabilo predstavnike kulturnih in raziskovalnih institucij, univerzitetne učitelje, gospodarstvenike, raziskovalce, publiciste in druge kulturne ter družbenopolitične delavce. V tej številki odgovarjajo: Janez Beravs, Jože Juhart, Tine Lah in Beno Zupančič. K sodelovanju vabimo vse, ki želijo pomagati pri razčiščevanju nerešenih vprašanj in dilem, navedenih v uvodnih besedah, in tudi vse tiste, ki mislijo, da so še druga vprašanja in dileme, o katerih je treba spregovoriti.

JANEZ BERAVS

Diskusije o razmerju med aplikacijskim in bazičnim raziskovalnim delom, o odnosu med znanostjo in gospodarstvom, o problematiki znanstvenih raziskovalnih ustanov, o odnosu med humanističnimi in tehničnimi vedami in še o marsičem v tej zvezi se pri nas vlečejo že dolga leta. To ni naša posebnost, saj o teh temah živahno razpravljajo tudi drugod po svetu. Razlika je le v tem, da so v bolj raz-

vitih deželah bazična in aplikacijska, humanitarna in tehnična ter druga raziskovalna dela že na visoki ravni in gre le za pospeševanje takega dela v to ali drugo smer. Pri nas pa šele oblikujemo osnovne koncepte, se borimo z napakami iz preteklosti in moramo vedno znova dokazovati, kako potrebno je raziskovalno delo. V zadnjem času resda slišimo vedno pogostejše in odločnejše poudarjati, da je razvoj našega gospodarstva odvisen od uvajanja znanstvenih metod v produkcijo in da temelji prihodnost industrije v raziskovalnem delu, toda doslej nismo kaj dosti ukrenili in nam menda tudi ni popolnoma jasno, kaj naj bi ukrenili, da bi znanstvenoraziskovalno delo hitreje preželo industrijo in prineslo potrebne ekonomske učinke. Morda bi bilo treba vsa sredstva, ki jih dajemo iz narodnega dohodka, nameniti le za aplikacijsko raziskovanje in spodbujati vse človeške zmogljivosti za delo v tej smeri? Verjetno s tem ne bi veliko dosegli, prav gotovo pa bi se to pozneje maščevalo. Uporaba znanosti ne more prinašati koristi in se razvijati brez temeljite podlage in zadosti visoke ravni osnovnih znanstvenih panog. Neposrednega eksperimentalnega dokaza za to trditev sicer nimamo, ker še nihče na svetu ni tvegäl ustreznega poskusa, pač pa lahko ugotovimo, da sta povsod tam, kjer je splošna znanstvena raven visoka, tudi tehnologija in spremljajoče jo aplikacijsko raziskovanje zelo razvita. Države, ki so na taki stopnji razvoja, da je nadaljnji napredek odvisen od raziskovalnega dela, podpirajo poleg aplikacijskega tudi bazično delo, kajti metode dela so v bistvu obema skupne, razvijajo pa se lahko dosti bolje in ceneje ob bazičnem raziskovalnem delu. Tako kažejo izkušnje po svetu. Lahko pa bi pričakovali več koristi za produkcijo, če bi osnovne metode raziskovalnega dela, npr. merilne ali sintezne, razvijali na primeru, ki je zanimiv za industrijo, namesto na problemu, ki bo navidez obogatil le zakladnico človeškega znanja. V določenih primerih bi to bilo možno in zato bolj ekonomično. Res je tudi, da je marsikatero znanstveno spoznanje prišlo prav iz prakse, a izkušnje kažejo, da je dosti več fundamentalno novih odkritij in osnov za nove postopke rezultat fundamentalnega raziskovanja. Laboratorijske metode, brez katerih ne more biti tudi aplikacijskega raziskovanja, pa so v veliki večini plod fundamentalnega raziskovanja. Vzrok, da je kreativnost v smislu res novega večja na strani bazičnega znanstvenega dela, je deloma objektivne, deloma pa subjektivne narave. V uporabnih raziskavah je treba vedno hiteti, da nisi zaradi konkurence in konjunktуре prepozen. To ne dovoljuje prave

poglobitve v raziskavah niti ubirati stranska pota, čeprav so tudi tam marsikdaj zanimive možnosti. Ta vezanost na čas in smer sili mnoge kreativne duhove, da se raje držijo osnovnih znanosti. Koncentracija najboljših intelektualnih moči in možnost za sistematično in poglobljeno delo pa so podlaga za nove ideje, ki naj bodo rezultat znanstvenega dela, in v tem je ekonomska utemeljenost fundamentalnih raziskav. Pot od novih idej in odkritij do industrijskih proizvodov je navadno še dolga in to je pglavitna naloga apliciranega raziskovanja. Nekateri menijo, da bi lahko ekonomsko šibkejši narodi prepustili »čisto« znanost bogatejšim, sami pa se pretežno omejili na aplikacijsko izkoriščanje sadov te znanosti. Ideja pa ni niti ekonomsko posebno utemeljena, v praksi pa sploh ne bi bila izvedljiva. Dejstvo je, da terja pametno vodeno bazično raziskovanje dosti manj sredstev kot aplikacijsko. Pglavitni razlog, zaradi katerega bi ne mogli sprejemati tujih dosežkov, ne da bi imeli razvito tudi svojo znanost, pa so kadri. Brez dobrih kadrov ne bi mogli razvijati svoje industrije niti na osnovi licenc, kaj šele z lastnimi močmi. Dobre kadre pa lahko vzgajamo le ob raziskovalnem delu, ki pa mora biti vsaj v začetku poglobljeno in ne podrejeno pritisku časa, da lahko začetnik mirno in temeljito prouči metodologijo dela. Tako delo pa je predvsem fundamentalno raziskovalno delo. Aplikacijsko raziskovalno delo je torej tako tesno povezano s fundamentalnim, da se lahko uspešno razvija le skupaj z njim. To velja za male in za velike narode.

Slednjič se lahko vprašamo, ali je res edini razlog, da se znanost podpira, to, da neposredno ali posredno koristi gospodarstvu. Po mojem ne. Znanost je del kulture in vse, kar velja kot opravičilo za podpiranje kulturnih dejavnosti, velja tudi za podpiranje znanosti. Za nameček pa še nekaj. Potegujemo se za svoje mesto v skupnosti evropskih držav, za mednarodno delitev dela in podobno. Zato moramo imeti tudi svojo kulturno in tudi znanstveno legitimacijo, sicer ne bomo mogli nastopati kot enakovredni partnerji.

Ob ugotovitvi, da potrebujemo in moramo razvijati tudi znanost, ki je ni mogoče takoj uporabiti v gospodarstvu, se postavlja vprašanje o razmerju sredstev za to in za aplikacijsko znanost. V razvitih državah je razmerje sredstev tako, da gre za aplikacijsko raziskovanje in razvoj tudi do štirikrat več denarja kot za osnovne znanosti. Mnogo razpravljajo o tem, ali je to razmerje pravilno, kar pa ni lahek problem in tudi splošne rešitve zanj ni. Menim pa, da obstaja pri osnovni znanosti neki mehanizem za avtomatično

omejitev porabe. Mehanizem je v tem, da dobe sredstva le tisti raziskovalci, ki zaradi svojega kreativnega dela to zaslužijo. Delavcev, ki so sposobni za res kvaliteto znanstveno delo, ni veliko in še od teh ne moremo zahtevati čezmernega števila idej za delo. S tem se poraba sredstev omeji sama, postavi pa se vprašanje, kako presojati sposobnost kandidatov za financiranje dela, in s tem problem znanstvene kritike. Za majhen narod je to res težavno, kajti tak narod nima na vseh področjih po več enakovrednih znanstvenikov, ki bi lahko ocenjevali drug drugega, in tudi nima raziskovalnega dela razvitega na vseh področjih. Vendar so še druge možnosti ocenjevanja vrednosti delavca in njegovega dela, npr. publikacije v vodilnih mednarodnih revijah, ki jih presojajo navadno dokaj strogi recenzenti, nastopi na mednarodnih znanstvenih forumih in sploh vse, kar pripelje do mednarodne znanstvene veljave. Kljub temu je objektivna znanstvena kritika težavna in zato se še vedno lahko dogodi (in se je), da so delo precenjevali ali podcenjevali. Če imamo znanstvene delavce z veliko ustvarjalnostjo in jim zaupamo sredstva, jim lahko zaupamo tudi program dela. Razvoj znanosti je odvisen od idej takih ljudi, ideje se porajajo med delom in jih ni mogoče vnaprej videti niti programirati za več let. Drugače pa je pri aplikacijskem delu. To je v veliki meri odvisno od ekonomskih momentov, ki usmerjajo razvoj industrije, in je plan razvoja industrije tisti, ki diktira plan dela v aplikacijski smeri. Vendar je treba tudi tu pustiti prostor za nepričakovano, saj lahko novo odkritje v znanosti povzroči naglo preusmeritev aplikacijskih raziskav tako, da se začne to odkritje izkoriščati.

Odnos med gospodarstvom in raziskovalnim delom je v bistvu problem ponudbe in povpraševanja. Povpraševanje je funkcija potrebe in plačilne sposobnosti. Potreba po raziskovalnem delu pa kaže, kakšna je stopnja razvitosti industrije. Naglo razvijajoča se industrija, kot sta npr. elektronska in velik del kemične, je zaradi konkurenčnega boja odvisna od novih izdelkov in postopkov, ki znižujejo proizvodno ceno. Za tako industrijo je potrebno dolgoročno raziskovanje, ki je po bistvu dela zelo blizu fundamentalnemu. To pa velja le tam, kjer je industrija že na visoki svetovni ravni. Industrija, ki le-to šele dohiteva, potrebuje manj dolgoročnih raziskav za nov produkt, pač pa potrebuje več kratkoročnega raziskovanja, ki ji omogoči, da se seznani s tistim, kar drugi že imajo. Za to niso potrebni vrhunski znanstveni kadri, pač pa dobri strokovnjaki, ki so zadosti razgledani na svojem področju, a poznajo tudi prijeme in

metode raziskovalnega dela. Toda tudi pri takem delu, ki komajda še spada k znanosti, se pogostoma pojavljajo problemi, ki terjajo, da v znanstvenem delu bolj izurjen delavec dela v laboratoriju s sodobno, specializirano opremo. S tem je nakazana shema za vrste raziskovalnih organizacij. Nekje je treba reševati tekočo problematiko proizvodnje! Take raziskave so tesno povezane z delom v tovarni in zato mora biti ustrezna ustanova v sklopu tovarne, izvaja pa lahko tudi priučeno kontrolo surovin in proizvodov. Nekje je treba reševati probleme bodočega razvoja in skrbeti za nove (a res nove!) proizvode! Velika industrija si lahko privoščiti lastne inštitute, toda glede na ceno dolgoročnega raziskovanja, potrebno opremo in kadre pride to v poštev le pri majhnem številu podjetij, saj jih imajo celo v ZDA le največji koncerni. Bolj pogosta rešitev so inštituti, ki jih vzdržujejo združenja podjetij iste stroke. Nekje pa mora biti ustanova, ki je po svojih kadrovskih zmožnostih in opremi sposobna reševati tudi vrhunske raziskovalne probleme in pomagati v primerih, ko zmogljivosti raziskovalne enote nižje stopnje ne zadoščajo. Logično je, da gre to mesto univerzam, kjer bodo kadri (in oprema) vzgajali nove strokovnjake. Po svetu je navada, da so univerzitetni učitelji svetovalci (consultants) ustreznih industrij. Sodelovanje poteka tako, da prihajajo interesi iz proizvodnje s svojimi problemi k raziskovalcem in prosijo, da bi jim pomagali. Raziskovalec pa se obrne na industrijo le takrat, če se pojavi pri osnovnem raziskovalnem delu možnost aplikacije. Pri nas dostikrat slišimo pripombe o mlačnem sodelovanju med univerzo in neodvisnimi raziskovalnimi ustanovami ter industrijo, krivdo za to pripisujejo prvim. Ker je pri nas raziskovalni potencial univerzitetnih inštitutov razmeroma nizek, ne moremo pričakovati obilice plodov raziskovalnega dela, s katerimi bi se industrija lahko pomagala, niti ne moremo pričakovati, da bi hodili učitelji kot nekaki misijonarji v industrijo pridigati o vrednosti in koristih raziskovalnega dela. Pač pa lahko delavci iz proizvodnje, ki dosti bolje poznajo svojo problematiko, pridejo s svojimi problemi in z željo po sodelovanju k univerzitetnim delavcem. Tega, da bi univerzitetni delavci odklonili pomoč samo zaradi pomanjkanja dobre volje, pa se menda ni treba bati. Seveda, za tako sodelovanje morajo obstajati na eni strani tehtni problemi, na drugi pa zadostna opremljenost. Navidez pomanjkljivega sodelovanja je morda krivo pomanjkanje takih problemov in opreme, toda to bo odpravil le primeren razvoj na obeh straneh.

Ob koncu se ozrimo še na problem organizacije znanstvenega in raziskovalnega dela. Znamenje dobre organizacije je kar največja produktivnost pri danih sredstvih. Višina sredstev se lahko določi v obliki odstotka narodnega dohodka; pri tem pa se je treba ozirati ne le na potrebe, temveč tudi na možnost pametne porabe. Pri nas je odstotek narodnega dohodka, ki gre za raziskovalno delo, še vedno nizek v primeri z bolj razvitimi državami. Če bi natančneje pogledali, kaj vse je všteto pod naslov raziskovalnega dela, bi morali ugotoviti, da se tu skriva dosti takega, kar ne zasluži naslova raziskovalno delo, precej pa se v obliki carin in drugih dajatev spet vrača v državno blagajno in zato ne pomeni prave koristi za raziskovalno delo. Če hočemo dvigniti splošno raven raziskovalnega dela in s tem proizvodnje, bo treba dajati več sredstev za ta namen, toda obenem je treba skrbeti, da bo poraba teh sredstev smiselna. To se pravi, da je treba skrbeti za sistematično vzgojo raziskovalnih kadrov, od katerih lahko pričakujemo dobrih idej, za racionalni razvoj institucionalne baze v prej opisanem smislu in ustvarjati razmere, ki pospešujejo kreativno delo. Vse to so zelo kompleksni problemi, ki zahtevajo, da jih natančno premislimo in sistematično rešujemo do najmanjših podrobnosti. Ne bi mogel reči, da smo prišli pri tem delu daleč, zdi se mi celo, da se ga še nismo resno lotili. Problem tretje stopnje študija, ki naj bi bil osnova za vzgojo raziskovalnih kadrov, se vleče že več let, in kljub jasnemu nakazovanju mnogih težav smo storili zelo malo za njih rešitev. Prav tako se rešujejo življenjski problemi obstoječih raziskovalnih ustanov samo parcialno oziroma samo toliko, da nekateri inštituti životarijo od leta do leta, pri tem pa kar naprej iščejo svoje mesto v družbi. Z delovnimi pogoji, ki naj bi se odražali v produktivnosti, pa očitno tudi ni najbolje. Število znanstvenih publikacij je, gledano v svetovnem merilu, pri nas zelo nizko, nedavno tega pa smo veliko slišali o porazno nizkem številu prijavljenih in odobrenih patentov. Krivda prav gotovo ni v nesposobnosti naših delavcev, saj imamo dokaze o tem, kako se mnogi odlično uveljavljajo v tujini. Krivda je v neprimernem delovnem ozračju, v objektivnih faktorjih, ki zavirajo ustvarjalno delo in ne dovoljujejo, da bi izkoriščali umske zmogljivosti in delovni čas. Treba je le pogledati, koliko časa porabi naš raziskovalec na vodilnem mestu, ko se boji za sredstva, in s tem v zvezi za administracijo, razne neplodne seje, ko premaguje težave pri preskrbi opreme in materiala za delo. Zavedati se je treba, da še vedno traja najmanj pol leta, da dobiš potrebščine iz uvoza,

in to potem, ko si si srečno priboril devize; pri tem pa moraš opraviti ogromno množino administrativnega dela za razne odobritve, carine itd. Prištejmo še težave pri nabavi literature, zamude pri dobavi znanstvenih revij, in jasno nam bo, zakaj je produktivnost nizka. O nagrajevanju in drugih življenjskih pogojih, zlasti o težavah s stanovanji pri mlajših, bi pa lahko še posebej govorili. Skrajni čas je, da preidemo od načelnih izjav o potrebi raziskovalnega dela k reševanju konkretnih problemov, ki zavirajo storilnost na tem področju.

JOŽE JUHART

1.

Prvo vprašanje je zastavljeno tako na splošno, da so tudi odgovori lahko le splošni.

Tudi majhen narod se ne sme odreči samostojnemu in izvirnemu znanstvenemu delovanju. Vrsta in obseg tega delovanja se morata nujno ravnati po potrebah, ki jih narekuje življenje, in po sredstvih, s katerimi majhen narod razpolaga.

O področju empiričnih znanosti ne morem prav soditi, ali je treba dati prednost fundamentalnim ali aplikativnim raziskavam. Zdi se mi pa, da sta obe vrsti raziskav v takšni tesni medsebojni zvezi, da ena terja drugo in narobe. O humanistični znanosti menim, da so lahko raziskave praviloma le fundamentalne. Na področju pravnih znanosti so na primer kongresi in mednarodna zborovanja že vrsto let posvečeni temeljem te družbene znanosti.

Pri nas smo že dostikrat slišali, da so humanistične znanosti zapostavljene. Res je sicer, da smo sprejeli nekaj zakonov, katerih namen je pospeševati razvoj znanstvenega dela, in da se ti zakoni nanašajo na vse znanstvene panoge, tako s področja empiričnih kot tudi družbenih znanosti. V mislih imam zakon o financiranju znanstvenih zavodov in zakon o zveznem skladu za znanstveno delo. Navzlic tej formalni izenačenosti vseh znanstvenih panog pa so sredstva za raziskave na področju družbenih znanosti zelo skromna.

Vsak znanstveni delavec, od najbolj skromnega posameznika tja do teamov v velikih inštitutih, mora imeti svoj znanstveni program. Najbolj funkcionalni znanstveni program je mogoče sestaviti v skladu s potrebami in sredstvi

za vsaktero panogo znanosti. Za sestavo takšnega programa ni potrebno samo natančno poznavanje dosežkov raziskav na določenem področju, marveč tudi smer nadaljnjega razvoja. Sestava takšnega programa je že sama po sebi studijsko delo.

2.

Mislim, da ni mogoče dati recepta za usklajevanje interesov gospodarstva, ki želi imeti čimprej koristi od raziskovalnega dela, in med znanstvenimi institucijami, katerih delo je pogosto zastavljeno na dolge roke. Iz Arrowsmitha Sinclairja Lewisa se spominjam tegale mesta: »Tako mi je,« je menil Martin, »kakor da bi šele sedaj začel delati zares. Ta novi kininov derivat bo nemara prav dober. Dve ali tri leta se bova mučila z njim v potu obraza, potem se bo nemara izcimilo kaj dokončnega, če slednjič ne bova spet pogorela, kar je zelo verjetno.« (Sinclair Lewis, Arrowsmith, str. 560 v prevodu Stanka Lebena, izdala Modra ptica v Ljubljani, 1933).

Napraviti pručico je vsekakor preprosteje, kot pa vzgajati novo vrsto, na primer, hmelja, ki bi bil odporen proti rdečemu pajku in peronospori.

3.

Simpozij je zelo cenjena oblika srečavanja znanstvenih delavcev in ima svojo vrednost, če je zares dobro pripravljen. Če pa se na simpozijih sliši samo to, kar je bilo že zdavnaj kje zapisano in objavljeno, potem od simpozijev pač nimamo posebnih koristi. Pritožbe zoper takšne simpozije so seveda upravičene.

Informacijsko dokumentacijska služba je podlaga za vsako resno znanstveno delo. Pri nas je ta služba zelo slabo razvita, na številnih področjih pa sploh ni organizirana in si dokumentacijo izdeluje vsak znanstveni delavec zase, s čimer izgublja nič koliko dragocenega časa.

Za sleherno znanstveno delovanje mora biti dana možnost, da se dosežki raziskav na določenem področju javno objavljajo. Le na ta način se javnost seznani z delom in delo je izpostavljeno kritiki, brez katere si resnega znanstvenega prizadevanja sploh ni mogoče misliti. Navzlic pomoči založniškega sklada nekatere znanstvene panoge nimajo svojega osrednjega glasila, druge pa imajo težave z vzdrževanjem svoje revije.

4.

Da bi se znanost lahko v resnici uveljavila kot integralni del nacionalne kulture, so potrebne raziskovalne institucije, primeren sistem financiranja, kadrovska zasedba in ne nazadnje spodbudno nagrajevanje znanstvenih delavcev. Znatna ovira za razvijanje teh temeljev je nedvomna cehovska in mojstrska miselnost, ki jo tako pogosto srečujemo.

5.

Na Slovenskem imamo več organizacij znanstveno raziskovalnega dela, ki uspešno delujejo. Ne morem povedati, katera izmed teh je najbolj uspešna.

TINE LAH

Prejel sem pismo z vašim predlogom, naj sodelujem v razpravi o pomembnem, zdaj aktualnem vprašanju: nacionalna kultura in znanost. V nekaj vrsticah, ki ne bodo presegle deset tipkanih strani, kakor ste želeli, bom izrazil svoje misli o omenjenem vprašanju. Že v uvodu pa želim pripomniti, da govorim kot gospodarski praktik in kot visokošolski učitelj, ki si šele zadnja leta prizadeva tudi na znanstvenoraziskovalnem področju prispevati svoj delež. To poudarjam zato, ker doživljamo v našem času revolucionaren znanstveni in tehnični napredek, ki zajema nenavadno hitro vedno večje število posameznikov in delovnih organizacij. Znanstveni napredek je prestopil prag tradicionalnih znanstvenih institucij in univerz. Sodobni razvoj znanosti trka na vrata vseh, ki želijo in morajo razvoj znanosti pospeševati, in na vrata tistih, ki brez znanosti ne morejo več racionalno organizirati proizvodnega in poslovnega procesa. Zdi se mi, da je to spoznanje prvi pogoj, če hočemo pravilno razumeti vprašanja sodobne kulture in znanosti. Zdaj ko so naša prizadevanja za dograditev gospodarskega sistema na odločilni stopnji razvoja, je še bolj pomembno temeljito razpravljati o znanstvenoraziskovalnem delu, ki mora tudi pri nas postati bistvena prvina družbenoekonomskega življenja in področje človekove dejavnosti, ki mu naj družbenopolitična skupnost posveča posebno skrb.

Ekonomске znanosti spadajo med družbene znanosti. Med njimi imajo poseben pomen, ker raziskujejo področja

in dejavnosti, ki so potrebne za ustvarjanje gmotne osnove za človekovo življenje. Do nedavna so mislili, da je pri ekonomskih znanostih učinkovito uveljavljati v raziskovanju le metodo dedukcije, abstrakcije, deskripcije in da prihaja pri njih bolj kakor drugod do veljave intuicija raziskovalca. Toda razvoj sodobnih znanstvenih metod, pri katerih se s pridom uporabljajo matematika, statistika, psihologija in druge znanstvene discipline, omogoča vedno bolj tudi v ekonomskih znanstvenih disciplinah uveljavljati induktivno metodo, metode kvantitativne analize, verifikacijo hipotez itd. Vedno več je primerov praktičnega uporabljanja npr. input-output analize narodnega gospodarstva ali pa linearnega programiranja v delovnih organizacijah itd. Razširitev področij, kjer se uveljavljajo znanstvene metode, predvsem pa popolnoma nova področja, kjer se znanstvene metode uveljavljajo, povzroča pospeševanje znanstvene dejavnosti in nadpovprečno povečanje tistega dela znanstvene dejavnosti, ki jo imenujemo aplikacijsko znanstvenoraziskovalno delo. Aplikacijsko znanstvenoraziskovalno delo je v neposredni zvezi z vprašanjem tehnoloških procesov in z vprašanjem organizacije proizvodnje in poslovanja, zato v vedno večjem številu nastajajo novi in se uveljavljajo obstoječi oddelki za znanstvenoraziskovalno delo v delovnih organizacijah ter inštituti in zavodi, ki delujejo pri različnih integracijskih organizmih v gospodarstvu. Vzporedno s takim razvojem v gospodarstvu nastaja tudi čedalje tesnejša povezanost med delovnimi organizacijami in tradicionalnimi znanstvenimi inštituti na univerzah, ki svojo znanstveno dejavnost čedalje bolj prilagajajo novim potrebam v gospodarstvu.

Omenjene težnje v razvoju znanosti in tehničnem napredku so posledica čedalje višje ravni v razvoju proizvodnih sil. Razvoj gospodarstva je vseskozi, od klasične šole politične ekonomije do sodobnih ekonomskih teorij, osrednje vprašanje ekonomske teorije. Če so različni apologeti določenih družbenih sistemov še nedavno razvijali misli, s katerimi so hoteli dokazati prednosti enega ali drugega teh sistemov, potem moremo v sodobni ekonomski teoriji zaslediti čedalje intenzivnejše iskanje ustreznějšíh rešitev za vprašanja, ki nastajajo v razvoju svetovnega gospodarstva. To vprašanje je skupno vsem deželam, tako deželam v razvoju kakor razvitim deželam. Med ekonomisti teoretiki ponehuje spor o vprašanju uravnovešenega ali neuravnovešenega gospodarstva, ki so ga spodbujali kenzijanci, šumpe-terjanci in drugi, kakor ponehuje tudi spor o povečevanju

predvsem proizvodnje prvega oddelka, ki so ga spodbujali marksisti, leninisti in stalinisti. V ekonomski teoriji čedalje bolj prevladuje spoznanje, da se je zaradi napredka znanosti in tehnike, univerzum približal človeku in človek človeku v taki meri, da bolj in bolj spoznavamo usodno povezanost ljudi na »malem«¹ prostoru Zemlje. Dejstvo, da ljudje potujejo z vesoljskimi ladjami, medtem ko je pri večini obstoj odvisen od manj kot 2000 kalorij hrane, govori dovolj zgovorno, da moramo teoretično in praktično razrešiti to vprašanje. »Moramo«² pravim namenoma, ker ga moremo, če ga bomo spoznali in hoteli rešiti. Pri tem prizadevanju nam znanost že ponuja številne rešitve. Pospeševanje razvoja človeške družbe je enostransko ne samo takrat, če enostransko pospešujemo razvoj nerazvitih dežel, ampak tudi, če nenormalni delež nacionalnega dohodka v razvitih deželah uporabljamo za oboroževanje. Oboroževanje v razmerah sodobnih tehničnih in znanstvenih dosežkov pomeni negacijo gmotnih življenjskih pogojev in življenja samega. Dosežena raven znanosti in tehnike omogoča kompleksen razvoj svetovnega gospodarstva in pospešen razvoj nerazvitih dežel. Približno na isti način lahko orišemo položaj tudi znotraj neke dežele. Razvoj znanosti in tehnike omogoča kompleksen razvoj vseh gospodarskih panog in pospešen razvoj manj razvitih področij. To možnost lahko ustvarimo, če bomo imeli veliko število sposobnih ljudi, ki se bodo posvečali znanstvenoraziskovalnemu delu in ki bodo znanstvene in tehnične dosežke znali uporabiti v gospodarski praksi.

Ekonomisti marsikdaj razpravljajo o dilemi trg ali plan in o dilemi mono- ali policentrično planiranje. Razvoj ekonomskih znanosti čedalje bolj omogoča učinkovito gospodarsko diagnozo in prognozo. Če je še pred desetletji veljalo mnenje, da je gospodarska prognoza na tankem ledu in v veliki meri odvisna od srečnih predpostavk, celo bolj kakor vremenska prognoza, se v sodobnih ekonomskih znanostih čedalje bolj uveljavljajo znanstvene metode, ki omogočajo gospodarsko prognozo v čedalje številnejših primerih. Planiranje razvoja gospodarstva v družbenem merilu in gospodarske odločitve v merilu delovne organizacije pa je gospodarsko prognoziranje. Gospodarska odločitev, ki jo lahko preizkusimo šele s tržnim kriterijem, je vselej bolj tvegana kakor pa gospodarska odločitev, ki temelji na gospodarski prognozi, temelječi na učinkovitih znanstvenih metodah gospodarskega predvidevanja. Zato je planiranje gospodarskih ukrepov seveda bolj perspektivno, če temelji na znanstvenih metodah, kakor če naj jim bo merilo trg, saj je to me-

rilo neracionalno, ker omogoča preizkus gospodarske odločitve šele »post festum«. Zato bomo za gospodarski ukrep kombinirali tržni kriterij in planski kriterij, seveda glede na raven razvoja ustreznih znanstvenih disciplin. Približno ista ugotovitev velja za dilemo mono- ali policentrično planiranje. Isti gospodarski ukrep je racionalen na določeni ravni upravljanja gospodarstva oziroma delovne organizacije, na drugi pa neracionalen. Zdaj imamo že precej izkušenj, teoretičnih in praktičnih, ki nam omogočajo uveljaviti policentrični sistem planiranja oziroma pripravljavanja gospodarskih ukrepov. Pri tem ima načelo racionalnosti izredno pomembno vlogo. To načelo namreč tudi v tem primeru pomeni, da pripravljamo gospodarski ukrep oziroma predvidevamo razvoj gospodarstva na ravni, ki omogoča večjo racionalnost. Najbolj lahko spoznamo vrednost tega načela, če ga uveljavljamo v delovni organizaciji, v kateri decentraliziramo upravljanje na ekonomske enote in povezujemo upravljanje delovne organizacije z določenim integracijskim organizmom. Določene pristojnosti in odgovornosti v zvezi s pripravljavanjem gospodarskega ukrepa je treba določiti za tisto raven upravljanja, ki omogoča najracionalnejši gospodarski ukrep. Iz izkušenj lahko sklepamo, da se gospodarski ukrepi, pri katerih so potrebne znanstvene metode, tehnika in komplicirane priprave, oddaljujejo od najnižje ravni upravljanja in sežejo tudi čez meje delovne organizacije, ker preidejo na integracijske organizme, ki jim pripada.

Hiter tehnični napredek in razvoj znanosti pospešujeta proizvodnjo količinsko in kakovostno. Posledica tega razvoja je čedalje višja organska sestava kapitala. Med proizvodnimi zmogljivostmi pa čedalje večji delež indivizibilnih zmogljivosti, ki diktirajo proizvodnjo v obsegu, ki jo je mogoče realizirati le na svetovnem trgu. V takih primerih se pripravljavanje gospodarskega ukrepa povzpne na relativno visoko raven upravljanja delovne organizacije, ki je praviloma znotraj določenega integracijskega organizma, kateremu delovna organizacija pripada. Tako težnjo utrjuje tudi pospešeni razvoj avtomatizacije. Danes že avtomatično proizvajajo avtomatične stroje in do neke meje je mogoče z elektronskimi napravami nadomestiti celo funkcije človeka upravljavca. V takih razmerah se čedalje bolj uveljavlja aplikacijska znanstvenoraziskovalna dejavnost v delovnih organizacijah in znanstvenih institucijah, ki potrebuje čedalje več visoko kvalificiranih ljudi za znanstvenoraziskovalno delo. Gospodarsko odločanje na različnih ravneh

upravljanja gospodarstva in delovne organizacije je sicer v različni meri ter bolj ali manj intenzivno povezano z znanstvenimi metodami pripravljanja gospodarskih ukrepov, vendar sta obe dejavnosti čedalje bolj odvisni druga od druge. V svetovnem merilu si ni mogoče več zamisliti položaja, ko podjetja ne bi sama ali pa v sodelovanju z znanstvenimi zavodi pospeševala znanstvenoraziskovalnega dela in zanj dajala čedalje večji delež dobičkov oziroma dohodkov. Tudi v posamezni deželi obstaja nevarnost, da bo razvoj gospodarstva zaostal, če se zanaša zgolj na kupovanje patentov v tujini in na prevzemanje tujih dosežkov tehnike in znanosti. Zaradi tehničnega napredka in razvoja znanosti se namreč tehnološki procesi in poslovne kombinacije tako hitro spreminjajo, da je povprečna doba sprememb daljša kakor čas, ki je potreben, da jih spoznamo.

Na koncu se moram vrniti k problemom, ki ste jih nakazali in ki so povezani z vprašanjem nacionalne kulture in znanosti pri nas. Predvsem se mi zdi, da spadata kultura in znanost v enotno zakladnico vsega človeštva, v katero vsak posameznik in narod prispeva po svojih močeh in iz katere vsak posameznik in narod črpa toliko, kolikor mu to dopuščajo strokovne in znanstvene sposobnosti. Brez dvoma tudi v tem primeru velja načelo racionalnosti, da namreč nima pomena raziskovati in poskušati znanstveno dognati nekaj, kar je že dognano. To pa ne pomeni, da je kdorkoli upravičen zgolj jemati, ne da bi kaj tudi prispeval, če mu to dopuščajo znanje in možnosti. Zato bi morali pri nas urediti vprašanje neprestanega ustvarjanja »ugodnega ozračja« za racionalizacije, novatorstvo, izumiteljstvo in za znanstvenoraziskovalno dejavnost. Takega »ozračja« pri nas še ni, ne v delovnih organizacijah ne v družbenem merilu. Ponekod imajo v sistemu organov oblasti posebne organe, npr. pri organih za planiranje, ki rešujejo vprašanje ustvarjanja »ugodnega ozračja« za znanstvenoraziskovalno delo in ki izdelujejo plane znanstvenoraziskovalnega dela. Tudi pri nas bi morali številna prizadevanja na področju aplikacijske znanstvenoraziskovalne dejavnosti v delovnih organizacijah, znanstvenih in drugih zavodih in univerzah koordinirati in planirati v racionalnih mejah.

Za znanstvenoraziskovalno dejavnost imajo poseben pomen tako imenovane fundamentalne znanstvenoraziskovalne dejavnosti. Te se po svoji vsebini oddaljujejo od delovnih organizacij in njihovih integracijskih organizmov. Zato mora v tem primeru pospeševati te dejavnosti družbenopolitična skupnost. Fundamentalnega znanstvenoraziskovalne-

ga dela ni mogoče planirati in financirati tako kakor aplikacijsko znanstvenoraziskovalno dejavnost. Maloštevili nam posebnikom in znanstvenim institucijam, praviloma na univerzah, je zato treba dodeljevati dovolj materialnih sredstev, da bi bilo ustvarjeno »ugodno ozračje« in »intelektualni mir«, ki je potreben za uspešno znanstveno delo.

Pri nas dajejo delovne organizacije čedalje več sredstev za znanstvenoraziskovalno delo in čedalje več je podjetij, ki imajo lastne razvojne oddelke in inštitute za znanstvenoraziskovalno delo, ali pa so vključene v integracijske organizme, ki znanstvenoraziskovalno delo organizirajo. Pač pa manjka, po mojem mnenju, koordinacija dela. Zato se dogaja, da se del sredstev neracionalno troši, bodisi zato, ker se znanstvenoraziskovalna dela ponavljajo in duplirajo, ali pa zato, ker so premalo učinkovito organizirana in opravljena.

Za fundamentalno znanstvenoraziskovalno delo bi morali, po mojem mnenju, dajati večji delež družbenih sredstev, in sicer za spodbudo znanstvenikom in za sodobno opremo znanstvenih institucij. Vsako zaostajanje na tem področju ima daljnosežne negativne posledice za nacionalno kulturo in znanost, ki pa se pokažejo kasneje, zaradi česar marsikdaj nanje ne mislimo dovolj prizadeto in pravočasno. V veliki meri pa tudi za to področje velja ugotovitev, da so precejšnja družbena sredstva nepravilno usmerjena in da ni prave koordinacije, zaradi česar so do neke mere neracionalno porabljena.

Po vsebini in pomenu bi lahko znanstvenoraziskovalne dejavnosti razdelili v tri skupine:

1. znanstvenoraziskovalna dejavnost, ki jo organizirajo gospodarske organizacije, znanstveni in drugi zavodi, da bi omogočili aplikacijo določenih tehničnih in znanstvenih dosežkov. Financiranje take znanstvenoraziskovalne dejavnosti naj bo skrb gospodarske organizacije in banke, če kreditira gospodarsko organizacijo;

2. znanstvenoraziskovalna dejavnost, ki jo organizirajo gospodarske organizacije, znanstveni in drugi zavodi in je pomembna za razvoj gospodarstva določene regije ter zahteva velika finančna sredstva. Pri financiranju take znanstvenoraziskovalne dejavnosti naj prispeva svoj delež tudi ustrezna družbenopolitična skupnost;

3. znanstvenoraziskovalna dejavnost, ki neposredno ne zanima gospodarske organizacije, in fundamentalna znanstvenoraziskovalna dejavnost. Financiranje take znanstve-

noraziskovalne dejavnosti naj bo skrb družbenopolitične skupnosti.

Za prvi dve skupini znanstvenoraziskovalnega dela so v gospodarskih organizacijah posebni raziskovalni in razvojni oddelki ali pa inštituti oziroma zavodi. Največkrat pa se gospodarske organizacije povežejo v poseben integracijski organizem, v sklopu katerega organizirajo in opravljajo tako znanstvenoraziskovalno dejavnost.

Za drugi dve skupini znanstvenoraziskovalnega dela so ustanovljeni praviloma posebni skladi pri družbenopolitičnih skupnostih, ki financirajo tako znanstvenoraziskovalno dejavnost. Dosledneje bi morali urediti, po mojem mnenju, organizacijsko plat teh skladov in zagotoviti samoupravljanje sklada. Ustanoviti pa bi morali pri skupščinah poseben organ, ki bi proučeval probleme in pripravljал predloge za reševanje problemov s področja znanstvenoraziskovalne dejavnosti ter predlagal dolgoročne plane znanstvenoraziskovalne dejavnosti.

BENO ZUPANČIČ

»Nobena tovarna ne more več živeti brez laboratorijske opreme in brez znanstvenega osebja, ki se ukvarja s čistim raziskovanjem.«¹

Moji odgovori bodo izhajali iz nekaterih spoznanj ali trditev, ki bi jih bilo dobro uvodoma vsaj navesti, če jih že ob takšni priložnosti ni mogoče obširno utemeljevati. Pri tem pripominjam, da ne gre za kakšna odkritja, potemtako za nove, izvirne misli, kvečjemu za nekaj skromnih izkušenj iz javnega dela na tem področju ali za nekaj razmišljanj² iz naše slovenske ali jugoslovanske prakse, hkrati pa za nekaj abecedarskih resnic, ki jih ne smemo nehati ponavljati, četudi to ni ravno zabavno.

Človeška družba je vsak dan bolj *zamotana*, in sicer vsestransko, pri čemer sta eksponentna rast znanosti in tehnike

¹ *Histoire générale des civilisations, L'époque contemporaine*, PUF, Pariz 1961.

² O nekaterih od obravnavanih vprašanj sem že pisal v *Naši sodobnosti* 1962/7, v *Teoriji in praksi* 1963/1, v *Sodobnosti* 1963/5. Pripominjam, da uporabljam pojme *raziskovalno*, *znanstveno*, *razvojno* delo v smislu, v kakršnem sta se glede na namen posameznih raziskovanj sporazumeli Zveza raziskovalnih organizacij in Slovenska akademija znanosti in umetnosti. To pomeni, da je *raziskovalno delo* splošni pojem, ki zajema tako *znanstvena* kot *razvojna* raziskovanja.

tako vzrok kot posledica. Sta kratko in malo dejstvo, pred katerim ni mogoče mižati in se tolažiti s povprečnim treznim razumom. Drža preprosteža ob tej zamotanosti ne more biti drugačna kot približno takšna: tisti trenutek, ko družbe z vsemi njenimi gibanji ali dejavnostmi ne zaobjame več z enim samim pogledom, mu pride na misel, da jo je treba nemudoma poenostaviti. V taki razvijajoči se družbi so seveda možne racionalizacije, preobrazbe, zavestno spreminjanje različnih struktur, niso pa možna brez nasilja poenostavljanja, niso možna vračanja v čase, ko je npr. zaveden slovenski izobraženec sproti prebral čisto vse, kar je v slovenščini moglo iziti.

Uspešno razvijajoče se družbe pa ni in ne more biti brez raziskovalnega dela, toda ne v smislu zabavnih julesvernovskih junakov, temveč predvsem brez visoko organiziranega raziskovalnega — znanstvenega in razvojnega dela vseh vrst in stopenj na univerzah, znanstvenih akademijah, v inštitutih, v industrijskih laboratorijih, brez velikih raziskovalnih skupin, brez izdatnih materialnih sredstev oziroma vlaganj — ne glede na to, ali je tako imenovani neposredni interesent za raziskovalno delo posamezna delovna organizacija ali družbena skupnost kot celota.

Zadostna rast in hitri učinki raziskovalnega dela niso možni brez zadostnega deleža izobražencev v strukturi prebivalstva, zakaj raziskovalno delo se ne more razmahniti na osamljenem otoku, naj bo še tako robinzonovski, ne more uspevati v družbi nevednežev ali polpismenih prerokov nazadnjaštva, ne more cveteti ob nazorih, po katerih naj bi bila nevednost najdragocenejše bistvo ljudskega. To pa pomeni, da ne more uspevati brez temelja, ki mu pravimo izobraževanje ali krajše šolstvo, in sicer šolstvo vseh vrst in stopenj, in še manj brez temelja, ki mu pravimo visoko kvalificirani kadri vsepovsod — ne samo na univerzi, zakaj na univerzi bi morali biti naravnost neizogibni, ampak čisto vsepovsod, kjer se gibljeta človeška misel in delo. Dokler se ne učvrsti tak temelj moderne družbe, utrjeval naj bi se čimbolj organsko, se seveda ne smemo čuditi, če imamo opraviti z najbolj kratkovidnimi poenostavljanji ali celo s kakšnimi požigalniškimi zamislimi: požgati gozd, da bi pridobili njivo.

Moderni človek se mora nenehoma učiti — tudi če se noče, tudi če tega ne pripozna. Nič več ni mogoče, da bi človek — medtem ko znamo kot človeštvo milijonkrat več kot za časa Petra Velikega ali ko imamo na svetu 280.000 znanstvenih revij — ravno toliko časa oziroma na isti način kot nekoč gulil šolske klopi, da bi se naučil vsega iz predavanj,

in sicer za vseh prihodnjih trideset ali štirideset delovnih let. Treba se je naučiti učiti se, treba je spoznati metode, treba se je seznaniti s praktičnimi možnostmi ipd., za kar že zadostuje ob modernem pouku povprečno manj časa kot nekoč, zato pa bo skupna študijska doba vključno z organiziranim ali neorganiziranim izpopolnjevanjem ob zaključku delovne dobe znesla vsaj dvakrat več kot najdaljši študij na visoki stopnji. To ne velja samo za tisti odstotek najsposobnejših študentov ali neštudentov, ki se usmerijo v raziskovalno delo, za bodoče poklicne raziskovalce in visokošolske učitelje torej, za katere je treba najti sredstva in možnosti, da bi se kar se dá popolno teoretično in praktično izšolali, potem pa tudi dobili vse drugo, kar je za svobodno in intenzivno raziskovalno delo potrebno.

Izvirna misel, naj bo umetniška, kulturna, znanstvena, teoretična ali praktična, ne more biti vezana, ne more ji biti vnaprej — administrativno ali neadministrativno — predpisan rojstni kraj ali čas. Edino, kar lahko izračunamo, je bržkone to, da se bo verjetno prej porodila tam, kjer je danih več ugodnih pogojev — kjer so visoko kvalificirani strokovnjaki, kjer je razvito vseh vrst in stopenj raziskovalno delo, kjer sta razviti dokumentacijska in informacijska služba kot sestavni del raziskovalnega dela, kjer je splošno ustvarjalno ozračje spodbudnejše, kjer so večje možnosti za neposredna kulturna ali znanstvena srečanja oziroma za medsebojno kritiko (kongresi, simpoziji, mednarodne publikacije ipd.), kjer so moralna priznanja in materialna povračila ustrežnejša. Itd.

Zdaj pa k odgovorom.

Pri narodu, kakršen je slovenski, je treba posvetiti vsem vrstam in stopnjam raziskovalnega dela, hkrati pa vsemu, kar sodi zraven ali kar je z njim integralno povezano (npr. univerza), sorazmerno več pozornosti kot pri t. im. velikih narodih. Taka skrb terja seveda sorazmerno naši majhnosti *velikanski* materialni in intelektualni napor. Vprašati se je seveda konec koncev zmeraj treba, koliko objektivno *zmoremo* in kako naj to izračunamo, koliko dejansko *hočemo*, koliko smo mimo besed *pripravljeni* tudi vložiti.

Poenostavljen odgovor bi se glasil nekako takole: *zmoremo* precej več, kot je videti, dosežamo precej več, kot je splošno znano, dejansko pa *hočemo* nekaj manj, vsekakor pa ne dovolj, ker ne živimo samo pod vplivom zamišljene prihodnosti, ampak tudi pod pritiskom preteklosti, kar pomeni zaostalosti in nevednosti.

Zaostalosti in nevednosti ni mogoče odpravljati z moraliziranjem, ampak z vsem tistim, kar omogoča družbi, da se

razvija kolikor mogoče hitro in hkrati organsko. To zlasti pomeni, da ni mogoče čakati, da bomo popolnoma odpravili nepismenost ali uredili vse vrste in stopnje šolstva in se šele potem lotili znanosti, kakor ni mogoče čakati, da bomo razvili vse znanosti in šele potem ustanavljali npr. razvojne inštitute, obrnjene k problemom neposredne proizvodnje, ravno problemi v proizvodnji pa so posredno ali neposredno usodni tudi za razvoj znanosti.

Vse to kajpak govori o tem, da sta smotrnost in organiziranost v razvijanju teh družbenih sestavin eden osnovnih problemov tega kakor drugih področij družbenih dejavnosti. Dejstvo je, da je za manj razvito družbo značilno manjše, za bolj razvito pa večje število zavestno izoblikovanih vprašanj, zastavljenih raziskovalcem poleg tistih, ki si jih zastavljajo sami, hkrati pa zmeraj krajša časovna krožna ali spiralna pot raziskovanj (Louis de Broglie).

Praksa nam je pokazala, da je nemogoče izdelati nacionalni program raziskovalnega dela — vsaj v tistem smislu, v kakršnem si je prizadeval nekdanji svet za znanost, zakaj kakor koli smo se obračali, zmeraj smo ugotovili — ali da je izdelani program zbirka pobožnih želja, za katere ne vemo pravzaprav, ali naj bi jih kot družba sploh sprejeli, ali pa zbirka želja, ki bi jo bilo mogoče brez pomisleka sprejeti, vendar pa zanje nismo imeli zadosti sredstev.

To pa ne pomeni, da program nikakor ni možen, samo ne tak, kot smo si predstavljali, ne kot statičen spisec tém ali želja, ne kot nekaj, kar se je ustvarilo ali samo »zgoraj« ali samo »spodaj«, ne kot program, katerega ceno bi izračunali, ne da bi jo vsaj v najskromnejši meri priznalo življenje samo s svojimi izkazanimi potrebami in gibali tako danes kot jutri.

Nacionalni program je možen, samo če ga pojmuje mo dinamično, kot organizirano voljo in hotenje prizadetih, ki pa se izkazuje tako v pripravljenosti »plačati« kot v pripravljenosti delati, tako v priznavanju najrazličnejših potreb kot raziskovalne svobode, tako v zavestni usmerjenosti celotne družbe kot posameznih dejavnosti itd.

Delovna oblika, ki se je že izkazala pri izdelovanju in uresničevanju raziskovalnih programov, je t. im. raziskovalni projekt, ki lahko zajema vse vrste in stopnje raziskovalnega dela, saj je posvečen širšim problemom, hkrati pa v enaki meri organsko povezuje oziroma tako rekoč sili k sodelovanju vseh vrst raziskovalne institucije ali organizacije.

Taki projekti bi morali spremljati vse pomembnejše družbene odločitve, kakor bi se hkrati vse pomembnejše

družbene odločitve morale opirati na dognanja takih projektov. Potem bi še toliko laže govorili o nacionalnem programu raziskovalnega dela v dinamičnem smislu, kot sem zapisal malo poprej.

Takega stanja kajpak še nismo dosegli, vendar bi ga po mojem lahko kaj kmalu — zakaj najvažnejše, *ljudi namreč, imamo v precej večji meri, kot smo prepričani, zlasti mladih in zlasti za področje razvojnih raziskav*. Bitka za možnosti, ki so raziskovalcem potrebne vsepovsod — kot že rečeno — tako na univerzi kot v delovnih organizacijah, pa je bitka za razvoj proizvodnih sil, za vsestransko večjo družbeno delovno produktivnost (v mislih nimam samo materialne proizvodnje), za naravnejše odnose v proizvodnji, za boljši plasma produktov na svetovnem trgu, bitka zoper zaostalost in nevednost vsepovsod, za širše ustvarjalno ozračje, za boljše moralno in materialno spodbujanje, ne navsezadnje bitka za precej predrugačeno podobo slovenskega izobraženca ali kulturnega delavca. V mislih imam namreč dejstvo, ki me je presunilo, ko sem prebiral »Misli« Josipa Vidmarja: Od kod neki še zmeraj opazna slovenska bojazen pred zavestnim? Ali ni morebiti posledica naše zgodovinske usode — ali ni intelektualni napor slovenskega izobraženca lahko pripeljal samo do uničujočega spoznanja o tem, kako je majhen, ne bogljen ali celo izgubljen? Pustimo ob strani razmišljanje o tem, koliko, kdaj in kako je bilo tako spoznanje neizogibno, o tem, ali ni možno celo danes, gotovo bo res, da je — lahko bi rekel — naš dejanski odnos npr. do raziskovalnega dela (morebiti velja to mnogo manj le za t. im. nacionalne vede) ali do univerze in do vsega visokega šolstva velikokrat še zmeraj tak, kakor da je vse to v našem narodnem telesu nekaj — milo rečeno — neudomačenega.

Odgovor na drugo vprašanje je povezan z odgovorom na poprejšnje in na zadnje.

Preprosto rečeno — gre za tole: Naše gospodarske organizacije, posebno večje ali bolj razvite, dajejo za raziskovalno delo, predvsem seveda za razvojno, že kar precejšnja sredstva. Sredstva teh neposrednih interesentov za raziskovalne dosežke so po zneskih gledano že dolgo precej pomembnejša — kar je naravno — od sredstev, ki jih daje kot neposredni interesent družbena skupnost (republika).³

³ V l. 1964 je 57 raziskovalnih organizacij dobilo iz gospodarstva 7650 mil. din (73 %), iz drugih virov (proračuni, skladi ipd) pa 2840 mil. din (27,0 %).

To pomeni 1,1 % narodnega dohodka. Celotni dohodek teh organizacij pa je znašal 14,487 mil. din. Po podatkih Zveze raziskovalnih organizacij Slovenije, Giuseppe Chiarante navaja v časniku *Rinascita* 6. novembra letos, v članku »Il tempo

Poseben problem je nerazvitost v sistemu in organizaciji vseh vrst in stopenj raziskovalnega dela. Lahko bi prepisal, kar sem zapisal pred leti:

— Krožna pot, ki teče med vprašanjem (nalogo), izoblikovanim v kakršni koli obliki in kjer koli (v proizvodnji, v drugih sferah družbenega življenja, v raziskovalnem delu samem itd.), od določene potrebe torej do osnovnega izsledka (kot rezultata osnovnih raziskovanj), od tam pa spet nazaj do neposredne potrebe, ki jo je s praktično uporabo (aplikacijo izsledka) mogoče zadovoljiti, je prej ko slej zmeraj sklenjena. Nič ne moti, če utegnejo biti posamezne delovne faze na tej poti tako ali drugače zamotane, opravljene v različnih časovnih presledkih ali celo obdobjih, in če se lahko ideja o potrebi oziroma vprašanju za raziskovalce izoblikuje tudi na kateri koli točki same krožnice (kot vprašanje več ali manj praktične ali teoretične narave). V tem krogu raziskovanj (če ga lahko tako imenujemo, bržčas bi bilo boljše govoriti o spiralni poti, ki jo omenja Louis de Broglie), ki se na svoj način vključuje v družbeno delitev dela kot delo posebne vrste, visoko specializirano in razvejano tudi v lastnih okvirih, ni mogoče priznavati strogega ločevanja posameznih vrst raziskovanj, čeravno ga organizacija modernega raziskovalnega dela deloma mora priznavati praktično-organizacijsko. Potemtakem ne gre za popotovanje izsledka samo navzdol do aplikacije, ne gre za kakršno koli vertikalno hierarhijo, ampak tako za vertikalno kot horizontalno specializacijo, ne za večvredna ali manjvredna, za odvisna ali neodvisna (od danih potreb) raziskovanja, ampak za notranjo povezanost vseh vrst, od katerih je vsaka zase organski del celotnega procesa, vsaka zase enakovredna v skladu s svojimi posebnimi vsebinami, smotri in raziskovalnimi metodami. Če je — posplošeno oziroma poenostavljeno — vsaj približno tako, potem je poudarek na tej sklenjenosti oziroma notranji, vsebinski povezanosti celotne verige raziskovanj od potrebe do izsledka in od izsledka do zadovoljene potrebe umesten.

Kratko in malo: za vsestransko razvejano in učinkovito raziskovalno delo so potrebne številne specializirane institucije od industrijskih laboratorijev, če začnemo »spodaj«,

perduto nella ricerca, da dajejo za raziskovalno delo naslednje dežele od narodnega dohodka naslednje prispevke: ZDA 3 %, Vel. Britanija 2,22 %, Zahodna Nemčija 2,1 %, Francija 2,02 %, Švedska 1,64 %, Nizozemska 1,51 %, Japonska 1,50 %, Belgija 1,45 % in Italija 0,78 %. Iz članka oziroma kritike italijanske državne politike na področju raziskovalnega dela je razvidno, da gre (vsaj v Italiji) za raziskovalno delo vseh vrst in stopenj, ne samo za znanstveno.

agencij, ki posredujejo vezi med interesi in inštituti, od inštitutov, ki delujejo podobno kot pri nas t. im. samostojni inštituti, poskusnih obratov, eksperimentalnih postaj itd. vse do informacijskih in dokumentacijskih centrov, znanstvenih društev ali družb, znanstvenih revij in končno do institucij, ki so posvečene znanstvenemu in pedagoškemu delu hkrati, predvsem pa t. im. osnovnim raziskavam (univerze, visoke šole, znanstvene akademije ipd.). Obenem pa visoka stopnja sodelovanja in usklajevanja.

Mnoge od teh stopnic, ki so potrebne med dognanjem osnovne raziskave in tehnološko uporabo npr. v proizvodnji ali narobe, nam še manjkajo, od tod mnogo nesporazumov ali nerazumevanj, hkrati pa objektivnih težav, zakaj stara resnica je, da je pot do praktične uporabe znanstvenega dognanja v glavnem mnogo dražja od dognanja samega, če seveda ne štejemo, da nam oba vložena sredstva bogato povrneti.

Podatki⁴ nam kažejo, da smo nekaj teh vrzeli že zapolnili med drugim tudi z razvojnimi inštituti in industrijskimi laboratoriji. Večina izmed njih lahko danes že dokaže, in sicer ne samo z besedami, da so bila vlaganja vanje ne le materialno donosna za gospodarstvo prizadetega podjetja, ampak tudi za širše pojmovano raziskovalno delo v Sloveniji, za širšo osnovo, ki jo potrebujejo znanstvena raziskovanja, za razvitejšo strukturo in vsestranost našega intelektualnega življenja.

Kar se tiče tujih vzorcev⁵ — vsi so si več ali manj podobni razen tistih, kjer gre za izrazito državno centralizacijo raziskovalnega dela, potemtakem za izključno od zgoraj vodeno in financirano raziskovalno delo.

Ob tem je treba spomniti na dejstvo, da bi se nam zdela naša, še zelo nepopolna organizacijska struktura funkcionalno precej boljša ob višji gospodarski zmogljivosti, kljub temu da ni pomanjkljiva izključno zato, ker je še materialno skromna.

⁴ V gospodarstvu imamo 68 nesamostojnih razvojnih enot in 14 samostojnih razvojnih inštitutov, ki delajo za posamezne gospodarske organizacije (>Iskra<, TAM itd.). Po podatkih Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo.

⁵ Naj na tem mestu opozorim na posebno 5—6. št. francoske revije *Esprit*, l. 1964. Cela številka (470 strani) je posvečena rezultatom obsežne ankete o reformi visokega šolstva. Posebej zanimivo je poglavje, ki je posvečeno raziskovalnemu delu na univerzah pa tudi zunaj njih. Ne bo odveč, če ob tej priložnosti opozorim na resolucijo zvezne skupščine o znanstvenem raziskovalnem delu, Ur. list SFRJ, št. 5, 1965.

Rešitve se zdijo na prvi pogled kaj preproste — več visoko sposobnih raziskovalcev, več možnosti zanje, več organizacije, več specializacije, več vsestranskega sodelovanja in medsebojnega usklajevanja, več znanstvenih publikacij, s tem pa več znanstvene kritike, več skrbi za čimbolj organska razmerja med posameznimi vrstami in stopnjami raziskovalnega dela, več povezanosti med neposrednimi interesenti in raziskovalci, več javnosti v vsem, kar se tiče delovanja raziskovalnih institucij ali raziskovalcev itd. Hkrati pa seveda več drugih prizadevanj za višjo raven splošnega gospodarskega, družbenega, intelektualnega in kulturnega življenja ljudi (visoko šolstvo!), več prizadevanj zoper nevednost, posebno kadar hoče po vsej sili vzeti v zakup zastopstvo interesov delovnega človeka ali gesla o vseodrešujočem zdravem razumu včerašnjega vrtičkarja.

Kar se tiče *simpoziomanije* samo eno: Kot že rečeno so znanstvena srečanja pomemben del znanstvenih komunikacij. Prav je, da naš raziskovalec, zlasti še, če je hkrati visokošolski vzgojitelj, pozna tudi osebno vse pomembne raziskovalce svojega področja npr. v Evropi, če že ne tudi drugod. Da ne omenjam drugih prednosti, koristi ali ugodnosti. Če je v vsem tem kaj manije, je ta še zmeraj ena izmed najcenejših in najmanj nevarnih, kar si jih je človeštvo kdaj izmislilo.

Glede kritike imajo kritiki prav — premalo je je, premalo je sproščena, premalo se nasploh vé, kdo in kaj velja, kdo in kaj pa ne, preveč je še slovenske zapetosti, formalistične obzirnosti, mnogokrat imamo premajhno število poznavalcev ipd., hkrati pa botruje vsemu temu še nerazvita informacijsko dokumentacijska služba, da sploh ne omenjam dejstva, kako in kaj poročajo o našem raziskovalnem delu množična občila — časniki, radio in televizija.

O materialni osnovi je vedno dosti govora — vse kaže, da bo tako še nekaj časa, ker pač želje in potrebe prehitujejo možnosti. Velik del kritike, ki leti npr. na delovanje sklada Borisa Kidriča, je take narave. Zmeraj znova je treba dopovedovati, da je eno kritika, ki ugotavlja pomanjkanje sredstev, ki torej opozarja na pomanjkljivo osnovo, drugo pa kritika, ki ugotavlja prepočasno, togo, pomanjkljivo ali celo napačno razdeljevanje ali trošenje danih sredstev. Prvo je predvsem kritika gospodarstva in družbene skupnosti (republike), drugo predvsem kritika upravnega odbora sklada, njegovih sodelavcev in mehanizmov. Prve se lahko iznebimo predvsem s hitrejšim in skladnejšim gospodarskim in družbe-

nim razvojem, druge tako, da natanko pregledamo obstoječe mehanizme upravljanja — od načina, kako se naloge pripravljajo, do načina, kako se, ko so končane, ocenijo oziroma ovrednotijo.

Dodal bi samo še tole: Neposredni interesenti za raziskovalne dosežke, v mislih imam predvsem gospodarske organizacije, dajejo v te namene še zmeraj premalo preprosto zato, ker jih večina ne daje neposredno tako rekoč nič. Družbena skupnost kot neposredni interesent za tiste vrste in stopnje raziskovalnega dela, pri katerem se ne morejo uveljaviti posamezni interesenti, daje za te dejavnosti ravno tako še zmeraj premalo. S tem ne trdim, da je v vseh teh letih dala malo, pač pa premalo. To pa pomeni, da bo treba dajati sorazmerno z gospodarskim razvojem več iz vseh možnih virov, da bi se za to tudi več vračalo, da bi utrdili večji delež raziskovalnega dela v človeškem delu, zakaj trdno sem prepričan, da bi morali na tem področju prej kot kje drugje pohiteti, kratko in malo *pospešiti zgodovino*.

Naj spomnim tu na ugotovitve, ki jih je v referatu na sestanku Društva visokošolskih profesorjev navedel dr. Dušan Hadži.⁶ »1. Razvoj gospodarstva in družbe potrebuje rezultate raziskovalnega dela (teh seveda ne moremo dobiti brez dela, a samo delo tudi ni dovolj!). 2. Kvaliteta in kvantiteta rezultatov raziskovalnega dela je odvisna od treh osnovnih faktorjev: kadrov, opreme in organizacije. Ti faktorji imajo še skupen imenovalac: finančna sredstva. Z dobrimi kadri in dobro organizacijo se da pri istih sredstvih doseči več, toda s premajhnimi sredstvi se ne more priti do dobrih kadrov, ti pa brez opreme tudi ne morejo mnogo opraviti. Ker se pri nas vrtimo okoli minimalnih sredstev ali celo pod minimumom, bi morali imeti pač izvrstno organizirano delo, da bi dosegli kaj prida rezultate.«

Vendar je treba pribiti, da je že precej tega na fakultetah in v inštitutih odvisno od lastne sposobnosti za gospodar-

⁶ Gl. *Naši razgledi* 26. dec. 1964 »Univerze in raziskovalno delo«. Avtor članka je razpravljal o pomembnih vprašanjih visokošolskega študija na 3. stopnji o opremljenosti naših visokošolskih in raziskovalnih institucij, o vlogi univerze v koordiniranju in programiranju raziskovalnega dela, o stalnih virih sredstev za raziskovalno delo itd. Njegove ugotovitve se mi zdijo danes toliko bolj aktualne, ker je slišati glasove, po katerih naše gospodarstvo vsega tega ne more, ne zmore. Podatki Republiškega sekretariata za kulturo in prosveto govorijo o tem čisto po svoje. Sredstva, dana za visokošolske zavode, vključno z investicijami in vzdrževanjem objektov, so zadnja leta znašala v odstotkih od narodnega dohodka, kot sledi: 1961 — 0,725 %, 1962 — 0,784 %, 1963 — 0,669 %, 1964 — 0,764 %, 1965 — 0,685 % (predvideno).

jenje, in da je mogoče na večini izkušenj dokazati, kako je gospodarjenje toliko boljše, kolikor bolj je inštitut dejansko samostojen, kolikor dlje je od proračuna, kolikor bolj se je zakoreninil v življenju, ki ga potrebuje. To ne govori nasploh zoper proračunska sredstva — pač pa zoper proračunsko tehniko, logiko, splošno miselnost ali celo zveličavnost le-teh.

Za zaključek še tole:

Prepričan sem, da bo uspeh gospodarske reforme v veliko večji meri odvisen od našega visokega šolstva (strokovnjaki) in naših raziskovalnih zavodov ali raziskovalcev kot od moralnih pridig, da ne govorim o moralističnih. Napočil je čas, ko bo mogoče smotrneje pospešiti po eni plati razvoj vseh vrst in stopenj raziskovalnega dela — s posebnim poudarkom na univerzi, na drugih visokih šolah in na SAZU, zakaj danes imamo za to že nekaj več osnove kot nekoč, osnove, na katero se lahko tak znanstveni razvoj bolj organsko opre vsaj v območju proizvodnje in razvojnih raziskovanj. Geslo o integraciji raziskovalnega dela in proizvodnje ni bilo in ne more biti samo geslo proračunske štednje. Praksa nam je dokazala, da se brez raziskovalnih dejavnosti in zadostnega števila strokovnjakov »spodaj« tudi znanstveno delo »zgoraj« ne more zadostno razmahniti, da velikokrat ne najde pravih družbenih tal, da lebdi v brezzračnem prostoru, hkrati ko se neposredni interesenti in poslanci pritožujejo zaradi dragih teoretičnih elaboratov, s katerimi ne vedo v praksi kaj početi. Ukrepi gospodarske reforme morajo to splošno osnovo v gospodarskih organizacijah samo utrditi — zakaj intenzivnega gospodarjenja, izvoza, ostrejšje konkurence itd. si ni mōč več zamisliti brez vsestranske modernizacije.

Skrb za kar se dá organska razmerja med vrstami in stopnjami raziskovalnega dela nas tudi opozarja na čedalje večjo potrebo, da se močneje in širje razmahnejo družbene vede⁷, med njimi ne najmanj filozofija, v njihovem okviru pa tudi tiste vede ali discipline, ki se kakor koli ukvarjajo s problemi naše preteklosti (Slovenska akademija znanosti in umetnosti) in še posebej sedanjosti (ekonomija, sociologija ipd.). To pa pomeni tudi — večji programski angažmā in bolj smotrno trošenje družbenih sredstev vsepovsod tam, kjer se neposredni interes delovnih organizacij v glavnem ne uveljavlja ali celo ne more uveljavljati, potrebe pa so pereče.

⁷ Nekatere zamisli, ki so se porodile pred časom, se uresničujejo obotavljivo tako s strani družbe kot s strani tistih, ki na tem delajo — v mislih imam prepotrebne slovarje, leksikone, visokošolske učbenike, pregled, priročnike itd. Zdi se kakor da bi nas še zmeraj plašila nekdanja revnost in majhnost, kakor da bi bili še zmeraj samo na straži gole eksistence.

Štednjo, ki nam jo nalagajo ukrepi gospodarske reforme, moramo razumeti kot smotrno potrošnjo, upoštevajoč dejstva, ki jih je letos poleti lepo naštel generalni direktor UNESCO René Maheu: »Brez znanstvenikov, brez inženirjev, brez tehnikov vseh stopenj ne more nobena država reči o sebi, da je svobodna. Tako se postavlja problem znanstvenega in tehničnega oblikovanja od srednješolskega pouka pa tja do temeljnih raziskovalnih inštitutov, oblikovanja, ki ima za seboj vso raznovrstnost tehničnega, univerzitetnega ali neuniverzitetnega, šolskega ali izrednega, industrijskega ali kmetijskega izobraževanja.«⁸

⁸ *Le Courrier de l'UNESCO*, oktober 1965.

Zastoj v zaposlovanju

V zadnjem času se vedno vztrajneje širijo govorice o naraščajoči brezposelnosti. Tudi dnevno časopisje pogosto prinaša razna mnenja in informacije o tem, ki pa so neredko zelo pavšalne. Celo tuji tisk se po svoje spotika ob ta problem. Vprašanje brezposelnosti je vedno pogostejše na dnevnem redu raznih sestankov in sej. Nekateri izražajo ob tem veliko zaskrbljenost, drugi pa gledajo na vse skupaj dokaj optimistično ali celo trdijo, da ni nobenega vzroka za preplah. Če pa že je toliko pisanja, razpravljanja in govoric, imamo prav gotovo opraviti s problemom brezposelnosti in je nujno, da si ga brez prikrivanja ogledamo.

Ob koncu novembra 1964* je bilo evidentiranih 7876 brezposelnih. Ta številka ni nikogar vznemirjala. Letos v novembru imamo brezposelnih približno 11.000 ali 2% vseh zaposlenih. Odstotek je nizek in gledan sam zase ne vzbuja zaskrbljenosti. Marsikdo se sprašuje, kako da ni število brezposelnih večje, saj so na eni strani delovne organizacije že od aprila (po ukrepih pred reformo) odpuščale mesečno nad tisoč delavcev, na drugi strani pa število delovnih mest — gledano v celoti — ni naraslo. V minulih letih, v obdobju ekstenzivnega zaposlovanja, je število zaposlenih vsako leto naraslo povprečno za 30.000. To ekspanzijo smo hoteli že pred reformo zajezi in spraviti naraščanje zaposlenosti v normalne meje, uskladene z ekonomskimi zakonitostmi in naravnim dotokom mladih med delovne ljudi. V tem okviru smo določili letni plan naraščanja števila zaposlenih na 19.550. Za letos je ostal ta plan le na papirju in ga še daleč ne bomo dosegli. Če primerjamo povečanje števila zaposlenih v letošnjem letu z istim obdobjem lanskega leta, dobimo kaj čudno sliko. Od decembra 1963 do septembra 1964 je število zaposlenih naraslo za 34.828. Od decembra 1964 do septembra letošnjega leta pa se je celo zmanjšalo za 4722. Težnja po padanju števila zaposlenih pa se kaže tudi v zadnjih dveh

* Vsi podatki v tem sestavku so vzeti iz analiz Zavoda SRS za zaposlovanje.

mesecih. Da se brezposelnost še ni bolj razmahnila, si lahko razlagamo z naslednjimi ugotovitvami:

1. Precejšen del na novo zaposlenih so bili v zadnjih letih delavci iz drugih republik, ki so delali predvsem v gradbeništvu in gozdarstvu. Od januarja do avgusta 1962 je dobilo zaposlitev 12.100 delavcev, v letu 1963 je to število naraslo na 19.500, lani pa se je v tem obdobju zaposlilo 12.760 delavcev. Letos smo v istem času zaposlili le 5835 delavcev iz drugih republik. Vemo pa, da je bilo poleg zmanjšane »uvoza«¹ precej delavcev odpuščenih ravno v gradbeništvu. Večina teh delavcev se je vrnila v svoje republike in so tam pomnožili število brezposelnih — število brezposelnih pri nas pa se je za toliko zmanjšalo.

2. Lani je šlo po redni poti (prek zavodov za zaposlovanje) na delo v tujino 4718 naših državljanov, letos pa že v prvih devetih mesecih 6647. Med našimi državljani, ki so šli lani na delo v tujino, je bilo nad 80 % kmetov (3795). Struktura letošnjih začasnih emigrantov pa se je bistveno spremenila. Med njimi je le še pičla polovica kmetov. Tudi to nam precej pove ob analizi brezposelnosti. Pozabljati pa seveda tudi ne smemo, da gre na delo v druge države približno enako število naših ljudi kot po redni tudi po drugi poti (turistični obiski, odhod na prakso itd.).

3. Obseg zaposlovanja ni odvisen samo od števila novih delovnih mest, ampak tudi od števila izpraznjenih mest. Pri tem ne mislim na fluktuacijo, temveč na trajne odlive. Letno se izprazni zaradi smrti 2700 delovnih mest, nadaljnjih 8000 pa zaradi starostnih in invalidskih upokojitev (podatki se nanašajo na obdobje zadnjih let). Letos je število upokojitev spričo ugodnih pogojev za ureditev višine pokojnin, ki veljajo le do konca leta, znatno naraslo. Do konca leta se bo z upokojitvami izpraznilo 11.000 delovnih mest — ali približno 3000 več kakor lani.

Naša analiza bi bila zelo pomanjkljiva, če ne bi osvetlili tudi vprašanja mladinske brezposelnosti. Mladina, ki je končala obvezno šolanje in se ni vključila v šole druge stopnje, ni zajeta med omenjenimi 11.000 brezposelnimi. Razumljivo je, da vsa mladina ne more nadaljevati šolanja. Tudi v zadnjih letih je ostalo 7000 do 8000 fantov in deklet, ki niso nadaljevali šolanja. Toda velik del te mladine se je že v enem letu po končani osnovni šoli zaposlil v delovnih organizacijah. Letos pa je položaj precej drugačen. Če primerjamo zaposlovanje te mladine v lanskem z letošnjim letom, vidimo, da se je zmanjšalo za 68%. Poleg tega pa je končalo letos osnov-

no šolo blizu 2000 več učencev (močnejši letnik) kakor lani, število učnih mest v šolah druge stopnje pa je ostalo enako. Kjub temu da je letos spričo novih razmer precej mladine ostalo na kmetiji (tam kjer jo imajo!), je na zavodih za zaposlovanje evidentiranih nad 7000 letošnjih absolventov osnovnih šol, ki iščejo zaposlitve ali 25% vse mladine, ki je letos končala šolo. Če k temu številu prištejemo še lanske absolvente, ki se še niso zaposlili, in še vse tiste, ki so zaradi slabih učnih uspehov morali zapustiti šole druge stopnje, se približujemo številu 10.000. Če bi bile perspektive odpiranja oziroma izpraznjevanja delovnih mest ugodne, tudi ta številka ne bi bila vznemirljiva. Toda napovedi niso ugodne. Spričo novega pokojninskega zakona, ki podaljšuje delovno dobo za pet let, bo na račun upokojitev v letu 1966 izpraznjenih le 5000 delovnih mest; v naslednjih dveh letih pa celo samo 3000 do 4000. Če se bo hkrati povsem ustavilo odpiranje novih delovnih mest, kakor kaže trend zadnjih mesecev, bomo lahko v prihodnjem letu na novo zaposlili kakih 8000 ljudi. (Iz šol vseh stopenj pa bo prišlo cca 20.000 oseb, ki bodo iskale prvo zaposlitev.) Vprašanje pa je, če bo do teh mest prišla mladina. Vedeti moramo, če smo se zares odločili za gospodarsko reformo, da proces odpuščanja oziroma prelihanja delovne sile iz ene dejavnosti v drugo še ni končan. Odtok delovne sile iz gospodarskih in drugih organizacij, ki predstavlja latentno brezposelnost, ali kot pravimo »skrito notranjo rezervo«, se pravzaprav zares še začel ni. Analize nam kažejo, da gre doslej le majhen del odpuščanja delavcev na račun intenzifikacije dela. Pretežni del je za zdaj le posledica oženja tržnih možnosti, pomanjkanja reprodukcijskega materiala, pomanjkanja obratnih sredstev in ustavitve investicij za graditev novih zmogljivosti. Že pred reformo pa smo analitično ugotavljali, da znaša obseg latentne brezposelnosti skoraj 20%. Zato ne pričakujmo, da se nam bo zaradi dosedanjega zmanjšanja števila zaposlenih produktivnost povečala.

Če se zavedamo resnosti nakazanih vprašanj, jih moramo začeti tudi resno urejati. Najmanj kar lahko napravimo, je, da odložimo nov pokojninski zakon oziroma odločitev za podaljšanje delovne dobe (ki smo jo sprejeli ob najbolj nepravem času!) in da delovnim organizacijam priporočimo, naj sprostijo delovna mesta, ki jih zasedajo že upokojeni delavci. Trajnejšo in neprimerno bolj učinkovito rešitev pa bomo dosegli le, če bomo brez odlašanja za širši obseg poslovanja usposobili tiste gospodarske dejavnosti, ki so za širše domače in tuje trge v okoliščinah mednarodne delitve dela

res perspektivne. Zadnji čas je, da ugotovimo in povemo, katere so te dejavnosti.

Specializacija je mnogim še vedno prazna beseda. Štiri mesece po reformi bi upravičeno pričakovali, da se bodo začeli znatni premiki na tem področju. Koliko je podjetij, ki so že opustila proizvodnjo proizvodov in elementov, ki le ovirajo osnovni potek proizvodnje?! Katera podjetja so prepustila stroje, ki jih pri specializirani proizvodnji ne potrebujejo, drugim podjetjem, ki te stroje pri svoji specializaciji potrebujejo?! Še in še poudarjamo nujnost specializacije in znanstvene organizacije dela. V teh dveh prepletajočih se pojmi se skriva vrsta metod planiranja, analize trga in organizacije dela. Kdor teh metod ne obvlada, mu zvenijo ti pojmi le kot nadležno geslo in zaman mu dopovedujemo, naj odkrije skrite rezerve. Z enakim uspehom bi nagovarjali slepca, naj ustreli bežečega zajca.

Zato je prvi pogoj za ureditev vseh teh vprašanj, da zasedajo vsa ključna mesta strokovni kadri z vso odgovornostjo in zavzetostjo. Zdaj imamo v našem gospodarstvu ustrezno zasedenih le dobrih 50% strokovnih in vodilnih delovnih mest. Zato smo upravičeno pričakovali, da se bo po reformi povpraševanje po strokovnem kadru bistveno povečalo. Vendar pa smo priča ravno nasprotnih teženj.

Podjetja so kar naenkrat pokazala odklonilen odnos do strokovnjakov. To trditev potrjujejo ravno strukture odpuščenih delavcev, brezposelnih in tistih, ki se zaposlujejo v tujini. Med delavci, odpuščenimi v letošnjem letu, je 5% ljudi s srednjo, višjo in visoko strokovno izobrazbo. Med brezposelnimi v lanskem letu je bil delež kadrov s srednjo, višjo in visoko strokovno izobrazbo razmeroma majhen, a še med temi je bil večji del tistih, ki so se uvrstili v to skupino le po delovnem mestu ali priznani izobrazbi, ne pa po dejanski stopnji usposobljenosti. Letos pa smo ob koncu avgusta med brezposelnimi imeli že 384 ljudi z dokončano srednjo strokovno šolo in 109 z višjo in visoko izobrazbo. Med njimi je bilo 146 ekonomskih tehnikov, 30 kmetijskih tehnikov, 29 elektrotehnikov, 24 strojnih tehnikov, 26 gradbenih tehnikov, 10 kemijskih tehnikov, 9 tekstilnih tehnikov, 5 gozdarskih tehnikov, 5 lesnoindustrijskih tehnikov, 19 pravnikov, 7 ekonomistov, 6 tekstilnih inženirjev, 6 agronomov, 5 diplomantov višje komercialne šole, 4 elektroinženirji, 4 gozdarski inženirji, 3 kemijski inženirji, 2 strojna inženirja itd. V naslednjem mesecu je število teh brezposelnih strokovnjakov že narastlo, in sicer: diplomantov srednjih strokovnih šol za 31,5% ali na 505 in diplomantov višjih in visokih

šol za 20,2% ali na 131. Ponovno se je to število občutno povečalo ob koncu oktobra.

Posebna značilnost teh brezposelnih diplomantov je v tem, da so dobro polovico štipendirale gospodarske organizacije, a jih kljub temu niso sprejele. Da bo slika popolnejša, si oglejmo za nekatere poklice, koliko je v gospodarskih organizacijah delovnih mest, ki zahtevajo te profile, in koliko teh mest je zasedenih z neustreznimi kadri:

Profil	Število dl. mest	Od tega neustrezno zasedenih
Ekonomski tehnik	11 765	7986
Kmetijski tehnik	1346	523
Elektrotehnik	2145	1250
Strojni tehnik	4064	2307
Gradbeni tehnik	2509	1090
Kemijski tehnik	1014	388
Tekstilni tehnik	727	263
Gozdarski tehnik	393	192
Lesnoind. tehnik	1332	865
Pravnik	657	346
Ekonomist	3287	2646
Tekstilni inženir	144	77
Agronom	693	333
Komercialist	552	460
Elektroinženir	853	419
Gradbeni inženir	178	43
Kemijski inženir	700	139
Strojni inženir	1799	1014

Čeprav nas ob vsem tem pojav brezposelnih strokovnih kadrov preseneča, je vendar dokaj logičen in kaže, da podjetja svoje kadrovske politike po reformi niso bistveno spremenila. Tak odnos je imelo precej podjetij že prej. Pod pritiskom družbenopolitične akcije so kadre štipendirali. Ko pa so diplomirani kadri prišli v podjetje, je vodilni vrh sedel za zeleno mizo, razgrnil organigram in proučil, kam z novimi strokovnjaki. Le težko se jim je umaknil nestrokovni kader (četudi so si novinci pridobili dovolj prakse!) Izhod so našli drugje. V organigram so začrtali nove »predalčke«, odprla so

se neka nova delovna mesta bodisi pod nazivi »štabnih funkcij«, strokovnih »svetovalcev« ali pa nekje na stranskih tirih. To so bila mesta brez posebnih kompetenc, brez odgovornosti in z zelo nejasno načrtanim delovnim področjem. Razumljivo je, da si podjetja po reformi ob splošnem varčevanju ne morejo več privoščiti takih »sinekur« in štipendiranj za taka mesta.

Poleg brezposelnih strokovnih kadrov se moramo ustaviti tudi ob vprašanju odhajanja strokovnjakov v tujino. Letos je sicer odšlo po redni poti le 60 inženirjev, ekonomistov, tehnikov in drugih strokovnjakov. Toda neprimerno več se jih je zunaj zaposlilo mimo naših zavodov za zaposlovanje. Če se vprašamo po vzrokih odhajanja naših strokovnjakov v tujino, pridemo do treh ugotovitev: 1. velik del teh kadrov se zaposluje v drugih državah z namenom, da si bodo ob dobrih zaslužkih v nekaj letih nabrali lepo vsoto denarja; 2. druga skupina strokovnjakov se je izoblikovala šele v zadnjem obdobju — to so tisti, ki doma ne dobe zaposlitve; 3. prav tako pa tudi ni majhno število tistih, ki odhajajo v tujino zato, ker se zaradi negativnega odnosa do strokovnih kadrov doma niso mogli uveljaviti. In niso redki primeri, da se taki strokovnjaki v tujini povzpno visoko na lestvici strokovnih ali znanstvenih uspehov in priznanj.

Zadnji čas je, da se zavemo, kako veliko škodo povzročamo našemu gospodarstvu, ko dopuščamo, da ostajajo strokovnjaki neizkoriščeni. Pri tem pa ne mislim, da bi morali administrativno prepovedati odhajanje v tujino. Le podjetja morajo odpreti vrata temu kadru in spremeniti odnos do njega. Pri tem mislim predvsem na privilno razmestitev, racionalno izkoriščanje znanja, na načrtno uvajanje in vodenje, na dodelitev ustreznih kompetenc in obenem odgovornosti, na priznanje za uspehe pri delu itd. Poleg vsega pa ne smemo pozabiti tudi na ustrezno materialno spodbujanje. Ne gre pa samo za višino osebnih dohodkov, ampak morda še v večji meri za pravilno vrednotenje ustreznih in neustreznih kadrov. Sedanje razlike med ustreznimi in neustreznimi kadri na enakih ali podobnih delovnih mestih so minimalne ali pa jih sploh ni. Tudi če je v pravilnikih o osebnih dohodkih sprejeto pravilo, da se za neustrezno izobrazbo odbijejo točke, je ta odbitek navadno le simboličen in se s prakso (ki je pri nas postala že pravi mit) tako kompenzira, da pride konec koncev do obratnega rezultata.

Vsi navedeni podatki, zaključki in predvidevanja so nastali predvsem kot posledica dosedanjih gospodarskih gi-

banj, so zgolj ocena nekaterih pojavov, ki so nastali v zadnjem času kot posledica slabo razumljene gospodarske reforme. Če bi začeli bolj izkoriščati že dane proizvodne zmogljivosti z uvajanjem druge in tretje izmene, kooperacije, specializacije, zavestne usmeritve na širši mednarodni trg, bi se trenutni in predvideni viški delovne sile lahko pokazali celo kot premajhni. Zato bo vsa predvidevanja dejansko potrjevala ali ovrгла gospodarska usmeritev in proizvodna praksa.

PAVLE KOGEJ

Neustrezne rešitve

Ena izmed značilnosti socialistične družbe je, da pravo čedalje bolj izgublja svoje klasične značilnosti in se spreminja v svoje nasprotje — v pravo, ki odмира. Preoblikovanje prisilnega prava v avtonomno sprejeto družbeno disciplino pa je postopno. Številna protislovja, ki pri tem nastajajo, kažejo, da ta proces ni enostaven. Lep primer za to je tudi stari zakon o delovnih razmerjih iz leta 1961, ki je izrecno določal, da organi delavskega samoupravljanja v gospodarskih organizacijah v skladu z ustavo in zakoni samostojno urejajo delovno razmerje in da delavci neposredno in po svojih voljenih predstavnikih odločajo o svojih medsebojnih razmerjih; nato pa je ta načela s svojimi nadaljnjimi nadrobnimi, kazuističnimi in konkretnimi določbami ovrigel in jih omejil na golo načelnost; zato so si bili do sedaj tudi postopki in organi za urejanje delovnih razmerij v različnih delovnih organizacijah med seboj močno podobni oz. enaki, čeprav se razmere v delovnih organizacijah med seboj razločujejo; samoupravni splošni akti s tega področja pa so se v marsičem omejili le na prepisovanje zakonskih določil. Ponekod so šli dlje od zakona in so samostojneje urejali delovna razmerja, pri tem pa so često prišli navzkriž z zakonom in zakonitostjo, čeprav so ravnali v skladu z ustavnimi načeli.

Novi temeljni zakon o delovnih razmerjih, ki v resnici določa le temeljna načela, daje delovnim ljudem veliko več možnosti, da lahko delovna razmerja uredi v skladu s svojimi izkušnjami in s specifičnimi razmerami v svoji organizaciji. Pri tem urejanju se bo gotovo pokazalo veliko novih rešitev oz. predlogov za nove rešitve. Vsi ne bodo najboljši, tudi slabi

bodo med njimi in ti bodo rabili kot argument tistim, ki zahtevajo tudi v prihodnje enotno urejanje področja delovnih razmerij in ostalih področij. Le-ti menijo, da družba še ni dovolj zrela, da bi njeni člani lahko bolj ali manj samostojno urejali določena področja, temveč da je nujno, da to še naprej opravlja država, da ne bo prišlo do anarhije. Vendar pa bodo morali vsi predlogi za nove, originalne rešitve rabiti le kot podlaga za razpravo v okviru delovnih organizacij in v širših okvirih, da bomo spoznali argumente za in proti določenim rešitvam, da se bodo izmenjale izkušnje in obogatila stališča, kar bo konec koncev kljub kakim sporom in nesporazumom le privedlo do najustrežnejših rešitev. Le tako je mogoče presoјati to delo, ki nikakor ne sme biti le rutinsko delo pravnikov. Ne sme se zgoditi, da bi ti le formalno usklajevali posamezne člene starih pravilnikov z novim zakonom. To delo mora biti kvalitetno novo urejanje zelo občutljivega področja odnosov v delovni organizaciji. Opravljeno pa naj bo do aprila prihodnjega leta. Že nekaj primerov, ki jih obravnavam, lahko pokaže, da se razprave o njih nikakor ne smejo omejiti na ozke strokovne skupine, temveč da mora pri tem sodelovati vsa delovna skupnost.

Razglašanje in razpisovanje delovnih mest

Ustavna pravica proste izbire poklica in zaposlitve in zakonsko načelo, da je vsako prosto delovno mesto dostopno vsakemu delavcu, če izpolnjuje splošne in posebne pogoje, ostaneta le lepi načeli brez praktičnega haska, če zainteresiranim občanom ni omogočeno, da bi lahko sodelovali na razpisu oz. če niso obveščeni z javnim razglasom, da je v določeni delovni organizaciji prosto tako in tako delovno mesto, ali če se ne morejo pod enakimi pogoji enakopravno potegovati za to delovno mesto.

Člani delovnih skupnosti morajo z javnimi sredstvi informiranja razglasiti vsako prosto delovno mesto in delovne pogoje in ga tudi prijaviti organu za zaposlovanje delavcev, le v izjemnih, v statutu določenih primerih pa smejo razglasiti prosto delovno mesto samo s sredstvi obveščanja delovne organizacije. To je tako imenovani »interni razpis«, ki naj bi bil le izjema, praviloma pa naj bi se delovna mesta oglaševala z javnimi sredstvi informiranja. Tako je vsaj mogoče soditi po besedilu novega zakona in iz razprav, ki so spremljale njegovo nastajanje. S tem bi odpravili cehovsko zaprtost delovnih organizacij, ki je pogosto oteževalo izpopolnjevanje kadrovske strukture. Da taka zaprtost res obstaja, nam lepo

kaže naslednji nedavni dogodek. V nekem srednjevelikem industrijskem podjetju Slovenije so razpisali vodilno delovno mesto vodje kadrovskega sektorja. Kandidatu, ki je na razpisu sodeloval in ki je tudi izpolnjeval zahtevane pogoje, so odgovorili, da ni bil izbran zato, ker imajo po pravilniku delovne organizacije prednost pri izboru člani kolektiva. Tako določilo seveda onemogoča uresničevanje ustavne pravice do proste izbire zaposlitve, je nezakonito in jasno kaže tudi na pojmovanja, ki še obstajajo v nekaterih delovnih organizacijah. Interno razglaševanje prostih delovnih mest je sicer čisto koristno, če vodi k temu, da pridejo delavci delovne organizacije na tista delovna mesta, ki najbolj ustrezajo njihovi strokovni sposobnosti in delovnemu nagnjenju. Prepogosto pa se dogaja, da izmed kandidatov, ki so se priglasili na interni razpis in od katerih nihče ne izpolnjuje v razpisu določenih pogojev, izberejo tistega, ki mu manjka najmanj pogojev, namesto da bi v tem primeru z javnim razglasom ali razpisom poiskali za delovna mesta ljudi, ki docela ustrezajo zahtevam dela, ne glede na to, ali so ali niso iz iste delovne organizacije.

V nekaterih delovnih organizacijah so v svojih začasnih sklepih s področja delovnih razmerij določili, da se javno razglašajo samo delovna mesta, za katera je potrebna visoka izobrazba, za vsa ostala delovna mesta pa se opravlja le interno razglaševanje. Zdi se, da taki sklepi ohranjajo pri življenju dosedanje prakso, ko so bili na delovna mesta pogosto imenovani tisti, ki strokovno za to niso bili pripravljeni.

Posebni pogoji za vstop v delovno organizacijo

Ena izmed poglobitvenih prvin ustavne pravice samoupravljanja delovnih ljudi je, da sklepajo o vstopu delovnih ljudi v delovno organizacijo. To sklepanje pa obsega tako odločanje o posameznih kandidatih kot tudi določanje pogojev, ki jih mora kandidat izpolnjevati zaradi posebnih zahtev delovnega mesta. Ti pogoji morajo biti vnaprej določeni s splošnim aktom. V mnogih delovnih organizacijah so jih že določili. Ponekod so določili kot enega posebnih pogojev, ki jih mora delavec izpolnjevati za vstop v delovno skupnost, tudi urejeno stanovanjsko vprašanje, kar pa je nevzdržno tako po formalni kot tudi po vsebinski plati. Posebni pogoji se namreč lahko določajo le glede na zahteve delovnega mesta in posebnosti, v katerih se delo opravlja, zadevajo pa lahko le posebno strokovno izobrazbo, določeno starostno mejo, posebne zdravstvene pogoje, posebne psihofizične zmožnosti in po-

dobno. Glede vsebinskega značaja takih določil oz. zahtev, da se mora delavec ob vstopu v delovno skupnost odpovedati pravici do stanovanja, pa je bilo že nekajkrat napisano, da so taka določila nevzdržna in v nasprotju z našo ustavo in načelom enakosti v delovnem razmerju, saj postane delavec z vstopom v delovno skupnost njen enakopraven član in si začne enako kot ostali pridobivati pravice ter prevzemati dolžnosti, izhajajoč iz dela in nastajajoče po delu. Taka ureditev v nekaterih delovnih organizacijah je seveda posledica današnje povezanosti delovnega in stanovanjskega razmerja in bo z boljšo ureditvijo tega tudi sama odpadla. Vendar pa do tedaj nikjer in v nobenem primeru ne smemo ločevati delovnih ljudi na tiste, ki imajo stanovanje in zato tudi pravico do dela, in na tiste, ki stanovanjskega problema nimajo urejenega in zaradi tega tudi pravice do dela nimajo.

Poizkusno delo

Razumljiva je težnja članov delovnih skupnosti, da hočejo na prosta delovna mesta postavljati kandidate, ki bodo res s pridom uporabljali zaupana jim delovna sredstva, s potrebnim znanjem in strokovnostjo sodelovali v proizvodnem procesu in kolikor mogoče pripomogli k uspehu delovne enote in vse delovne organizacije. Na to kaže tudi dejstvo, da je v večini delovnih organizacij v navadi poizkusno delo novih delavcev. Delavci pa so že dalj časa izražali tudi mnenje, da poizkusno delo ne more trajati enako dolgo za manj in za bolj zahtevna delovna mesta. Nekdanje maksimiranje poizkusnega dela na največ 30 dni članom delovnih skupnosti ni dajalo kaj več možnosti, da bi trajanje poizkusnega dela prilagajali zahtevam delovnega mesta, po novem zakonu pa glede tega ni nobenih omejitev. Iz razpisov je že razvidno, da traja poizkusno delo ponekod od enega do treh mesecev; odvisno od zahtevnosti delovnega mesta in delovnih izkušenj kandidata na podobnih delovnih mestih.

Nekateri menijo, da poizkusno delo ni potrebno za delavce na vodilnih delovnih mestih, češ da se o takih kandidatih več ve, da imajo že daljšo prakso na vodilnih delovnih mestih in potrebno strokovno znanje. Če bi osvojili to stališče, potem bi se dogajalo, da nam samo spričevala in diplome za kandidate za manj zahtevna delovna mesta ne bi zadoščala in bi, pravilno, hoteli preizkusiti njihove zmožnosti še s poizkusnim delom, pri kandidatih za zahtevnejša delovna mesta pa bi zadostovale diplome in pismena dokazila o njihovem dosedanjem delu, poizkusno delo pa bi ne bilo potrebno. Res

je, da se o teh kandidatih več ve in da imajo navadno tudi daljšo prakso na podobnih delovnih mestih, res je pa tudi, da gre v takih primerih za odgovornejša in težja delovna mesta in da je logično, da morajo biti tudi kandidati zanje zmožnejši kot kandidati za ostala delovna mesta. Če pa poizkusno delo zato ni potrebno, ker imajo ali morajo imeti kandidati že daljšo prakso na vodilnih delovnih mestih, pa vprašam, kako bodo mladi strokovnjaki postopoma zamenjevali starejše tovariše, ko pa na visoki šoli nihče od njih ni dobil prakse na vodilnem delovnem mestu. Po prihodu v delovno organizacijo so tudi še nekaj časa delali na »nevodilnih« delovnih mestih, zdaj pa se zahteva, da na vodilnem delovnem mestu ne more delati nihče, ki ni že opravljal takega dela. Zato menim, da je neutemeljena trditev, da poizkusno delo za delavce na vodilnih delovnih mestih ni potrebno — in v praksi so ponekod poizkusno delo zares tudi že predvideli.

Ponekod so določili, da traja poizkusno delo lahko osem, dvanajst trinajst ali celo osemnajst mesecev. Gotovo bo moralo poizkusno delo na zahtevnejših delovnih mestih trajati dlje kot na manj zahtevnih. Mlad strokovnjak npr., ki po opravljeni visoki šoli prične delati na svojem prvem delovnem mestu, potrebuje nekaj časa, da se vpelje v delo. Ne bilo bi pravilno dajati o njem končne sodbe že po prvem ali drugem mesecu. Gotovo pa je tudi, da nikjer ne bodo veselili »strokovnjaka«, ki v šestih mesecih ali v letu dni še ne bo pokazal, ali njegova strokovnost, iznajdljivost in delovne navade ustrezajo delu, ki ga opravlja, ali ne. Če v tako dolgem času pri njem ne bo mogoče ničesar takega opaziti, je verjetno bolje, da preizkušnje več ne podaljšujemo. Verjetno je delavci v delovnih organizacijah res ne bodo podaljševali. Vprašanje je torej, čemu lahko služi tako dolgo poizkusno delo. Če je v delovni organizaciji dobro organizirano opazovanje kandidatov na pizkusnem delu, potem poizkusnega časa verjetno ne bi bilo treba preveč podaljševati, kjer pa takega opazovanja ni, je poizkusno delo le formalnost, ki omogoča, da se delavcu lahko »po potrebi« brez težav odpove z motivacijo, da ne izpolnjuje zahtev poizkusnega dela. V praksi se je to tudi dogajalo. Zato bi bilo treba več skrbi posvetiti načinu uvajanja, spremljanju, ocenjevanju in pomoči delavcem na poizkusnem delu, ne pa, da si skušamo zagotoviti dobre delavce z zelo dolгим poizkusnim delom. Če se namreč šele čez mesece ali leto pokaže, da kdo na delovnem mestu ne ustreza, je bilo dolgo uvajanje zaman, delovna organizacija ni dobila ustreznega delavca, da sploh ne govorimo o škodi, ki je medtem nastala.

Kršitve delovnih dolžnosti

V postopku za ugotavljanje kršitev delovnih dolžnosti in izrekanje ukrepov proti kršiteljem sme delovna skupnost posameznika pooblastiti samo za začetek postopka. Z namenom, da bi kolektivne organe razbremenili nepotrebnega dela, so ponekod določili, da lahko predsednik disciplinske komisije ali direktor, vodja obrata ali kakšen drug, za začetek postopka pooblaščen posameznik zavrne prijavo o kršitvi delovnih dolžnosti, če ugotovi, da ne gre za kršitev ali da je kršitev lažjega značaja in da se da vzgojno učinkovanje doseči tudi z drugimi sredstvi. Menim, da take rešitve niso pravilne in da take vloge »filtra« ne predsednik disciplinske komisije ne katerikoli drugi posameznik v delovni organizaciji ne more imeti, saj posameznik ne more odločati o pravicah in dolžnostih, ki gredo delavcu po delovnem razmerju. S takim predhodnim presojanjem o tem, ali obstaja kršitev delovne dolžnosti ali ne, pa bi posameznik opravljal funkcijo, ki jo lahko vrše le kolektivni organi. Taka ureditev bi omogočala zlorabe. Nikjer ni določeno, da mora disciplinska komisija oz. organ, ki odloča o kršitvah delovnih dolžnosti, kaznovati tistega, ki ga obravnava. In če bodo člani organa spoznali, da kazen ni potrebna, naj kar sami o tem in tako odločijo, ne pa da jim »skušamo prihraniti nepotrebno delo.«

Sklep

Opisani primeri kažejo, da bo pri izdelavi novih pravilnikov o delovnih razmerjih gotovo veliko vprašanj, ob katerih se stališča v kolektivu ne bodo ujemala, in da bo potrebna široka razprava v delovnih organizacijah, da bodo njihovi člani med več variantami izbrali tisto, ki bo za njihovo delovno organizacijo najboljša. Za take razprave pa potrebujemo predvsem dovolj časa in pravilno obveščanje članov delovne skupnosti. Med njimi je mnogo takih, ki so si v disciplinskih komisijah, v komisijah za sprejem in odpoved delovnega razmerja, v delavskih svetih in v drugih organih upravljanja nabrali toliko praktičnih izkušenj, da se ni bati, da z njihovo pomočjo ne bi izdelali zelo uporabnih pravilnikov, če jim bo le omogočeno sodelovanje. Delavski sveti morajo zato zahtevati od strokovnih skupin, ki pripravljajo osnutke novih pravilnikov, da svoje delo čimprej opravijo in dajo v razpravo. Sicer bodo marsikje čakali do zadnjih dni pred pretekom zakonskega roka, češ da dela zaradi vsakodnevnih operativnih poslov niso mogli prej opraviti, potem pa bodo

skušali nove pravilnike hitro »spraviti skozi delavski svet«; zato je upravičena bojazen, da bi ob takem postopku ostalo v pravilnikih polno praznin in dvoumnih rešitev, ki bi različnim neformalnim grupam puščale proste roke za odločanje o pravicah in dolžnostih ostalih članov delovne skupnosti.

Edvard Kardelj je v razpravi ob sprejemanju nove ustave dejal, »da naš politični sistem ne more biti sistem, ki deli absolutno pravico v imenu države, ampak sistem, ki bo omogočil delovnim ljudem, da si bodo čimbolj svobodno in demokratično sami krojili usodo in pravico ustrezno materialnim in drugim možnostim družbe«.

In na članih delovnih skupnosti je, da si zdaj v enakovredni razpravi določijo svoje pravice in dolžnosti iz delovnega razmerja in da onemogočijo tiste, ki bi jim radi v imenu države ali (sedaj) namesto države krojili usodo ter določali pravice ter dolžnosti.

BORUT ŠNUDERL

Socialne razlike in gradnja stanovanj

Čedalje večje povpraševanje po stanovanjih, počasnejši tempo zidave stanovanj, kot je bilo predvideno, problemi, ki tarejo naše gradbeništvo, vsa ta dejstva kažejo, da bo stanovanjsko gospodarstvo še dolgo eden izmed najbolj perečih problemov naše družbe. Trenutni položaj na stanovanjskem trgu, ko stanovanj zelo primanjkuje, obenem pa gradbena podjetja v nekaterih mestih (npr. v Kraljevu, Kruševcu, Zagrebu, na Reki itd.) ne morejo prodati stanovanj, ki so jih v zadnjem času sezidala, opozarja, da naša stanovanjska politika še ni ubrala poti, ki bi bila najbolj usklajena s sedanjimi razmerami. Vendar ne bom v tem prispevku raziskoval vzrokov za tako stanje, marveč se bom omejil le na problematiko delitve sredstev za gradnjo stanovanj v podjetjih.

Zelo pozitivno je, da so k reševanju stanovanjske problematike ter razdeljevanju sredstev pritegnjeni neposredni proizvajalci, ki so obenem tudi stanovanjski potrošniki; to je tudi poročstvo, da bodo delovni kolektivi bolj kot doslej upoštevali interese vseh proizvajalcev. Seveda nas pa iz-

kušnje učijo, da so marsikdaj dejanski odnosi zelo daleč od normativnih aktov, tako v višini sredstev za zidavo stanovanj, ter o njihovi delitvi v resnici odloča ozek krog vodilnih ljudi v podjetju ali pa celo ena sama oseba — medtem ko drugi člani kolektiva le formalno sodelujejo. Zato se dogaja, da marsikje delavci z visokimi dohodki z lahkoto dobe stanovanja, ne da bi jim bilo treba seči v lastni žep, medtem ko dolgoletni člani kolektiva z nižjimi dohodki dobe stanovanje le s težavo, tj. če se jim posreči zbrati denarna sredstva za predpisani lastni delež.

Seveda so razni negativni pojavi in težave, s katerimi se srečujejo delovni kolektivi, ko določajo svojo politiko glede delitve sredstev za gradnjo stanovanj, v dobršni meri odraz objektivnih okoliščin. Splošna nizka raven produktivnosti dela je vzrok, da nimamo zadosti materialnih sredstev za učinkovito reševanje stanovanjske krize. Ker je zlasti v gradbeništvu produktivnost dela na nizki stopnji, ker je trg gradbenega materiala in storitev nestabilen (primanjkuje npr. betonskega železa, primanjkuje obrtniških storitev, kooperacijski odnosi niso urejeni, itd.), se gradnja stanovanj zavleče čez določeni rok in se temu primerno povečajo tudi proizvodni stroški; posledica tega so draga stanovanja, za katera mora naš delovni človek delati povprečno 3 do 5-krat dlje kot kupci v razvitejših deželah. Z že tako nezadostnimi materialnimi sredstvi zgradimo torej manj stanovanj, kot bi jih lahko z enakimi sredstvi, če bi se gradbeništvo glede produktivnosti in kvalitete dela približalo razvitejšim državam.

Jasno je, da mora marsikatero podjetje s skromnimi sredstvi, ki jih ima na razpolago za zidavo stanovanj, predvsem skrbeti za učinkovito reševanje perečih in nujnih primerov, ne more pa izvajati načrtne politike delitve sredstev za zidavo stanovanj, zlasti ne v obdobju gospodarske reforme, ko bi lahko ogrozili obstoj podjetja, če bi za gradnjo stanovanj namenili večja sredstva (marsikje so omejili celo štipendije, ki predstavljajo sorazmerno majhen del sredstev podjetja).

Vzemimo še ta primer: podjetje nujno potrebuje strokovnjaka za neko delovno mesto in ga lahko dobi le iz enega sorodnih podjetij. Ker pa ta strokovnjak že ima stanovanje in bi ga z odpovedjo izgubil, je popolnoma jasno, da ne bo šel v drugo podjetje, če mu to ne bo dalo stanovanja z enakimi pogoji (tj. brez lastnega deleža); hkrati pa marsikateri od članov kolektiva z nižjimi dohodki, ki potrebuje stanovanje, ne more sodelovati v natečaju, ker ne

more izpolniti pogojev ali pa prijavo prekliče, ker so se stanovanja podražila tako zelo, da te podražitve zadnja leta povečevanje osebnih dohodkov ne dohaja več.

Toda ne glede na vrsto problemov, ki se pojavljajo tako na makro kakor na mikro ravni, se moramo vprašati, ali je dosledno uveljavljanje sedanje politike razdeljevanja sredstev za zidavo in nakup stanovanj povsod v skladu s socialističnimi načeli? Ali ni položaj delavcev z nižjimi dohodki podoben položaju, ki bi nastal, če bi prodajali, recimo, samo avtomobile znamke »mercedes«, in bi imeli formalno vsi možnost nakupa, kupil pa bi ga dejansko lahko samo manjši del interesentov? Vendar nekaterim zadošča že »fičko«, drugim avto srednje kategorije itd. Toda stvar je v tem, da avtomobil človek veliko lažje pogreša kot stanovanje; zato bi morala politika delitve omogočiti interesentom zidavo ali nakup stanovanja ustrezne velikosti in kakovosti. V resnici pa se danes stanovanja, ki jih zidajo posamezna podjetja, razlikujejo bolj po velikosti kot po kakovosti, čeprav bi nekaterim ustrezala skromnejša stanovanja, drugim pa so spet sedanja preskromna. Čeprav bi splošni kupni moči prebivalstva ustrezala skromnejša in cenejša stanovanja, so ostale, dokler je skupnost skrbela za sredstva in dokler so bile najemnine nizke, vse zahteve in priporočila za zidavo skromnejših stanovanj bolj ali manj mrtva črka na papirju.

K sredstvom za zidavo stanovanj, ki ostanejo po odpravi stanovanjskega prispevka v podjetju, prispevajo svoj delež vsi člani delovnega kolektiva. Toda če bi politika delitve sredstev za zidavo stanovanj omogočila, da bi prišli do stanovanj samo nekateri, ki bi lahko na kakršenkoli način zbrali predpisani lastni delež, kdo bi potem izkoristil deleže drugih, ki so prav tako prispevali svoja sredstva v stanovanjski sklad? Vsekakor tisti, ki bi lahko izpolnil predpisane pogoje. Tu vidimo podobnost s pogoji za izkoriščanje letnega dopusta. Sindikat daje popust samo tistim, ki lahko preživijo dopust v počitniškem domu podjetja, vsi drugi, ki gredo na dopust drugam, pa prispevajo svoj delež tistim članom kolektiva, ki prežive dopust v domu podjetja.

Zato bi kazalo resno razmisliti, kako v enotnem skladu podjetja razdeliti sredstva na več delov ter s tem zagotoviti deleže za zidavo stanovanj tako delavcem z najnižjimi dohodki kot drugim z najvišjimi dohodki.

Najustreznejši ključ za razdelitev bi bili verjetno osebni dohodki; ti že upoštevajo načelo delitve po delu in isto načelo bi lahko veljalo tudi pri delitvi sredstev za stanova-

nja. Sredstva sklada ne bi delili po kvalifikacijah ali po vrsti dela (delavci, uslužbenci), marveč samo po višini osebnih dohodkov.

Za ponazoritev bom navedel zgled, kako naj bi delili sredstva za zidavo stanovanj, pri tem pa bom uporabil poljubne številke. Vzemimo, da je delovni kolektiv, s 1000 zaposlenimi izločil za zidavo stanovanj 1.000.000 dinarjev (po novi pariteti dinarja). Delavcev, ki zaslužijo do 500 dinarjev na mesec, je 600 in prejmejo skupaj, recimo, 240.000 dinarjev, od 500 do 1000 din zasluži 300 delavcev — skupaj 210.000 dinarjev, prejemke nad 1000 dinarjev ima 100 delavcev, ki prejmejo skupaj 120.000 dinarjev. Zdaj moramo izračunati relativne deleže: delavci z dohodki do 500 dinarjev dobe 42,1% celotne količine osebnih dohodkov, delavci s 500—1000 dinarji 36,9% in delavci z več kot 1000 dinarji dohodka 21%. V skladu s temi deleži razdelimo tudi sredstva v stanovanjskem skladu (glej razpredelnico!). Razdelitev sredstev bomo dopolnili še z različnimi stopnjami prispevkov lastnega deleža: prvi kategoriji delavcev z najnižjimi dohodki bomo predpisali najnižji lastni delež — 5%, drugi kategoriji 10—15%, tretji kategoriji pa 20% lastni delež.

Osební dohodki	Relat. delež v %	Absol. delež	Lastni delež v %	Skupaj za stanovanja	Število stanovanj	Razmerje šte. stan.
						šte. del. v %
do 500 din	42,1	421.000 + 19.000 (5)		440.000	11	1,8
500—1000	36,9	369.000 + 51.000 (12,5) ¹		420.000	7	2,3
nad 1000	21,0	210.000 + 50.000 (20)		260.000	3 ²	3,25

100,0 1.000.000 + 120.000 1.120.000

Zdaj vzemimo še, da nameravajo vsi kupiti dvosobna stanovanja, ki se glede na opremljenost in kvaliteto prodajajo po 40.000, 60.000 in 80.000 dinarjev za površinski meter in da prvi kupujejo samo najcenejša, drugi srednja in tretji najdražja stanovanja. Tako bi prva kategorija dobila 11 stanovanj, druga 7 in tretja nekaj več kot 3 stanovanja. Stanovanje bi torej dobilo 1,8% od skupnega števila delavcev z dohodkom do 500 din, 2,3% z dohodkom od 500—1000

¹ Za preračunavanje sem vzela aritmetično sredino med spodnjo in zgornjo mejo lastnega deleža, tj. 10 in 15 %.

² Dejansko 3,25, zato razmerje 3,25 %.

dinarjev in 3,25% z dohodkom nad 1000 din.³ To pa je prav v skladu z načelom delitve po delu, ki je izraženo v prejetih osebnih dohodkih.

Iz tega primera lahko sklepamo, da delavci z najvišjimi osebnimi dohodki ne bi bili oškodovani, saj bi prav iz njihovih vrst dobil stanovanje najvišji odstotek delavcev; sicer pa gre bolj za zavarovanje interesov delavcev z najnižjimi dohodki, ki so največkrat prizadeti pri delitvi sredstev »v imenu višjih interesov podjetja« (v korist novih strokovnjakov). Sredstva za stanovanja, ki bi jih dali novim delavcem, naj bi bremenila tisto dohodkovno kategorijo, v katero novi delavec spada. S tem dopuščamo možnost, da bo podjetje iz upravičenih razlogov sprejelo strokovnjaka ali vodilnega uslužbenca, ki ga nujno potrebuje, ter mu preskrbelo stanovanje brez lastnega deleža. Sredstva za njegovo stanovanje bodo bremenila delež, ki pripada delavcem z najvišjimi dohodki. Ti imajo največji vpliv na odločanje o namestitvi novega delavca in bodo zato temeljito premislili, ali »višji interesi« res zahtevajo spremembe sprejetih načel glede delitve sredstev iz stanovanjskega sklada; kajti lahko je govoriti o »višjih interesih«, dokler te to nič ne stane ali pa gre na račun drugih.

Seveda pa moramo zgornji primer razumeti res samo kot primer; v praksi se bo dogajalo, da bodo delavci z nižjimi prejemki želeli boljša stanovanja, ker imajo npr. postranske dohodke ali pa kak drug vir sredstev, drugi bodo želeli cenejša stanovanja, ker iz kakršnihkoli vzrokov ne bodo mogli zadostiti kreditnim pogojem za nakup dražjega stanovanja. V takih primerih bi morali samoupravni organi ukrepati dovolj prožno in omogočiti delavcem z nižjimi dohodki nakup kvalitetnejših stanovanj, če bo njihov lastni delež večji, drugim spet nakup cenejših stanovanj — v izjemnih primerih tudi z ugodnejšimi kreditnimi pogoji. Prilagajanje takšnega sistema delitve sredstev za zidavo stanovanj je stvar posameznih kolektivov in razmer, v katerih kolektivi živijo.

S takimi kriteriji razdeljevanja sredstev bi po mojem mnenju dosegli, da bi v danih možnostih vsem vnaprej zagotovili del sredstev za stanovanja v skladu z rezultati njihovega dela ter s tem preprečili dosedanje škodljivo prakso v nekaterih podjetjih, ko so dodeljevali stanovanja strokov-

³ Pri tem je treba upoštevati, da v gornjem računu razlike v odstotkih niso samo odraz razlik v osebnih dohodkih, marveč da na zmanjšanje razlik vpliva različna cena stanovanj, na povečanje pa različen odstotek lastnega deleža.

njakom in vodilnim uslužbencem na škodo drugih članov kolektiva s preprosto utemeljitvijo, da so za podjetje neogibno potrebni. V takem sistemu bi morala podjetja dajati sredstva za zidavo stanovanj različne kvalitete, pa najsi bi zidala sama za lastno gradnjo ali kupovala stanovanja na trgu. Manjša podjetja se bodo morala tako in tako obrniti na stanovanjski trg, takšna politika delitve, o kakršni smo govorili, pa bo k temu prisilila bržkone tudi večja podjetja. Zdi se, da je za podjetja taka pot veliko bolj racionalna, saj gresta energija in čas, ki ga izgubljaajo posamezni člani kolektiva za zidavo lastnih stanovanj, na račun celotnega kolektiva, s čimer se manjša dohodek podjetja in seveda tudi sredstva za zidavo stanovanj.

Vsekakor je na tem področju še veliko nerešenih vprašanj, ki jih v prispevku ne načenjam. Hočem le poudariti škodljivo enostranost posameznikov. V mejah danih možnosti si moramo prizadevati, da bomo zagotovili čim širšemu krogu delovnih ljudi možnost, da si pridobe stanovanje, četudi bi to od njih terjalo še tako velike napore, prizadevati, da bodo te možnosti dejansko uresničljive, ne pa samo navidezne.

BORIS VERBIČ

Sodelovanje med zavodi

Na področju organizacije dela, upravljanja, ekonomike, poslovne in kadrovske politike svetuje v Sloveniji delovnim organizacijam več zavodov: zavod SRS za produktivnost dela v Ljubljani, zavod za organizacijo dela v Kranju, zavod za ekonomiko v Mariboru, revizijski zavod SRS v Ljubljani, zavod za izobraževanje in organizacijo dela v Novem mestu, deloma pa tudi drugi zavodi in inštituti. Zanimanje za takšne nasvete je vsak dan večje, kar se kaže tudi v povpraševanju in naročanju te vrste storitev. Vprašati pa se je treba, zakaj ni več sodelovanja in izmenjave znanstvenih ugotovitev ter strokovnih izkušenj med naštetimi in drugimi institucijami. Takšna vprašanja so pereča zlasti zaradi reorganizacij in integracij te vrste ustanov, ki jih pričakujemo (npr. integracijo zavoda za organizacijo dela v Kranju ter zavoda SRS za produktivnost dela v Ljubljani), kar bi moralo biti korak naprej v razvoju in družbeni koristnosti te dejavnosti.

Vsi vemo, da so skupni napori in sodelovanje med raziskovalnimi in svetovalnimi ustanovami na vsakem področju veliko boljši in učinkovitejši kot pa individualno delo ali pa ljubosumno skrivanje metod dela, ki so včasih dobre, lahko pa tudi slabe. Prednosti sodelovanja so še posebej očitne v Sloveniji (kjer imamo veliko majhnih ustanov) in v sedanjih razmerah, ko poudarjamo, da moramo strniti vse sile, da bi dosegli čim večjo produktivnost dela.

Vprašati se moramo, zakaj ustanove iste vrste tesneje ne sodelujejo, konkretnije npr.: zakaj ni prišlo do napovedane integracije med zavodom za organizacijo dela v Kranju in zavodom SRS za produktivnost dela v Ljubljani. Skoraj leto dni sta se ta zavoda pogovarjala o tem, kako bi sodelovala, potem pa, ko naj bi sodelovanje pripeljalo do integracije obeh zavodov, se je integracija tik pred združitvijo razpuhtela v nič. Republiški zavod SRS za produktivnost dela se je imel v začetku celo za nekakšnega pobudnika te zamisli, na koncu pa je vse izpustil iz rok. Kje so vzroki in kakšni so razlogi, da sta si zavoda danes bolj vsaksebi kot sploh kdaj?

Na raznih sestankih in razpravah so nekateri poudarjali, da so prevelike razlike v mnenjih in konceptih obeh zavodov. Tako smatra zavod SRS za produktivnost dela, da obstoje med obema zavodoma precejšnje razlike v načinu dela, v programiranju dela, v raziskovalni in publicistični dejavnosti, v izobraževanju kadra, v trajanju pogodbenega časa, ko se uvaja nova organizacija ali delovna metoda v podjetje, v družbenih ciljih in koristnosti tovrstnega dela itd., kar je preprečilo oziroma odložilo predvideno začetno sodelovanje, kasneje pa integracijo obeh delovnih kolektivov. Verjetno imata vodstvi obeh prizadetih zavodov za to potrebna dokazila ali pa temu nemara ni verjeti, saj sta oba zavoda v začetku soglasno potrdila in sprejela skupaj izdelani statut novega zavoda kakor tudi koncept osnovnih dejavnosti, ki naj bi bile: raziskovalna, svetovalna, publicistična in izobraževalna. Vendar so se razlike pokazale, in sicer najprej v stališčih glede osebnih dohodkov in načina pridobivanja dohodka od delovnih organizacij, ki plačujejo storitve, potem pa še v drugih vidikih dela. Zavod SRS za produktivnost dela npr. zagovarja ti. »teamsko nagrajevanje«, to je, podjetje plača zavodu storitev, zavod pa nagradi odgovorne uslužbence v podjetju; kranjski zavod pa meni, da mora vodilnega ali strokovnega delavca za njegovo bolj ali manj uspešno delo nagraditi le delovna organizacija, ki ga zaposluje. Konkretnije je o tem pisala »Kadrovska politika«, II. letnik št. 10 str. 47, in sicer: »V nasprotju s poslovno etiko je tudi praksa,

ki se je, žal, tudi pri nas razpasla, namreč da svetovalna institucija plačuje vodstvenemu osebju podjetja, za katero opravlja večje svetovalne naloge, posebne honorarje za njihovo pomoč. Vodilne osebe postanejo odvisne od svetovalne institucije in od posameznih svetovalcev, ki odločajo o njihovih nagradah, ter so zato nekritične nasproti njihovemu delu. Takšno nagrajevanje vodilnih ljudi se lahko celo spremeni v vabo, da se ti ljudje potrudijo, da določena svetovalna institucija dobi posel v njihovi organizaciji, da ti posli čim dlje trajajo in da se po končanih nalogah sklepajo nove pogodbe. Tako se takšno nagrajevanje (nekateri mu pravijo teamsko nagrajevanje) lahko sprevrže iz instrumenta, ki naj zagotovi učinkovito izvajanje predloženih ukrepov v enostavno korpucijo.

Izrečene oziroma napisane besede so dokaj ostre, vendar menimo, da ni napačno, če javnost oziroma uporabniki teh svetovalnih storitev zavzamejo do teh konceptov svoja stališča, ker se takšen »komercialni« način dela nedvomno zrcali tudi v praksi, tj. v uspešnem ali neuspešnem delu v delovnih organizacijah, ki pokličejo ta ali oni zavod, da bi jim ustrezno strokovno pomagal. *Rekli smo: ta ali oni zavod, še posebno pa to velja v primeru, če ima zavod zveneč pridevek »znanstvenoraziskovalni zavod«.* Vsak zavod mora opravičiti svoje delo pred družbo, in to predvsem z rezultati, na teoretičnem področju z objavljenimi deli, na praktičnem področju pa z uspehi v delovnih organizacijah. Vsekakor ne more biti edino merilo in potrdilo, da zavod uspešno dela, zgolj navajanje visokih osebnih dohodkov sodelavcev zavoda, ki so po njihovem mnenju dokaz o povpraševanju in nagrada za dobro opravljeno delo. Kot vemo, lahko dosežemo visoke osebne dohodke tudi brez strokovnega dela, vsaj začasno, npr. kratko malo tako, da povečáš cene svojih storitev, da monopoliziraš svoje delovne metode, da podpišeš pogodbe tudi v primerih, ko jih ni mogoče izpolniti, ali če povzamemo iz zgoraj navedenega sestavka, v primeru, ko se oba partnerja dogovorita in se medsebojno »nagrajujeta« itd. Zaradi tega mislimo, da se mora delo zavodov pokazati predvsem v izboljšanju tega ali onega vidika produktivnosti, to je v boljši organizaciji dela, nižjih stroških, boljši kvaliteti, večji usposobljenosti kadrov, tj. v boljših poslovnih rezultatih.

Če pa pobrskamo malo po dokumentaciji, npr. po časopisih, ki pišejo o delu zavodov, pa lahko najdemo zanimive zapiske. Tako lahko že v 2. številki »Teorije in prakse« iz leta 1964, str. 276, zasledimo pod naslovom »Neustrezna strokovna pomoč« kritično obravnavan primer reorganizacije v

podjetju ČZP »Ljudska pravica«, ki jo je napravil zavod SRS za produktivnost dela. Namesto sodobne organizacije podjetja je zavod predlagal staro dualistično shemo upravljanja in vodenja ter koncepte, ki so značilni bolj za staro obrtniško proizvodnjo kot pa za sodobno organizacijo.

Nadalje odkrijemo v »Delavski enotnosti«, št. 18, 6. maj 1965, str. 4, v članku »Izkušnja, vredna več kot sedem milijonov dinarjev«, da so na občnem zboru sindikata podjetja Elektrovina v Mariboru kritizirali strokovnost dela zavoda SRS za produktivnost dela; takole piše: »Ob vsem tem pa, kar so delegati slišali na občnem zboru, in zraven tega še dejstvo, da je Elektrovina plačala za nestrokovno delo zavodu SRS za produktivnost nekaj več kot sedem milijonov dinarjev, so se ti upravičeno spraševali, zakaj oblikovanja sistema in načel nagrajevanja niso zaupali domačim strokovnjakom. Hkrati pa so člani sindikata izrekli zavodu nezaupnico, podobno kot mu jo je pred nekaj dnevi pred tem izrekel tudi delavski svet podjetja...«

Podobne ugotovitve v tej ali oni obliki in tudi še za druge ustanove najdemo v dnevnem časopisju, slišimo jih pa tudi na raznih posvetovanjih (glej npr.: »Delavska enotnost«, št. 32, str. 3, 1965; »Ljubljanski dnevnik«, št. 108, str. 3, 1965). Sklepi s posvetovanja o analizi stroškov na Bledu, v planiranju v Mariboru in izumiteljstvu v Ljubljani, vse v letu 1965). Razprave in sklepi s simpozijev, konferenc, sestankov in podobno so polni besed o tem, kako potrebna je pomoč strokovnih institucij, po drugi strani pa tožijo, kako malo le-te dajejo napotkov praksi kljub svojemu velikemu številu. Prav gotovo so tega velikokrat krive pretirane zahteve v tem, da bi morala vsaka raziskovalna ustanova neposredno reševati probleme in dajati napotke v obliki receptov, ker je marsikdaj nemogoče; vendar smatramo, da še vedno nismo prišli daleč v povezovanju teorije s prakso. V tem smislu so vse te kritične pripombe neposrednih proizvajalcev iz prakse znamenje, da so same sheme, načela, sistemi in vzorci, narejeni za »zeleno mizo«, po zamisli morda bleščeči, v praksi pa so kot nekakšni »prisilni jopiči«, ki se jih delovne organizacije branijo na vse mogoče načine. Vzrok temu je največkrat to, da so ta načela, sistemi itd. preprosto prepisani iz literature, nepreskušeni in neprilagojeni specifični situaciji, v kateri se nahaja konkretna delovna organizacija. Zgodi pa se lahko tudi to, da je sicer ideja ali vzorec dober, žal pa so se izvedbe napačno lotili. Znano je, da se ljudje branijo sprememb, o katerih mislijo, da so brez koristi, o katerih niso poučeni ali pa nimajo osnovnega znanja, da bi jih lahko uvedli v

praksi. Tako lahko danes, ne da bi dosti tvegali, postavimo hipotezo, da so se do zdaj vse predlagane reorganizacije po naših podjetjih po kratkem času izjalovile ali pa dale bore malo haska in da obstoje le v lepo napisanih elaboratih. Popolnoma jasno je, da ne more predlagana »nova« in »učinkovitejša« organizacija trajati v nedogled in da so potrebne čez čas, npr. po nekaj letih izpopolnitve, toda vprašati se moramo, zakaj »nova« organizacija propade že po kratkem času in obljubljene spremembe sploh ne zažive. Čisto naravno in oportuno je, da člani kolektiva delovne organizacije pričakujejo od organizacijskih intervencij te ali one oblike rezultatov, ponavadi predvsem v večji produktivnosti in s tem v zvezi v finančnih rezultatih. Vprašanje, ki se nam ob tem zastavlja, je: koliko so se povečali finančni uspehi v podjetju po opravljeni tej ali oni obliki reorganizacije ali svetovanja in koliko se je po vsem tem izboljšal dohodek zaposlenih v podjetju? Če na to ne moremo odgovoriti, pa odgovorimo vsaj na vprašanje, koliko so se zmanjšali dolgovi podjetja, ali so odpravili pereče probleme, ki so zavirali normalno poslovanje, in podobno. In če še na to ne moremo odgovoriti oziroma, kar je še huje, če delovne organizacije ugotavljajo, da je edina »korist« le v tem, da so lahko plačale toliko in toliko milijonov za novo »izkušnjo«, potem se moramo pač vprašati, ali je upravičena eksistenca takšnih strokovnih sodelavcev, nasvetov in raziskovalnih institucij.

Mislim, da je zdaj že tudi skrajni čas, da postanejo konzultacije zares strokovne; če že ne temelje na raziskovalnem delu, potem naj vsaj na analitičnem. Že velikokrat je bila namreč izrečena misel, da bi morala vsaka svetovalna institucija, preden sploh kaj predlaga — opraviti temeljito analitično delo, zato da bi ugotovila res prave vzroke hib in težav delovne organizacije. Na podlagi tega bi morala napraviti ustrezen sistem dela, ki bi zajel predloge in sodelovanje tako z »vrha« kot »od spodaj« oziroma, z drugimi besedami, sodelovanje strokovnih služb in neposrednih proizvajalcev. Dejstvo je, da ne more biti uspehov, če ne pridobimo vsaj večine sodelavcev v podjetju za nameravano spremembo in če le-ti ne občutijo, da je reorganizacija del njihovega dela. To posebno poudarjamo zaradi tega, ker je bilo našim podjetjem z raznih strani predlagano že toliko sprememb, da se je nekaterih že lotila resigniranost in nezaupanje in niso vedno pripravljeni sodelovati. Velikokrat pa tudi sama »pripravljenost« ni dovolj, ampak je potrebno dodatno pedagoško delo, namreč strokovni posveti in učenje ob novem načinu dela. Brezdušni odnos nekaterih strokovnih sodelavcev in institucij,

ki prihajajo v podjetje le toliko, da kontrolirajo, kaj so sodelavci v podjetju napravili, ne more roditi uspehov in prej ali slej pride do opisanih konfliktov. Najbrž je tudi premalo, če pogodba o sodelovanju s podjetjem navaja le nekaj mesecev za skupno delo. Da se uvedejo večje organizacijske spremembe, je potrebno dalj časa, eno do dve leti ali pa celo več let, ker je kontrola rezultatov ravno tako pomembno delo kot začetna analiza.

Malo dlje smo se ustavili pri delu svetovalnih institucij v delovnih organizacijah, to pa zato, ker je ravno v načinu tega dela in lotevanju problemov podjetij med svetovalnimi oziroma raziskovalnimi institucijami precejšnja razlika. V uvodu smo opisali dve različni konceptiji dveh sorodnih zavodov, ki obravnavata podobne probleme, ki imata iste cilje, toda različen način dela in različne uspehe.

Razlike pa ne obstoje le med tema ustanovama, ampak tudi med drugimi; nekatere med seboj tudi sodelujejo in izmenjavajo izkušnje, druge spet ne, čeprav bi bilo to potrebno. Prisegati zgolj na veljavnost prakticističnega prijema v podjetju in prispevati le tisto, kar »odgovorni« faktorji zahtevajo, je ravno tako napak, kakor trmasto vztrajati pri »preizkušenih« vzorcih iz literature. Najmanj primerno pa je, če kaka svetovalna institucija vidi pred seboj le svoj finančni rezultat, ne pa rezultatov dela, ki naj bi prinesli uspeh podjetju. Razlika med finančnim proračunom ustanove in res strokovnimi storitvami v delovnih organizacijah je vsaj v razmerju 1 : 100, če ne še več. Z drugimi besedami, finančna sredstva, ki jih potrebuje ustanova, so razmeroma majhna v primeri s tem, koliko lahko takšna raziskovalna institucija koristi delovni organizaciji s svojimi res strokovnimi nasveti, predlogi in storitvami. Menim, *da bi morali v prihodnje bolj poudarjati družbeno koristnost in strokovno raven raziskovanja in storitev*, ki bi morale biti na ta ali oni način ovrednotene v praksi, javnost pa z njimi seznanjena. V zvezi s tem pa bi le morali kritično spremljati finančno-komercialne uspehe institucij te vrste, če želimo, da ne pride do opisanih negativnih pojavov, to se pravi, da bodo organizacijske spremembe bolj uspešne in delovne organizacije zadovoljne, in če želimo, da bodo te ustanove med seboj več sodelovale.

STANE MOZINA

Pogoji uresničevanja agrarne politike

Razprave o položaju našega kmetijstva in o uresničevanju agrarne politike nas opozarjajo,¹ da se moramo še temeljiteje in predvsem bolj sistematično lotiti dela za nadaljnji napredek kmetijskega gospodarstva. Načela naše agrarne politike so jasna in sprejemljiva, težave pa nastajajo, ko jih uresničujemo v praksi.

Razna poročila govore o dilemah na terenu, o pomanjkanju jasne orientacije. Številne občine in kmetijske organizacije (proizvodne in strokovne ali znanstvene) še zmeraj nimajo strokovno utemeljenih in z družbenogeografskimi analizami izpolnjenih programov kmetijskega razvoja. Zato se ravna po prakticističnih presojah položaja in po praktičnih ukrepih, ki z njimi skušamo spodbujati in usmerjati razvoj v kmetijstvu. To so kratkoročni ukrepi in akcije, največkrat z enostranskimi učinki. Z njimi lahko samo korigiramo splošen razvoj, ki je že po značaju gospodarske panoge dolgoročen, perspektiven. Zato si obetamo, da bo reforma gospodarskega sistema zagotovila več načrtnosti v razvoju primarne proizvodnje.

Med praktičnimi spodbudami ali korektivnimi ukrepi so bili razni regresi, pocenitve sredstev za kmetijstvo, doplačila za kritične pridelke, zatem usmerjanje investicij s krediti — namenskim za hleve, za živino, za mehanizacijo, za nakup zemljišč (celo po tem nesmiselnem zaporedju), administrativna politika cen itd. Razvoja kmetijstva ni mogoče pospeševati šablonsko, temveč moramo upoštevati naravne in družbene činitelje, ki vplivajo na njegov razvoj. Vendar so administrativni ukrepi, ker organizacije niso imele jasnih programov, pripeljali prav k tistemu shematizmu, ki ga nismo želeli. Vsak izmed omenjenih ukrepov je imel svoj pomen in je nekaj prispeval k napredku. Toda kmetijske or-

¹ Opiram se predvsem na razpravo J. Ingoliča — Kmetijska proizvodnja in družbeni odnosi na vasi, Teorija in praksa 9/1965, na poročilo o sestanku komisije CK ZKJ za družbenoekonomske in politične odnose v gospodarstvu, Komunist 29. 10. 1965, na prispevke Rada Dvoršaka, Franca Vrviščarja, Tineta Mastnaka in Jožeta Novinška v Teoriji in praksi, 10-11/1965.

ganizacije pogosto niso znale presoditi, kaj se bo najbolj izplačalo in kako se bo letošnji ukrep obnesel prihodnje leto. Če pa organizacije same niso bile dovolj trdne (beremo, da jih tretjina posluje z izgubo, tretjina pa se jih giblje na meji rentabilnosti), tudi niso mogle pospeševati razvoja kooperacije. V njej sodelujeta dve stranki in obe morata imeti jasne smotre in potrebno zaupanje. Niso tako redki primeri, da so — ob spreminjajočih se možnostih za gospodarjenje — kmetijska posestva spreminjala svojo temeljno usmeritev. Ne mislim tiste nujne preusmeritve od trgovine k proizvodnji, temveč to, da so postavljala molzišča in kupovala krave, potem pa so se odrekla živinoreji zaradi pridobivanja mleka, spet kupovala teleta in začela pitati mlado govedo itd. Ekonomsko utemeljena specializacija ni le v tem, kaj prideluješ in rediš, temveč tudi v specializirani organizaciji proizvodnje, v ustrezni usposobljenosti kadrov, od temeljnih kmetijskih poklicev do vodilnih strokovnjakov, in v odnosih med proizvodnjo in potrošnjo.

Zato sodim, da je v kmetijstvu ena izmed naših temeljnih nalog, da obdelamo sistem sedanjega izkoriščanja zemljišč, jih rajoniziramo glede na naravne možnosti, sedanjo stopnjo in perspektivo živinoreje, da proučimo družbene možnosti in potrebe ter izdelamo vsaj deloma perspektivne razvojne programe. Pri tem naj nas vodijo smotri, ki jih skušamo v naši skupnosti doseči v kmetijstvu, hkrati pa je potrebno jasno pokazati, kakšne so možnosti vsake kmetijske organizacije ter občin ali kmetijskih rajonov. Takšna sistematična obdelava bi morala nakazati specializacijo, nadaljnjo mehanizacijo proizvodnje, razvoj kooperacije in socialističnih posestev posebej, razvoj strokovne službe (po terenu!), šolanje kadrov, način oskrbe in način odkupa pridelkov. Brez takšnih strokovno pretehtanih in družbeno utemeljenih programov se bo razvoj ustavil. Verjetno zaostajanje v razvoju kooperacije ni brez zveze s tem. Posestva in zadruga bodo še naprej zaprte vase in bodo skušale premagovati svoje (navidezno le notranje) probleme, ne da bi imele moči, da bi vplivale na širši sektor kmetijstva in organizacijo kooperacijske proizvodnje. Ti programi ne bi smeli biti le še eno novo papirno obdobje (s kopico tabel in nekaj posplošenimi razlagami), temveč jasni načrti (s kartami-shemami za rastlinsko in živalsko proizvodnjo, shemami za lokacije objektov, za razporeditev proizvodnih sredstev, z ekonomskimi realnimi računi itd.). Načrte bi morali sestaviti tako, da bi prikazovali kmetijsko organizacijo razširjeno tudi na zemljišča, ki bi jih bilo mogoče zajeti s koope-

racijo že v prihodnjih letih. Samo tako bodo družbena posestva in zadruga pobudnik procesa socializacije. Doslej je bila praksa taka, da so družbeno-politični delavci propagirali kooperacijo (pogosto brez načrtov), potem pa so prišli za njimi zastopniki posestev in sklepali pogodbe. Od teh pa je velikokrat obveljal le dogovor o odkupu pridelkov.

Socializacija kmetijstva ni le širjenje proizvodnje na posestvih socialističnega sektorja in v kooperaciji plus modernizacija z mehanizacijo in kemizacijo. To je tako zajetna preobrazba, da terja spremembe tudi v poljedelskem sistemu in tipu agrarne proizvodnje. Spremeniti želimo polikulturno, pretežno samoprehranitveno kmetijstvo v ustrezne intenzivne tipe z bolj ali manj specializirano blagovno (tržno) proizvodnjo. Preprosto povedano, pomeni to, da moramo preiti od starega načina obdelave po tradicionalnih principih k moderni proizvodnji, ki jo znanstveno usmerjamo. Temu bo potrebno prilagoditi tudi zasnovo: velike delovne organizacije z več tisoč (ali deset tisoč) hektari obdelovalnih površin bodo lažje intenzivno gospodarile v zelo specializirani proizvodnji (žitni ali sadjarski rajoni), organizacije z mešano proizvodnjo (živinorejsko-poljedelske ali drugih kombinacij) pa verjetno utegnejo biti bolj uspešne pri površinah med 500 in 1000 ha. To so pomembna vprašanja, ki terjajo proučitev in tudi povezave čez meje katastrskih ali upravno-političnih občin, kjer to velevajo smotri rajonizacije. Ni naposled nepomembno vprašanje, kakšni strokovnjaki upravljajo posestva in vodijo kooperacijo.

Za utemeljitev teh misli mi dovolite tudi nekaj primerov. Povzemam jih po izkušnjah z razvojem družbenega sektorja na Barju, ki po naravnih pogojih ni tipičen za kmetijsko gospodarstvo (a melioracijskih kompleksov je v Jugoslaviji veliko), toda karakterističen je odnos do problema: začetek urejevanja po kosih brez generalnega načrta, investiranje brez smiselnega gospodarskega reda (najprej so gradili hleve, molžišča ipd. potem so se šele lotevali rastlinske proizvodnje), opuščanje raziskovalnega dela in poskusništva ter naposled v konkretni politiki zanemarjanje stališč strokovnjakov o najsmotrnejši rešitvi.

Ljubljansko barje, ki meri dobrih 16.000 ha, že od davnih časov priteguje ljudi; regulirali so vode, urejali hudo-urne hribovske pritoke, kopali jarke, osuševali izkrčene površine, meliorirali in izkoriščali so precej površin. Minilo je dvesto let osuševalnih del. Pokrajina je na obrobju gosto poseljena in naraščanje prebivalstva je zelo intenzivno, daleč nad povprečjem. Socialna preobrazba kaže vse značil-

nosti industrializacije in urbanizacije. S kmetijstvom se ukvarja le še 15% prebivalstva; v tej dejavnosti so ostali predvsem stari ljudje. Če bi morala na mah prevzeti gospodarjenje v tej pokrajini moderna posestva, bi potrebovala več kakor 2000 delovnih moči, ki bi bile sposobne uporabljati sodobno tehnologijo in upravljati moderne stroje. Toda vseh kmetov je tod le še približno 1600, med njimi je veliko takih, ki bi raje šli »v pokoj« ali na sodobni preužitek kakor pa v tečaj za prekvalifikacijo. Toda le 20 do 25% teh kmetov ima v ožjem sorodstvu koga, ki bi bil sposoben prevzeti kmetijo. Vprašanje pa je, če bo voljan. Socialna preobrazba je tedaj na stečaj odprla vrata socializaciji proizvodnje. Zemljo in cela posestva ponujajo na prodaj. Toda lotiti se tega dela pomeni začeti melioracijo — z regulacijo vode, z osuševanjem močvirnih površin, s preoravanjem ledine, s postavljanjem novih objektov — z zasnovo velikega tehničnega mehanizma in šolanjem ljudi. Vendar skoraj petino površin že urejajo — na raznih koncih Barja — in na njih kmetijsko gospodarijo Agrokombinat Barje in zadruga. Za zdaj so v položaju, ki bi mu s prispodobo lahko rekli, da so zabredle v močvirje. Ali naj zdaj obtiče z veliko režijo in okrnjeno proizvodnjo? Ali naj jim pomagamo naprej? Tu na robu Ljubljane in pomembnega industrijskega bazena bi se lahko odločili le za drugo alternativo. To pa pomeni poleg vsega gornjega še pridobiti ustrezno sposobne proizvajalce.

Razvoj tega vprašanja pa ima še drugo obeležje. Pred vojno so ustanovili na Barju poskusno postajo; ocenimo jo vsaj kot spoznanje, da brez strokovne službe ne bo šlo naprej. Po vojni je iz podedovanih posestev z neštetimi parcelami, skratka iz zemljišč agrarnega sklada, nastal družbeni sektor s približno 3000 ha. Na teh so začeli, hkrati pa se korenito lotili dela. Ustanovili so zavod za gospodarsko ureditev Barja, da bi se načrtno lotili urejanja; pozneje je iz njega nastala direkcija za Barje. Ta je začela z raziskovalnimi deli kot poglobljeno nalogo in z usmerjanjem razvijajočega se socialističnega sektorja. Leta 1959, ko je kazalo, da bi mogli dobiti kredit za generalno melioracijo, so v dveh mesecih izdelali idejni načrt. Kredita niso dobili, toda uspeh je bil vseeno presenetljiv. Začeli so z intenzivnimi raziskavami in zbrali precej raznega gradiva. Brez teh se ne bi bili smeli lotiti projektiranja nekaj milijard vrednega podjetja. Takšne raziskave v kmetijstvu pa trajajo leta in leta. Pozneje so direkcijo za Barje odpravili, njen raziskovalni oddelek pa prepustili posestvu Barje. Agrokombinat, ki poslu-

je na meji rentabilnosti, ni mogel zagotoviti zadosti sredstev za nova raziskovanja in izdelavo načrtov. Strokovnjaki so se razšli ali pa se preusmerjajo v drugo dejavnost, poskusna polja ne koristijo namenu itd. Komentar ni potreben, toda družbene možnosti in interesi se niso spremenili, niti upanje, da se bomo melioracije vendarle lotili.

Aprila 1964 so zato v Ljubljani sklicali simpozij kmetijskih in drugih strokovnjakov, da bi presodili položaj in predvsem jasno povedali, katera izmed ureditvenih variant za Barje najbolj ustreza. Na simpoziju so dokazali, da pogozditev vsega Barja ne pride v poštev, ker bi nam bila bolj dobrodošla nova polja, ker pogozditev terja regulacijo vodá in melioracijo površin prav tako kakor kmetijska ureditev in naposled, ker niti tehnično nismo kos takšni (dragi) nalogi. Tehnično zato ne, ker jo predlagajo kot prehodno varianto in pride v poštev za krajšo dobo. Prepričani smo lahko, da začasne rešitve tudi ekonomsko niso poceni. Torej naj bo Barje kmetijska pokrajina. To pa je mogoče doseči s postopnim urejevanjem: najprej z regulacijo vodá in graditvijo nasipov proti poplavam, potem pa tedaj in toliko površin meliorirati, kolikor zmoremo investirati in smotrno izkoristiti. Druga faza naj bi najsmotrneje hitro sledila prvi. Toda odbora, ki so ga ustanovili na simpoziju o Barju, da bi spodbujal in usmerjal nadaljnja prizadevanja, v poldrugem letu niso privabili niti na en posvet. Na viškorudniški občini, ki je dala celo pobudo in je sklicala znanstvenike in strokovnjake na simpozij, se še zmeraj zanimajo za možnost pogozditve.

Zato sem zagovornik izdelave načrtov kmetijskega razvoja, konkretnih in dovolj perspektivnih. Načrtovanje bo spodbudilo napredek strokovnih služb (ki so zdaj zelo razpuščene, oslABLJENE in nepovezane) in raziskovalnih del, terjalo pa bo tudi razčiščenje razvojnih konceptov. Potem bo razvoj kmetijstva ustrezal družbenim interesom in bo temeljil na izkoriščanju naravnih možnosti in razmer.

Takšni načrti pa bi prispevali tudi k razčiščenju drugih vprašanj, ki jih odpira izvajanje agrarne politike. Tako na primer bi se že lahko dokopali do spoznanja, kakšno mehanizacijo potrebujemo v kmetijstvu. V tem prav gotovo zaoostajamo celo za razvojnimi možnostmi domače strojne industrije. Odtod je mogoče nadaljevati druge študije — kaj bo povzročila mehanizacija del. Pričakovati je, da se bo zmanjšala reja delovne živine. V ZDA je to pomenilo izdatno povečanje setvenih površin za pridelovanje žita, v drugih deželah pa za razvoj živinoreje zaradi pridobivanja

mleka itd. Pridelek žita, ki bo zadovoljil potrebe, je mogoče doseči po raznih poteh — z razvojem kooperacije in družbene proizvodnje, kar pomeni večjo intenzifikacijo poljedelstva, z večanjem setvenih površin in tudi s spreminjanjem strukture prehrane, ker je naša povprečna poraba izredno visoka. Spet se vračamo k temi, da intenzifikacija pelje k melioracijam, k boljšemu poljedelskemu sistemu, k boljši strokovni službi itd.

Za razvoj kmetijstva bodo seveda lahko največ naredili vsi tisti, ki delajo v tej panogi. Mislim, da bi mogli v naši kadrovski politiki narediti še marsikaj. Za industrijo in obrt in tudi za terciarne dejavnosti šolamo delavce ter strokovnjake. Tudi za kmetijstvo jih, a veliko premalo. Mnogi strokovnjaki sedijo po ustanovah, toda tudi v zadrugah se jih branijo. Kako naj ljudje brez splošne izobrazbe in primerne strokovnega znanja oblikujejo nov sistem in uvajajo novo tehnologijo, novo tehniko in rabo kemičnih sredstev?² Pa ne le to; ker ne šolamo mladine za kmetijstvo, odhaja v mesta in išče stik s tehniko in svetom celo tam, kjer nimamo zadosti delovnih mest. Tako ali drugače bi morali čimprej priti do tega, da bodo strokovnjaki družbenih posestev in zadrug razlagali kmetom, kako bi s kooperacijo mogli povečati kmetijsko proizvodnjo in kaj so vse že ukrenili, da bo kooperacija uspešna in da se bo razvijala zavoljo doseženih uspehov. Takšni strokovnjaki bodo lahko tudi svetovali, kako povečati površino posevkov na družbenih posestvih in tržne presežke.

AVGUSTIN LAH

Zasebni kmetovalec in zadruga

Uvodoma želim poudariti, da se v svojem prispevku omejujem na problematiko zasebne kmečke proizvodnje in proces njenega postopnega podružbljanja. Zdi se mi, da so naloge družbenega sektorja (še zlasti po reformi) veliko bolj razčiščene in jasne; še zmeraj pa je odprtih več vprašanj v razmerju do zasebne kmečke proiz-

² Zato so nam 3. septembra letos poročali po televiziji, da je industrija superfosfata zasuta s presežkom, ki ga ni mogoče niti prodati doma niti izvoziti. Superfosfata pa v resnici niti v trgovinah ni na voljo, da ne govorim o položaju v nekaterih proizvodnih organizacijah. Kdo le danes proučuje sisteme gnojenja, dela pedološke analize in uvaja rabo umetnih gnojil v kmetijstvu?

vodnje. Taka nejasnost demobilizira sile in povzroča skrajnosti v procesu podružbljanja. Zato želim v tem sestavku prispevati k razčiščevanju te problematike.

Slovensko podeželje je po vojni doživelo občutne strukturne in socialne spremembe; delež kmetijskega prebivalstva se je od leta 1948 zmanjšal od 48,9% na 29,5% v letu 1964; s podeželja je odhajala večinoma aktivna delovna sila, tako da se je delovna sposobnost kmečkega prebivalstva postopoma zmanjševala. Čeprav je razdrobljena agrarna struktura ostala skoraj nespremenjena, pa so možnosti za zaposlovanje zunaj kmetijstva, večja splošna produktivnost dela, boljši standard in pod. zelo vplivali na življenje in odnose na podeželju. Veliko let po vojni te spremembe niso bile tako opazne: zaostril jih je splošen gospodarski razvoj, še zlasti zaradi občutnega zaostajanja produktivnosti dela, ki je v zasebni proizvodnji izredno nizka.

Reševanje tega temeljnega problema je težavno, ker so razdrobljene proizvodne zmogljivosti večidel v rokah zasebnih proizvajalcev. Pri tem ne gre samo za povečevanje proizvodnje in produktivnosti dela, marveč tudi za razreševanje družbenih odnosov. Pri nas smo se odločili, da bomo družbenoekonomski razvoj v kmetijstvu uravnavali svojevrstno, brez prisilnih in administrativnih posegov. K večji proizvodnji in socializaciji odnosov naj pripomore postopen dotok družbenih proizvodnih sredstev; ob tem pa se prizadevanja za večjo kmetijsko proizvodnjo in za razreševanje proizvodnih odnosov združujejo v enotno akcijo, ki naj pripelje h končnemu smotru. To je naše izhodišče. Kakšno pa je konkretno stanje?

V Sloveniji združuje družbeni sektor kmetijstva samo 13% obdelovalnih površin. Zasebni kmetovalci obdelujejo drugih 87%, vendar kljub nizki produktivnosti prispevajo 83% skupne kmetijske proizvodnje. Kooperacija je napredovala, vendar znaša njen delež v skupni kmetijski proizvodnji le 11%. *Družbeno organizirana proizvodnja daje torej pičlo tretjino skupne kmetijske proizvodnje* (lastna proizvodnja 17% + kooperacija 11% = 28%). Če upoštevamo to in pa sedanje materialne možnosti za nadaljnje podružbljanje zemlje ter zlasti še dejstvo, da imamo v Sloveniji omejene površine, na katerih lahko uporabljamo najsodobnejšo mehanizacijo (ki je pogoj za veliko in moderno proizvodnjo), potem nam mora biti jasno, da je družbi veliko do večje in intenzivnejše proizvodnje na pretežnem delu slovenskega kmetijskega prostora. Omalovaževati vse to bi bilo skrajno škodljivo. Praksa dokazuje, da sta zmanjšana dinamika naraščanja kmetijske

proizvodnje ali celo delna stagnacija povzročili v preskrbi resne težave. Čeprav družbeni sektor uspešno omejuje še večjo neskladnost, so razne enostranske teorije o nepomembnosti zasebne proizvodnje ekonomski absurd.

Seveda te problematike ne moremo reševati tako, kakor si to zamišljajo nekateri: da bi kmeta utrdili v mejah zemljiškega maksimuma 10 hektarov z vso njegovo vsestransko proizvodno usmerjenostjo ter ga opremili s težjo mehanizacijo. Taka rešitev je družbeno in ekonomsko nesprejemljiva in tudi kmet bi v najkrajšem času spoznal, da je taka pot nepravilna že zaradi neracionalnih investicij. Praksa v nekaterih delovnih organizacijah oblikuje pota, ki so zagotovo bolj racionalna in docela v skladu z našimi načelnimi stališči. Z družbenimi proizvodnimi sredstvi in z ustreznim sodelovanjem lahko proizvodne zmogljivosti zasebnih proizvajalcev izkoristimo veliko bolj smotrno kakor doslej. Preden pa začnemo utrjevati kooperacijo na širšem področju, si moramo biti na jasnem glede nekaterih stališč, ki vnašajo v prakso veliko nejasnosti.

Predvsem moramo razčistiti vprašanje: *kako daleč pospeševati razvoj proizvodnje pri zasebnih proizvajalcih*. Ob tem vprašanju se namreč čedalje pogostejše oglašajo bojazen pred kapitalizacijo kmeta, nevarnostjo krepitve drobnolastiških tendenc, odtujevanja zasebnih proizvajalcev od procesa podružbljanja proizvodnje in kasnejšega podružbljanja kmetijskih površin. Nekateri opozarjajo celo na nevarnost, da bi tak ekonomsko docela samostojen element lahko postavljal tudi politične zahteve. Problematiko je potrebno vsestransko osvetliti, preden bomo sprejemali konkretne odločitve.

Temeljno vprašanje našega kmetijstva je, kako v sedanjem položaju in v bodoče zagotoviti obilno proizvodnjo. To bo mogoče doseči z vsestranskim prizadevanjem, zlasti z ustreznim razvojem družbenih posestev. Zelo realne pa so tudi možnosti, da s podružbljanjem proizvodnje pritegnemo k tej nalogi zasebne proizvajalce. V ustavi in programu ZK je zasebnim proizvajalcem zagotovljena perspektiva v okviru zemljiškega maksimuma. Z njim smo preprečili morebitne kapitalistične tendence na podeželju, grobo izkoriščanje človeka po človeku ter približno izenačili stanje med zasebnim kmetijstvom, obrtjo in gostinstvom. Od naštetih treh panog so omenjenim tendencam najbolj spodrezane korenine v zasebnem kmetijstvu, saj razen administrativnih omejitev učinkuje več čisto ekonomskih zavor: majhne obdelovalne površine, pomanjkanje sredstev, strokovna usposobljenost in

pod. Zato ni razlogov, da bi omejevali razvoj kmetij s 5 do 10 ha zemlje, njihovo specializacijo, intenzivnejšo proizvodnjo in pridelovanje za trg, saj je taka usmeritev mogoča le ob pomoči kmetijskih delovnih organizacij.

Intenzifikacija zasebnega kmetijstva in večja tržna proizvodnja se razvijata v mejah programa za podružbljanje proizvodnje, zemljiškega maksimuma, v mejah veljavne fiskalno davčne politike ob omejenih možnostih za zaposlovanje dodatne delovne sile in v razmerah, ko družbeni sektor obvladuje trgovino. Končno pa je kmet, kakršnega imamo danes (ki si pretežno prizadeva zadovoljiti svoje potrebe), veliko bolj samostojen in neodvisen, kakor pa bo specializiran blagovni proizvajalec, ki mu bodo tržni odnosi objektivna ovira za špekulacije. Podatki tudi kažejo, da kmet večino svojih pridelkov proda kmetijskim delovnim organizacijam (kmetijskim zadrugam, gospodarstvom ali kombinatom). Sicer pa tudi ni usposobljen, da bi večje količine samostojno prodajal na trgu, kar tudi ne bi bilo smotno.

Kakor hitro zasebni proizvajalec doseže neko intenzivnost in izkoristi vse možnosti za produktivnejšo proizvodnjo na svojem posestvu, bo začel iz čisto ekonomskih razlogov še intenzivneje iskati oblike združevanja. Vse to pa pomeni, da se bistveno spreminjajo odnosi in možnosti za gospodarjenje na posestvih do 10 hektarov. Zemljiška lastnina izgublja svoj nekdanji pomen. Večji dohodek lahko dosega le s produktivnejšim delom, v bistvu po našem splošnem načelu nagrajevanja po delu. Zato pomislek o krepitvi drobnolastniških tendenc in miselnosti ni utemeljen.

Drugo vprašanje je v zvezi z *mehanizacijo*. Kmet je ob sedanjih proizvodnih sredstvih in orodju izčrpal možnosti, da bi lahko še bolj povečeval produktivnost dela. Znano je, da so kmetje po vojni zelo intenzivirali delo, ker so morali nadomeščati delovno silo, ki je odhajala s podeželja. Od še večjega fizičnega naprežanja ni mogoče pričakovati rezultatov. Mehaniziranje kmetijskih del je zato edini izhod. Tesno povezano z mehaniziranjem pa je vprašanje specializacije in delitve dela. Glede potrebe po mehaniziranju so stališča enotna, razhajajo pa se mnenja o tem, kako to realizirati.

Drobna mehanizacija ni sporno vprašanje. Nihče ne dvomi, da je kmeta potrebno opremiti s tako mehanizacijo, vendar pa pri tem nismo opredelili pojma »drobna mehanizacija«. O tem ne bom razpravljaj, ker je to izrazito strokovno vprašanje in je zelo odvisno od proizvodne usmerjenosti in specializacije kmeta. Veliko bolj resno pa je, da te mehanizacije preprosto nimamo, naša industrija poljedelskih strojev

je ne proizvaja. Tovarne opuščajo tudi proizvodnjo kmetijskega orodja in drobnega inventarja. Odločiti se moramo, ali bomo tako mehanizacijo proizvajali doma ali pa jo bomo uvažali. Dokler tega ne bomo uredili, bi morali sprostiti uvoz.

Drugače je glede *težke mehanizacije* (dvoosni traktorji, mlatilnice, kombajni itd.). Po našem znanem konceptu naj bi te strje imele kmetijske delovne organizacije. V ravninskih ali na tako imenovanih primarnih proizvodnih območjih bo gotovo to najracionalnejše. Mehanizacijo bi morali koncentrirati v delovnih enotah ali proizvodnih okoliših. Vendar je potrebno zagotoviti čim racionalnejše izkoriščanje take mehanizacije in poceniti storitve. Največje rezerve so v združevanju parcel v večje in velike komplekse — saj je pri tem uporaba mehanizacije za 25 do 30% cenejša kakor na razdrobljenih površinah.

Nekoliko drugačen je položaj na obrobni območjih Slovenije. Kooperacija bo na teh temeljna oblika podružbljanja, ki pa terja tudi uporabo mehanizacije. Strojne storitve je mogoče posredovati le za nekatere delovne faze (oranje, žetev in pod.), sicer pa jih zasebni kmet v specializirani proizvodnji ne more uporabljati vse leto; ne morejo mu v celoti nadomestiti živalske vleke, ki je za proizvodnjo potrebna. Kmetija ob takih razmerah ne more shajati brez para konj ali volov in če kmetu vleke ne moremo nadomestiti s strojnimi močmi, ne moremo govoriti o racionalizaciji. Naši predpisi dovoljujejo lastnino na dvoosni traktor. Administrativno se tega tudi v prihodnje ne bo preprečevalo. Z ekonomskega stališča je lasten traktor na kmetiji z 10 in manj hektari absurd, ker stroja ni mogoče docela izkoristiti. Ker pa kmet v specializirani proizvodnji mora nadomestiti živinsko vleko s strojno, mu moramo to omogočiti. Nekateri predlagajo, naj bo traktor osnovno sredstvo kmetijskih delovnih organizacij, ne glede na to, kdo ga je plačal — kmet ali delovna organizacija. To stališče je tudi politično utemeljeno, saj onemogoča deformacijo odnosov med ljudmi, do katere bi lahko prišlo ob lastnini na takih proizvodnih sredstvih. Primeri iz Prekmurja in na nekaterih drugih območjih nam potrjujejo, da lahko take deformacije nastanejo. Poleg tega nekateri zasebniki, ki imajo svoje traktorje, že zahtevajo naj se zemljiški maksimum poveča (razumljivo — saj jih v to silo racionalnejše izkoriščanje traktorja). To pa je v naših razmerah nesprejemljivo in bi pomenilo v razvoju socialističnih družbenih odnosov korak nazaj.

Za razjasnitev stališča je potrebno poudariti še tole. Podobno kakor v razmerju do druge lastnine je potrebno raz-

jasniti stališče do lastnine v kmetijstvu. Načelno naj bi bila vsa proizvodna sredstva pri nas last družbe. Od tega ne bi smeli odstopati, saj je tako formulirano v programu ZK in v ustavi. Potrebno pa je razlikovati med sredstvi za delo, ki omogočajo produktivnejše osebno delo (drobna mehanizacija), in proizvodnimi sredstvi, ki lahko omogočajo deformacijo odnosov. To načelo nam zapoveduje politiko do težke mehanizacije. Praktično pomeni to, da koncentriramo težko mehanizacijo v rokah kmetijskih delovnih organizacij, da jih usposabljammo za njihovo funkcijo v procesu podružbljanja s kooperacijo, pri čemer zahtevamo čimbolj racionalno izkoriščanje teh sredstev. To pa ne pomeni, da v nekaterih primerih težje mehanizacije ne bi dali v uporabo tudi zasebnim proizvajalcem, še zlasti, če kmetje prispevajo svoj delež za nakup teh proizvodnih sredstev. Take oblike bodo bolj gospodarne zlasti tam, kjer so možnosti za kompleksno mehanizirano obdelavo omejene. Če širimo mehanizacijo na tej podlagi, torej v skladu in čvrsto v mejah programa za podružbljanje proizvodnje (v kooperacijskih odnosih), potem ni nobene nevarnosti za deformiranje socialističnih odnosov.

Pri kmetijskem kombinatu Žalec imamo nekaj takšnih primerov. Skupine kmetov prevzemajo na podlagi kooperacijske pogodbe traktorje. Plačujejo vso amortizacijo in so čvrsto vezane na specializacijo in blagovne presežke. Ta primer se zamenjuje s skupinsko lastnino na sredstvih za proizvodnjo. Če bi bila skupina lastnik, potem je v resnici samo še korak do zasebne lastnine z vsemi negativnimi posledicami.

Tretje vprašanje, ki ga moramo razčistiti, so oblike in vsebina kooperacije. V kooperaciji že več let nismo dosegli večjega napredka. Število kooperantov se je sicer povečalo, vendar $\frac{2}{3}$ obdelovalnih površin še zmeraj nista pod neposrednim vplivom družbenega kmetijstva. Sektor, na katerem si prizadevamo izboljšati stanje, je zelo ozek. Vzrokov za to je več, najpomembnejši pa so tile:

a) Vsebina kooperacijskih oblik se ni bistveno spreminila; v mnogih primerih se omejuje le na kontrahiranje in medsebojno trgovanje. Ni se nam povsod posrečilo realizirati načela, da morajo medsebojni aranžmaji globoko poseči v tehnologijo proizvodnje, v njeno usmeritev in zagotoviti trajnejše povečevanje rezultatov dela. Poleg tega lahko temelji uspešna kooperacija le na materialnih koristih obeh udeležencev. Imamo že precej dobrih primerov takega sodelovanja; dobre izkušnje bi morali popularizirati.

b) Tudi preozko razumevanje podružbljanja proizvodnje ter premajhna iniciativa, da bi se kooperacijske oblike pri-

lagajale potrebam in koristim udeležencev na posameznih območjih, ovirata večji razmah kooperacije.

c) Tudi naše nekoliko enostransko pospeševanje družbenega sektorja in zgolj povečevanje obdelovalnih površin sta pripomogli, da nismo še bolj pospeševali kooperacijske proizvodnje.

d) Sredstva za razvoj kooperacije so bila zelo omejena, postopek pri sposojanju sredstev v bančno-kreditnem sistemu pa izredno birokratičen in neživljenjski.

Nosilci kooperacijskih odnosov so kmetijske delovne organizacije. Njihova proizvodnja se je doslej že toliko okrepila in razširila, da mora njihov vpliv poslej zajeti tudi obdelovalne površine zasebnih proizvajalcev. Tudi praksa dokazuje, da je ob družbeni proizvodnji najlažje najti ustrezne oblike sodelovanja. Specializirana zasebna proizvodnja naj postane dopolnilna dejavnost velikih obratov ali njihove družbene proizvodnje.

Mnoge kmetijske delovne organizacije nimajo jasnega koncepta o podružbljanju proizvodnje na površinah zasebnih proizvajalcev. Specializacijo kmečkih gospodarstev pa je potrebno uskladiti s širšim programom za podružbljanje površin in proizvodnje na območju celotne kmetijske delovne organizacije, občine ali celo širše pokrajine. Ko izbiramo oblike sodelovanja, bi morali upoštevati, da nam v celotni bilanci primanjkuje surovin (krma, močna krmila). Zato bi morale kmetijske organizacije usposablјati kooperante predvsem za proizvodnjo surovin.

Za dobro kooperacijo in specializacijo so potrebna ustrezna materialna vlaganja; teh je bilo doslej razmeroma malo, čeprav je bila zasebna proizvodnja deležna raznih regresov in čeprav je bila sorazmerno malo obremenjena z izdatki za splošno potrošnjo. Če hočemo napredovati na tem področju, bo potrebno nameniti kooperaciji več sredstev. Eden izmed virov bodo bančna sredstva, pa tudi kmetijske delovne organizacije naj bi del svoje akumulacije namenile kooperaciji. Največ sredstev pa se lahko zbere pri kmetijskih proizvajalcih samih. Ob uvajanju gospodarske reforme je bila politika cen zavestno tako usmerjena, da bi se na podeželje prelilo znatno več sredstev. Od sposobnosti kmetijskih delovnih organizacij in pripravljenosti kmetov pa je zdaj odvisno, ali bo ta ukrep reforme dosegel svoj namen. Poseben vir so hranilne vloge. Hranilna služba pri kmetijskih zadrugah ima že dolgo tradicijo, zadnji čas pa izgublja pomen. Če bi tisti del hranilnih vlog, ki ga je v skladu z zakonom mogoče pre-

usmeriti, v celoti namenili za kooperacijsko proizvodnjo, potem bi skupno z drugimi viri ta sredstva zadoščala.

Glede družbenih investicij in drugih virov za kooperacijsko proizvodnjo bi morali sprejeti načelo, naj se vlagajo sredstva le za kratkoročne namene: za reprodukcijski material in opremo. Traktorje, ki so že amortizirani v kmetijskem obratu, ali pa nove, če so sredstva zbrali kmetje sami, bi lahko dali v uporabo skupinam zasebnih kmetovalcev. Vendar pa naj bi traktorji — kakor že rečeno — ostali osnovno sredstvo kmetijske delovne organizacije z jasno razmejenimi pravicami do uporabe in upravljanja. Naložbe družbenih sredstev v poslopja, hleve in nasade bi morali omejevati ali dopustiti udeležbo le pri manjših adaptacijah, ki že tako zahtevajo le kratkoročna sredstva.

Ob taki sicer nepopolni orientaciji glede zasebne proizvodnje in kooperacije pa ostane odprto še vprašanje kadrov. Kmet strokovno ni usposobljen za specializirano proizvodnjo, razen nekaterih posameznikov. Manjka ustreznih kadrov, ki naj to dejavnost vodijo tudi pri kmetijskih delovnih organizacijah — zakaj tudi zahtevnosti drobne zasebne proizvodnje ne smemo podcenjevati. Ker je kooperacijska proizvodnja na dobršnem delu kmetijskih površin dolgoročna orientacija, je potrebno del teh kadrov, tehnikov in agronomov, usmeriti v to dejavnost.

Položaj in vloga kmetijskih zadrug

Kmetijske zadruge uvrščamo danes tako kakor kmetijska posestva in kmetijske kombinat med delovne organizacije, ki imajo povsem enake dolžnosti. Zadružništva v starem smislu nimamo več, zato se je fiziognomija kmetijske zadruge spremenila. Zakonodajalec je odredil kmetijskim zadrugam, naj pospešujejo razvoj družbene proizvodnje v lastnih obratih kakor tudi na površinah zasebnih proizvajalcev. Ker zadruge nimajo dosti zemlje, je trenutno druga naloga pomembnejša. Za realnejšo presojo pomena današnjih kmetijskih zadrug naj z nekaterimi podatki osvetlim njihov obseg in dejavnost.

Proizvodne zmogljivosti kmetijskih zadrug so v mejah družbene proizvodnje dokaj pomembne. Od skupnih površin v družbeni lastnini imajo zadruge 46% kmetijskih in 39% obdelovalnih površin. Zanimivi so tudi podatki, koliko zemljišč imajo posamezne zadruge, saj nam ti podatki povedo, kako se zadruge prizadevajo širiti in utrjevati družbene obrate.

		Število KZ
brez svojih površin		2
s svojimi površinami:	do 100 ha	11
„	200—300 ha	33
„	300—500 ha	13
„	500—1000 ha	15
„	več kakor 1000 ha	14
	s k u p a j :	88

Od skupne kmetijske proizvodnje na družbenih obratih dajejo obrati kmetijskih zadrug 47% goveda, 19% prašičev, 18% perutnine, 31% pšenice, 33% koruze, 51% krompirja, 25% mleka, 52% sena, 44% hrušk, 72% breskev in 35% grozdja. Na podlagi kooperacijskega sodelovanja pa dajejo kmetijske zadruge 16.000 ton govejega mesa ali 41% vsega odkupa od zasebnikov, pri prašičih pa znaša ta odstotek celo 69%.

To je le nekaj podatkov, ki ponazarjajo pomen kmetijskih zadrug. Od drugih je morda zanimiv še podatek o številu traktorjev.

Število teh je počasi naraščalo, zadnje leto pa se je celo znižalo.

Leto	1959	1960	1961	1962	1963	1964
število						
traktorjev	984	1030	1173	1217	1245	1007

Mehanizacija rabi predvsem lastni proizvodnji in le manj kooperaciji. Zadruge zmanjšujejo svoj strojni park, ker je precej izrabljen in jim prinaša zato izgube (traktorje so kupile v letih 1958—59). Strojni odseki pri kmetijskih zadrugah niso izpolnili naloge, ki so jim jo namenili ob ustanovitvi; slabo so preskrbljeni s strojnimi priključki, tako da primanjkuje tehnične opreme celo za lastno proizvodnjo.

Sedanje zadruge se po prostoru, ki ga imajo, in po obsegu materialnega poslovanja povsem razločujejo od zadrug, ki smo jih imeli v Sloveniji še pred nekaj leti. Njihovo število se je od leta 1959 pa do danes skrčilo od 497 na 88. *Integracijski procesi* pa so zajeli ne samo kmetijske zadruge, ampak tudi družbena kmetijska posestva. Tam, kjer je bilo več površin v družbeni lasti in kjer so se združevali z novo nastalimi organizacijami tudi predelovalni obrati, so nastali poleg kmetijskih zadrug še kmetijski kombinati. Posledica teh združevanj so sedanje velike in dokaj centralizirane delovne

organizacije. Vendar smotra združevanj nismo povsod dosegli, zlasti glede nove kvalitete lastne proizvodnje ter vpliva na proizvodnjo pri zasebnih proizvajalcih. Zato so zdrava prizadevanja za takšno decentralizacijo in notranjo organizacijo, ki pospešuje zavzetost za lastno proizvodnjo in sodelovanje s kmeti.

Ob razpravah o vlogi kmetijskih zadrug v Sloveniji se širijo *govorice o likvidaciji kmetijskih zadrug*. Tovrstne razprave so brez podlage in vnašajo zmedo v delo KZ. Na reorganizacijo v tem smislu nihče ne opozarja, pač pa je precej pripomb k vsebini in proizvodnim rezultatom, ki jih posamezne zadruge dosegajo. Opazne so namreč razlike med zadrugami, ki so proizvodno usmerjene, in zadrugami, ki se ukvarjajo večidel le s trgovino. Če imamo zadruge, ki sodijo v to drugo kategorijo, potem je razprava o njihovi reorganizaciji upravičena. V Sloveniji jih najbrž ni veliko, pač pa imamo premalo kmetijskih zadrug, ki bi dosegale večje proizvodne uspehe. Takšna ocena velja predvsem za KZ, ki so se do nedavna ukvarjale tudi z gozdarstvom. Promet z lesom jim je zagotavljal veliko akumulacijo, zato ni bilo ekonomskih razlogov, ki bi jih bili silili k večji proizvodnji. Doslej so že skoraj vse opustile gozdarsko dejavnost, druge pa bodo morale to storiti po novem zakonu o gozdovih. Večina zadrug je kmalu premagala »težave«, ki jih je povzročil zmanjšan obseg poslovanja, in danes uspešno gospodarijo, nekatere pa kažejo očitne znake stagnacije. Kmetijskim zadrugam, ki niso dovolj proizvodno usmerjene, moramo pomagati, da bodo našle lastno področje dela.

Na razpravo o vlogi kmetijskih zadrug se pogosto navezuje tudi *problematika monopolizma in trgovine*. V mislih imam izključno pravico do odkupovanja kmetijskih proizvodov od zasebnih proizvajalcev. Sedanja zakonodaja dopušča namreč neposreden odkup od kmetov samo kmetijskim zadrugam, kmetijskim gospodarstvom in kombinatom. Le s posebnim dovoljenjem smejo od kmetov odkupovati tudi gostinska podjetja. Takšen, v bistvu monopolni položaj kmetijskih delovnih organizacij, smo pri nas javno kritizirali. Kritika tovrstnega monopolizma se stopnjuje zmeraj takrat, ko na trgu primanjkuje kmetijskih pridelkov in ko jim cene naraščajo. Takrat ljudje ostreje zahtevajo krajšo in cenejšo pot od proizvajalca k potrošniku. Zato je razumljivo, da je ob težavah, ki jih imamo pri izvajanju gospodarske reforme, zaradi občutne podražitve kmetijskih pridelkov, spet slišati ostrejšo kritiko na račun trgovine s takim blagom.

Zaradi pomanjkljivosti, ki jih poraja monopolni položaj kmetijskih zadrug, ter zaradi pospeševanja kmetijske proizvodnje, je bilo izdelanih nekaj predlogov, po katerih bi razširili pravico odkupa od kmetov ter možnosti za kooperacijsko sodelovanje tudi na delovne organizacije zunaj kmetijstva. V mislih imam zlasti trgovino s kmetijskimi pridelki, zunanjo trgovino, industrijo in gostinstvo. Preden pa uveljavimo te ukrepe, bi veljalo preudariti, ali ne bi dosegli z njimi nasprotnega učinka, kakor si ga želimo. Zato naj na kratko osvetlim razvojno pot kmetijskih zadrug in kmetijskih gospodarstev po odpravi kmetijskih delovnih zadrug.

Dejavnost splošnih kmetijskih zadrug je bila ob njihovi ustanovitvi zelo raznovrstna: pospeševale so zasebno proizvodnjo, oskrbovale zadružnike z reprodukcijskim in drugim materialom, odkupovale in prodajale poljščine, živino, les, se ukvarjale s trgovino, gostinstvom itd. Da bi se zadruge lahko kar najbolj posvetile proizvodnji, so te dejavnosti postopoma opuščale, tako da jim je ostal samo še odkup kmetijskih pridelkov in oskrba z reprodukcijskim materialom. V tem času so bolj razvile svojo proizvodnjo, vključevale so v svoj okvir mnoga manjša kmetijska gospodarstva ter delno povečevale tudi kooperacijsko proizvodnjo. Viri akumulacije so plahneli in so zdaj omejeni na odkup, lastno proizvodnjo in kooperacijo. Iz teh sredstev financirajo enostavno in razširjeno reprodukcijo v lastni proizvodnji in kooperaciji, kmetijsko pospeševalno in strokovno službo ter režijo. Letos so bile odpravljene premije za lastno in organizirano rejo živine, s tem pa je spet presahnil vir za financiranje nekaterih dejavnosti. Manjkajoča sredstva so hotele nekatere kmetijske zadruge nadomestiti z neupravičenim povečevanjem marže, kar je zbudilo upravičeno negodovanje. Opozorim naj, da so bile povprečne marže pred odpravo dohodka iz premij sorazmerno nizke — 5 do 10% od prodajne cene.

Tega problema ne bom analiziral podrobneje, pač pa bom osvetlil prednosti in pomanjkljivosti predlaganih ukrepov. Prednost sproščenega odkupa in kooperacijskega sodelovanja bi bila v večji konkurenci ter razširitvi kroga interesov, ki bi sodelovali v proizvodnji in prodaji. S tem bi za potrebe kmetijstva zbrali več sredstev ter spodbudili k proizvodnji tudi tiste kmetijske delovne organizacije, ki se zdaj še niso zadržno odločile kaj in kako. Sibe strani predlaganih ukrepov pa so tele: temeljno vprašanje je, kako organizirati in usmerjati kmetijsko proizvodnjo, kako usklajevati interese posameznih delovnih organizacij. Del kmetijskih organizacij ve, kaj bo proizvajal, druge organizacije pa tega programa sploh

nimajo ali pa ne zadosti izdelanega, kar seveda velja tudi za trgovino in druge dejavnosti. Druga negativna posledica omejenega odkupa pa bi bila v občutnem zmanjševanju, ponekod pa celo v odpravi kmetijske pospeševalne službe. Kdo bo v prihodnje organiziral in financiral te službe? Odgovornost za razvoj, ki zdaj kljub vsem pomanjkljivostim temelji na kmetijskih delovnih organizacijah, bi morali poslej prenesti tudi na druge organizacije — in če bo tako — kdo bo usklajeval različne interese? Postavlja se tudi vprašanje družbene kontrole in politike cen in ne nazadnje tudi nevarnost, da bi sproščen odkup omogočil špekuliranje in korupcijo. Na kmetijskem področju se bo pojavilo nešteto »odkupovalcev« z najrazličnejšimi osebnimi in »splošnimi« interesi.

V takih razmerah bi verjetno še težje *stabilizirali kmetijski trg*, kar je pogoj za napredek v kmetijstvu. Umirjenega trga si ne želijo samo kmetijske delovne organizacije, marveč tudi delovni kmetje. Vzroki za večja nihanja so tako v trgovini s kmetijskimi proizvodi kakor pri proizvajalcih. Trgovina in proizvajalci, pri tem mislim na nosilce proizvodnje — KZ, KG, KK, bi morali sklepati trajnejše poslovne aranžmaje. *Dokler ne bomo imeli dolgoročnejših zagotovil, realnih minimalnih cen, vsaj za temeljne kmetijske proizvode, tako dolgo bomo omahovali med navidezno hiperprodukcijo in periodičnim pomanjkanjem.*

ANDREJ MARINC

Vprašanja stanovanjske reforme

Letos aprila je bila sprejeta Resolucija o razvoju stanovanjskega gospodarstva. Julija pa so ji sledili zakonski akti, ki naj pomenijo začetek realizacije stanovanjske reforme.

Tako resolucija kakor tudi sprejeti zakoni so v bistvu spremenili dosednji sistem stanovanjskega gospodarstva tako na področju financiranja in izgradnje kakor tudi uporabe stanovanjskega sklada. Cilj vseh teh ukrepov je predvsem vzpostavitev realnih ekonomskih odnosov v stanovanjskem gospodarstvu, ki naj stimulirajo in zagotavljajo obsežnejšo in racionalnejšo stanovanjsko graditev kakor tudi uspešnejše strokovno upravljanje z obstoječim fondom stanovanj. Da bi omenjeni cilj dosegli, se spreminja sistem financiranja, ki se prenaša iz sedanjih občinskih stanovanjskih skladov na banke in delovne organizacije. Banke prevzemajo s prvim januarjem 1966 sredstva stanovanjskih skladov in njihove obveznosti, delovnim organizacijam pa se od tega dne naprej prepušča 4% prispevek od bruto osebnega dohodka, ki pa ga je treba namensko uporabiti za stanovanjsko graditev in subvencioniranje stanarin. Na področju uporabe stanovanj družbene lastnine se bodo postopno uveljavljale ekonomske stanarine, ki morajo zajemati vse stroške upravljanja, tekočega in investicijskega vzdrževanja, amortizacijo ter del za razširjeno reprodukcijo; za strokovno upravljanje, vzdrževanje in reprodukcijo tega fonda pa se ustanove stanovanjska podjetja. Graditev stanovanj bo prepuščena predvsem gradbeni operativi, ki naj gradi stanovanja za trg, kjer bodo zainteresirani kupci kupovali svojim potrebam in možnostim ustrezná stanovanja.

Vse to predstavlja bistvene novosti glede na dosednji sistem. Tako npr. se financiranje stanovanjske graditve prenaša iz 62 občinskih stanovanjskih skladov na predvidenih 10 bank v SRS, ki pa bodo imele v prvem obdobju na voljo le priliv anuitet plasiranih sredstev, kar predstavlja le

ca. 15—20% sredstev, potrebnih za stanovanjsko graditev, dočim se priliv iz prispevka osebnega dohodka prepušča ca. 8700 delovnim organizacijam.

Že pri tem pa se zastavljajo tri vprašanja, ki jih bo treba v prid uspešnejše stanovanjske gradnje neogibno rešiti: ali lahko pričakujemo, da bodo banke zagotovile dodatna sredstva za stanovanjsko graditev, da bi tako učinkoviteje pospeševale mobilizacijo dodatnih sredstev za stanovanjsko graditev (sredstva stanovanjskih skladov samo od plasiranih posojil so minimalna, razen tega obstajajo tudi obveznosti stanovanjskih skladov, ki jim bodo banke morale najprej zadostiti), in ali lahko pričakujemo takojšnje aktiviranje sredstev, ki se bodo iz dela osebnega dohodka zlivala v namenski sklad podjetja za stanovanjsko graditev (ta sredstva so namreč pri majhni delovni organizaciji zelo pičila ter bi jih kazalo združevati pri banki z dogovorom)¹ ter kako zainteresirati delovne organizacije, ki so v novih razmerah predvsem dolžne urejati stanovanjska vprašanja za svoje delavce, da bodo kljub odstopljenemu delu prispevka za stanovanjsko izgradnjo iz osebnega dohodka zagotovila tudi večja dodatna sredstva iz drugih skladov?

Kljub določenim prizadevanjem vseh družbenih činiteljev se je namreč letos obseg stanovanjske izgradnje v SRS še naprej ožil, čeravno je bilo realno pričakovati, da bo letošnja izgradnja rekordna v primerjavi z graditvijo v prejšnjih letih. Že spomladi pa so bila vsa predvidevanja za naslednji dve leti dokaj pesimistična. Prvi rezultati vpeljevanja stanovanjske reforme kažejo izrazito tendenco preusmeritve s strnjene gradnje in gradnje blokov na individualno gradnjo, ker je ta zidava »cenejša«. In že smo sredi prvega konflikta z vso ekonomiko! Povsod po svetu velja, da je individualna gradnja najdražja in da je zato domena predvsem premožnejših državljanov, pri nas pa je to ravno nasprotno!

Ko govorimo o stanovanjski reformi, mislimo pri tem predvsem na ekonomizacijo stanovanjskega gospodarstva, za kar pa je treba zagotoviti tudi določene pogoje, ki bodo omogočili nove odnose! Podoben poskus je bil storjen tudi ob reformi sistema decembra 1959, vendar sedaj ugotavljamo, da ni bil uspešen in ga zato z novo reformo v celoti spreminjamo. Ali smo se res poglobili v vsebino vprašanj in do-

¹ V zveznih organih pripravljajo predlog o obveznem vlaganju teh sredstev pri banki. Toda ta sredstva lahko služijo banki le kot začasna obratna sredstva, nikakor pa ne kot dolgoročna sredstva, ker z njimi razpolaga delovna organizacija.

kumentirano odgovorili, zakaj dosedanji sistem ni uspel? Ali so res vsem negativnim zadevam »botrovali« stanovanjski skladi ali obstajajo za to globlji vzroki? Odgovori na ta vprašanja zahtevajo širšo obrazložitev vseh nasprotij, ki nastopajo na področju stanovanjskega gospodarstva. Velika razmahnitev investicijske izgradnje pri nas je delno zastavljala tudi stanovanjsko graditev, vsekakor pa je odločilno vplivala na raven in gibanje cen stanovanjske graditve, ki so se letno dvigale za 15—20%, zaradi česar smo v zadnjih letih več kot podvojili ceno m² stanovanjske površine. Tako ni bilo mogoče kljub povečevanju namenskih sredstev za stanovanjsko graditev povečati tudi obseg stanovanjske gradnje (ta je zadnja leta v SRS celo rahlo upadla). To stanje nas je pripeljalo do tega, da smo, kar zadeva cene stanovanjske graditve, na enem izmed najvišjih mest v Evropi, dočim smo po obsegu stanovanjske graditve na 1000 prebivalcev na spodnjem delu lestvice, prav tako pa tudi v osebnih dohodkih! Poskusi, ki smo jih storili na področju montažne gradnje, ki naj bi bila hitrejša in cenejša, še niso uspeli v širšem obsegu. Vrsta podatkov kaže, da kvaliteta te gradnje še zdaleč ne ustreza prodajni ceni in realni dobi amortizacije in da bo zato treba še dodatnih naporov, da bo montažna gradnja zaživelala!

Ta poglobljena ekonomska nasprotja so že v preteklosti povzročila, da smo na področju stanovanjskega gospodarstva sklepali razne kompromise, končno pa so samo zaostri la zahteve po reviziji takega položaja, le da v dokaj neugodnih pogojih. Zato obstaja upravičen strah, da bo stanovanjsko gospodarstvo tudi pod novimi pogoji v podrejenem položaju glede na druge gospodarske panoge. Ob tem je treba upoštevati, da je pri nas stanovanjsko gospodarstvo dokaj »mlada« panoga, kateri se še ni posrečilo vzgojiti potrebne strokovne kadre, kar je tudi delni vzrok za pomanjkljivosti poslovanja stanovanjskih skladov. Le-ti naj bi bili po nekaterih mnenjih poglobljene krivci, da stanovanjska graditev v preteklosti ni bila uspešnejša. Pri tem kaj radi pozabljam o, da je bila zakonodaja prve reforme sprejeta decembra 1959, medtem ko se je večina poslovnih služb stanovanjskih skladov formirala in začela delati šele v letih 1961 in 1962, ko so se dejansko oblikovale že prve teze o spremembi sistema stanovanjskega gospodarstva.² Vsi pred-

² Na posvetovanju stanovanjskih skladov v Splitu januarja 1963 je govoril o novih tezah Boško Popović, svetnik zveznega sekretariata za zdravstvo in socialno politiko.

logi in argumenti za dopolnitev obstoječega sistema v času njegovega obstoja so bili vseskozi prezrti, kar vse je samo zaviralo in hromilo uspešnejše poslovanje stanovanjskih skladov, po drugi strani pa povzročalo upravičeno kritiko občanov.

Kot primer lahko rabi sistem obveznega dodeljevanja sredstev sklada prek javnih natečajev (licitacije), kjer ni bilo družbenih omejitev, ki bi zagotavljale racionalnejšo uporabo sredstev in ceneno gradnjo, zaradi česar je favoriziral tiste občane in delovne organizacije, ki so imeli večjo lastno udeležbo in več sredstev, ne glede na dejanske potrebe posamezne družine ali delovne organizacije. Tako je prihajalo tudi do neupravičenih obogatitev posameznikov na račun družbe, zmanjšane pa so bile možnosti za obsežnejše urejanje stanovanjskih problemov. Drug primer: kljub vsem predlogom pri skladih ni bila legalizirana namenska varčevalna služba za stanovanje, čeprav bi lahko ob dobri organizaciji prispevala bistveni delež k stabilizaciji trga kot celote. Ker tej zahtevi ni bilo zadoščeno, obstaja resno vprašanje, kaj bo npr. s skoraj 2000 varčevalci za stanovanje v občinah Ljubljana-Šiška in Ljubljana-Bežigrad, kajti banka ni dolžna prevzeti obveznosti stanovanjskih skladov, kjer niso sklenjene kreditne pogodbe v smislu zakonitih predpisov.

Še bi lahko našteali vrsto objektivnih vzrokov, ki so omejevali uspešnost dela stanovanjskih skladov. Vendar ne gre za to, da bi zagovarjali nekaj, kar je z novimi predpisi spremenjeno, temveč predvsem, da bi opomnili na to, da noben, še tako proučen sistem ne more biti učinkovit, če se ga skozi praktične izkušnje sproti ne dopolnjuje. Sprememba kakega sistema je dolgotrajen in zahteven proces, zato se je je oprijeti le v izredno utemeljenih primerih. Človeka je težko prepričati, da je bilo sedaj neogibno sistem stanovanjskega gospodarstva v bistvu spreminjati, saj bi verjetno lahko prišli v določenem času z dopolnjevanjem obstoječega sistema do istih rezultatov, in to brez težav, ki spremljajo sedanji proces. To dokazujejo namreč tudi primeri drugih evropskih dežel, kjer poznamo sisteme stanovanjske graditve in financiranja kakor tudi gospodarjenja, stare 25 in več let, ki pa so se vseskozi le dopolnjevali, ne pa v bistvu spreminjali. Gotovost in trdnost sistema stanovanjskega gospodarstva je izredno pomembna zadeva, predvsem, če mu hočemo zagotoviti zaupanje občanov, ki prav na tem področju bolj kot kjerkoli potrebujejo dolgoročnost programiranja in zbiranja sredstev za stanovanje in podobno. To

opozorilo je toliko bolj pomembno, ker se že na začetku upeljevanja novega sistema »tolažimo«, češ, če bo potreba pokazala, bomo pa spremenili sistem. Čas bi bil, da se lotevamo tako velikih stvari, kot je stanovanjska reforma, z večjo odgovornostjo ter veliko bolj strokovno in kvaliteto, z dokumentiranim gradivom, ki mora biti časovno določeno ter med seboj sinhronizirano. Ali smo ob tej reformi vse to zagotovili in ali je sploh mogoče vse te zadeve predvideti? Vsekakor je težko predvideti vsako podrobnost, ki lahko nastopi med uresničevanjem sistema, vendar pa bi se negibno morali upoštevati vsi tisti elementi, ki jih že poznamo in ki jih lahko predvidevamo. Pri tem je treba združiti strokovne izsledke s političnimi cilji, ker je le tako mogoče ob omejenih materialnih pogojih — in ti realno obstajajo — zagotoviti največje mogoče uspehel

In kakšen je trenutni položaj uresničevanja stanovanjske reforme?

Izpeljava stanovanjske reforme je v delnem zaostanku, razen tega pa veliko vprašanj načelno niti še ni razčiščenih. Tako bi npr. morale biti do 1. januarja 1966 že zračunane nove stanarine, pa se še nismo lotili dokončnega izračunavanja nove vrednosti stanovanjskih hiš, stanovanj in poslovnih prostorov, ker so tudi republiški predpisi v zakasnitvi za približno dva meseca, občine pa so čakale na te predpise v smislu dogovorov. Ker je tudi sicer ves potek revalorizacije izredno zahteven, ne glede na sistem revalorizacije, bo delo zelo težko opraviti do 1. 1. 1966. Odprto je še zelo pomembno vprašanje, kaj naj vsebuje ekonomska stanarina, in ali je mogoče vztrajati na višini 4% letne vrednosti stanovanja, ko se je sedaj formirala v višini 1,8 do 2% na podlagi nižjih stroškov gradnje.³ S 1. 1. 1966 bi moral začeti že funkcionirati novi bančni sistem kreditiranja in z delom bi morala pričeti nova stanovanjska podjetja. Tudi te priprave so v zaostanku, ker je na eni strani vprašanje izpolnjevanja kreditnih obveznosti stanovanjskih skladov še dokaj nerazčiščeno, na drugi strani pa samo sredstva anuitet ne morejo bistveno vplivati na mobilizacijo dopolnilnih sredstev; vprašanje pa je, koliko je mogoče računati na druga sredstva banke. Treba bo tudi proučiti način združevanja sredstev delovnih oreganizacij in občanov. Odprta je tudi vrsta vprašanj na področju gospodarjenja s stanovanjskim skladom, kjer bo treba, prav tako v tem času, formirati stano-

³ Dragotin Kosovac, zvezni sekretar za zdravstvo in socialno politiko — DELO dne 20. 8. 1965.

vanjska podjetja. Pri tem gre tako za vrsto organizacijsko tehničnih in kadrovskih vprašanj kakor tudi za zagotovitev materialnih pogojev, da bi organizacija del lahko stekla. Hkrati pa obstaja še vrsta odprtih vsebinskih vprašanj, ki še zdaleč niso proučena in tako primerna za praktično realizacijo.

Med temi vsebinskimi vprašanji je posebno pomembno vprašanje sistema subvencioniranja stanarin. Sistem, uveljavljen z zakonom, je v nasprotju z Resolucijo o razvoju stanovanjskega gospodarstva. Resolucija zagovarja namreč subvencioniranje stanarin občanom z nižjimi dohodki in družinam z več otroki in podobno, medtem ko zakon uveljavlja linearno subvencioniranje vseh občanov. Za formiranje stanovanjskih podjetij se postavlja kot osnova racionalno gospodarjenje z obstoječim skladom ter njegova reprodukcija. Po drugi strani pa se z vrsto že znanih predpisov skuša že na samem začetku delovanja podjetij omejevati njihovo poslovnost, kar neogibno vodi k formiranju nekdanjih stanovanjskih uprav, ne pa delovnih organizacij, ki poslujejo po podjetniškem principu samo ob družbeni kontroli višine stanarin. Že znani predpisi o gospodarjenju s stanovanjskim skladom puščajo veliko preveč odprtih vprašanj, kar otežuje hitrejšo realizacijo nalog in uspešnost dela na tem področju. Razdrobljene pristojnosti po eni strani ter ekonomske naloge stanovanjskega gospodarstva na drugi strani si nujno nasprotujejo. Pri tem gre predvsem za način formiranja in uporabljanja stanarin ter sistem knjižne evidence, ki naj odseva ekonomski položaj posamezne zgradbe in sklada stanovanjskih hiš v upravljanju podjetja kot celote.

V novih razmerah naj bi stanovallec sam skrbel za tekoče vzdrževanje stanovanja, hišni sveti bi bili odgovorni za tekoče vzdrževanje hiš, stanovanjsko podjetje pa naj bi skrbelo za investicijsko vzdrževanje ter odgovarjalo tudi za reprodukcijo sklada. Iz vsega znanega gradiva pa ni razvidno, kje je tisti neposredni ekonomski interes stanovalcev in stanovanjskega podjetja, da bi se družbeno premoženje kvalitetneje in ekonomičneje vzdrževalo ter da bi bili stroški za gospodarjenje čim nižji! Kolikor ne bomo podrobno proučili sistema in ga uskladili z resničnim interesom tako stanovalca kakor družbenega fonda stanovanj, se lahko zgodi, da bo ves sistem gospodarjenja samo izredno drag, a neučinkovit, čeravno temelji v bistvu na pozitivnih elementih, ki pa bi jih bilo treba le pravilno izkoristiti. V ekonomskem smislu je treba vsako hišo obravnavati kot

ekonomsko enoto v sklopu vsega Sklada stanovanjskih hiš podjetja, ekonomski račun bi moral biti podlaga za nadaljnje gospodarjenje z določeno enoto. To pomeni, da bi bilo treba stanovanjske hiše in stanovanja, katerih vzdrževanje se več ne izplača, v določenem času nadomestiti z novim stanovanjskim fondom. Izračun za take ukrepe pa bi moral biti dovolj poenostavljen, da ne bi to povzročilo predragih in prezahtevnih postopkov.

Nehote se nam vsiljuje primerjava s podobnimi organizacijami v zahodnih državah, kjer z dokaj enostavnimi postopki in organizacijo dosegajo kvalitetne rezultate. Vključitev interesa stanovalcev v sistem upravljanja lahko samo izboljša poslovanje podjetja, to pa pod pogojem, da ne bo prišlo tudi tu do takšne delitve administrativnih in drugih poslov, ki otežujejo in dražijo vso organizacijo gospodarjenja s tem fondom.

Sedanji koncept ekonomskih stanarin predvideva, naj bi le-te zagotavljale pokrivanje stroškov upravljanja in vzdrževanja fonda, amortizacijo in del razširjene reprodukcije. Ta koncept je izredno pogumen in nam lahko povzroči predvsem to, da bomo zaradi težnje po zagotovitvi razširjene reprodukcije zanemarili redno vzdrževanje. Računa se namreč, da naj bi od vse stanarine le 1% vrednosti stanovanja zadoščal za upravljanje in vzdrževanje obstoječega fonda. Praksa preteklih let pa kaže, da je bilo treba predvsem v starejšem fondu sprostiti tudi vso amortizacijo, pa še tako formirana sredstva niso zadoščala za normalno vzdrževanje. Ker pa se je bati, da pri revalorizaciji stanarin ne bomo priznali realne cene gradenj, izgublamo tudi v novih razmerah potrebna sredstva za redno vzdrževanje. In če pri tem upoštevamo še desinvestirano vrednost stanovanjskega fonda preteklih let, bomo tudi v novih razmerah težko gospodarili s fondom tako, kakor bi to bilo nujno potrebno.

Ob tem pa se odpira tudi vprašanje, v kolikšni meri lahko pod določenimi pogoji stanarina bremeni stanovalca oz. potrošnika. Večkrat računamo s tem, da je stanarina v preteklosti bremenila družinski proračun z 20 in celo več odstotki. Znano pa je, da stanarina v drugih evropskih državah bremeni družinski proračun z 10—15%, z izdatki za električno, kurjavo, vodo itd. pa do 20%. Težko si je zamisliti, da bi pri nas lahko stanarina bolj bremenila družinski proračun, kakor je to običajno v najemniškem fondu zahodnih držav. To pa pomeni, da bi bilo treba stanarine uskladiti z realnimi osebnimi dohodki in pri tem v stanarini zagotoviti predvsem sredstva za redno vzdrževanje ter nado-

mestitev amortiziranega fonda in samo v izrednih primerih tudi del sredstev za razširjeno reprodukcijo fonda. Vsekakor nimamo natančnejših izračunov vpliva stanarine na osebne dohodke, zato je zelo težko govoriti o tem, kakšna naj bo stanarina v novih razmerah, posebno še, ker moramo upoštevati stanje družbenega fonda, kakršnega imamo. Vsakršno administrativno reševanje vprašanja stanarin ter s tem v zvezi tudi administrativno gospodarjenje z obstoječim fondom nam lahko v novih razmerah več škoduje kot koristi. Zato bi bilo treba novim organizacijam za gospodarjenje dati več možnosti, da v okviru določenih stanarin samostojno določajo njih delitev in uporabo ob upoštevanju politike občine ali mesta.

Povsem jasno je, da bodo obstajala določena nasprotja med stanovalci in stanovanjskim podjetjem. Medtem ko bo interes stanovalca, da bi bila stanarina čim nižja in da bi zanj čim več dobil, pa bo interes stanovanjskega podjetja, da bi s to stanarino zagotovilo čim uspešnejše gospodarjenje in reprodukcijo stanovanjskega fonda. Ta nasprotja pa je lahko odstraniti, če bosta oba partnerja, tj. stanovalci in stanovanjsko podjetje, med seboj sodelovala. Stanovanjsko podjetje bi zato moralo imeti organ družbenega upravljanja, ki bi v skladu z občinsko politiko gospodaril s skladom stanovanjskih hiš, medtem ko naj bi stanovanjsko podjetje realiziralo politiko družbenega organa upravljanja v operativnem smislu. Oblika sodelovanja predstavnikov stanovalcev in ustanoviteljev v delavskem svetu podjetja, kot jo predvideva zakon, v tem primeru ni najustreznejša, ker omejuje širšo in neposredno upravljanje zainteresiranih stanovalcev in ustanoviteljev pri skladu stanovanjskih hiš, prav tako pa omejuje delo samoupravnih organov podjetja. To toliko bolj, ker se mora finančno poslovanje sklada stanovanjskih hiš voditi ločeno od poslovne dejavnosti podjetja, saj stanarine ni mogoče ocenjevati kot dohodek podjetja, ki naj se deli po predpisih, ki veljajo za gospodarske organizacije. Tudi doslej znana razlaga, češ da se za sklad stanovanjskih hiš uporabljajo predpisi, ki veljajo za osnovna sredstva gospodarskih organizacij, ni sprejemljiva. Če vzamemo samo primer amortizacije, bi to pomenilo, da bi le-to lahko uporabljali po trimesečnem obračunu, s čimer bi prišlo do precejšnjega izpada v gospodarskem poslovanju z družbenim fondom stanovanj. Prav tako je vprašanje, ali naj se za sklad stanovanjskih hiš obračunava obresti na osnovna sredstva, ki bi postale po dosedanjih predpisih dohodek banke in bi tako stanovanjsko podjetje zopet ne

imelo potrebne materialne baze za boljše gospodarjenje in reprodukcijo fonda. Prav tako bi moralo stanovanjsko podjetje dobiti iz stanovanjskega sklada, ki se prenaša v banko, sredstva amortizacije stanovanj in poslovnih prostorov, ki so se stekla od ustanovitve stanovanjskih skladov na račun le-teh. Nelogično je, da je stanovanjsko gospodarstvo na področju eksploatacije zgubilo praktično vso amortizacijo ter zaradi tega zašlo v še večje težave, s čimer se je samo povečala dezinvestirana vrednost stanovanjskega fonda. Če bi stanovanjsko podjetje dobilo vsaj amortizacijo, vplačano v stanovanjski sklad, bi tako imelo vsaj delno materialno podlago za začetek dela. To pa sedaj še ni urejeno. Razen omenjenih vprašanj je odprtih še vrsta drugih. Npr. ali lahko stanovanjsko podjetje v novih razmerah zbira sredstva občanov in delovnih organizacij za gradnjo stanovanj ter kreditira občane iz svojih sredstev za pridobitev novih stanovanj ali ne? To naj bi bila predvsem stvar poslovnosti podjetja, ki naj ga omejuje le družbeni nadzor višine stanarine določenih kategorij stanovanj, ne pa vrsta administrativnih aktov, ki bi ovirali uspešnejše gospodarjenje s stanovanjskim fondom.

Oblika subvencioniranja stanarin, kot je določena z zakonom, je za stanovanjsko podjetje sicer enostavna. Če upoštevamo različno višino osebnega dohodka občanov, pa predlagani način subvencioniranja, ki ne priznava socialnega položaja posameznih občanov, ni sprejemljiv. Rezultat linearne obravnave subvencioniranja je tudi težnja po odstopanju od realnih cen stanovanjske graditve in s tem od predvidenih ekonomskih stanarin. Verjetno bi bilo bolj primerno postaviti ekonomske stanarine na realno podlago in priznati subvencije predvsem občanom z nižjimi osebnimi dohodki, več otroki in podobno, kar je sicer zahtevnejši postopek, vendar v bistvu pravičnejši. To pomeni, da bi družba priznala osebam z nižjimi osebnimi dohodki in večjim številom otrok itd. za določen čas in pri minimalni stanovanjski površini stanarino, nižjo od ekonomske. Bolj pa bi s stanarino bremenili osebne dohodke stanovalcev v primerih, ko imajo družine večje osebne dohodke in kadar zasedajo večje površine, kot so jim potrebne. To bi vsekakor omogočilo stanovanjskemu podjetju realnejše izvajanje stanovanjske politike, subvencija pa bi bila dejansko odsev socialnih razmer občanov, pri čemer bi realno upoštevali razločke, ki se sedaj kažejo med ceno stanovanja in osebnimi dohodki. Za objektiviziranje subvencije na področju stanarin se izrekam zato, ker stanovanja ne moremo obravna-

vati kot luksus, temveč kot osnovni element življenjskega standarda. Stanovanje je specifična potrošna dobrina glede na njegov dolgoročni karakter in veliko vrednost, saj je najdražja potrošna dobrina, ki jo človek v življenju uporablja. To vse narekuje potrebo, da pri stanarinah določena dela občanov priznamo subvencijo za določeno dobo oz. glede na višino dohodkov in število članov družine. S tem pa ne zagovarjam »sociale« na vseh področjih in za vsak žep.

Za boljše razumevanje ekonomskih nasprotij, ki vlada jo na področju stanovanjskega gospodarstva kot celote, ter s tem v zvezi problemov, ki se odpirajo na področju ekonomskih stanarin in stanovanjskega gospodarstva nasploh, nam lahko rabijo naslednji podatki:

V zahodnih in tudi nekaterih vzhodnih evropskih državah velja, da je cena m^2 stanovanjske površine približno enaka povprečnemu mesečnemu osebnemu dohodku oziroma da znaša ta odnos 1 : 1 do 1 : 1,3, medtem ko znaša pri nas ta odnos 1 : 2,5 do 1 : 3,5.

Prav tako je v zahodnih evropskih državah cena stanovanja enaka 3—5 letnemu povprečnemu zaslužku, medtem ko je pri nas vrednost stanovanja enaka 10—15 letnim povprečnim osebnim dohodkom.

Cene življenjskih potrebščin, komunalnih storitev, industrijskega blaga in drugih dobrin so sedaj pri nas glede na predvojne cene v razmerju 1 : 40 do 1 : 70, le v primeru določenih artiklov so nad tem razmerjem, medtem ko so gradbene cene stanovanj po m^2 v razmerju 1 : 120 in celo več.

Povprečna stanarina v Ljubljani je v novejšem fondu znašala pred vojno glede na ceno m^2 zgrajene koristne površine 1 : 1 do 1 : 1,5, medtem ko je v sedanji stanarini vrednost m^2 zgrajene površine 1 : 0,1 do 1 : 0,15.

Stanarina v najemniškem fondu v Ljubljani je glede na predvojno v razmerju 1 : 5 do 1 : 7, po opravljeni revalorizaciji pa bo v razmerju 1 : 15 do 1 : 20, medtem ko bi bila ekonomska stanarina glede na predvojno stanarino, upošteva je pri tem 4% vrednost stanovanja v razmerju 1 : 30 do 1 : 40 (pri tem mislimo na povprečno kvaliteto in opremljenost stanovanj).

Še bi lahko našteali vrsto primerov, ki vsi prispevajo k že nakazani trditvi, da v stanovanjski graditvi nastopajo nasprotja, ki v bistvu rušijo realne možnosti za ustvaritev normalnih pogojev stanovanjskega gospodarstva. Če bi bili npr. stroški graditve uskladeni z osebnimi dohodki, tj. če bi znašala cena m^2 stanovanjske površine 60 do 70.000 din/ m^2 ,

bi bile polne ekonomske stanarine, kakor so predvidene v višini 4% vrednosti, tolikšne, kot bodo sedanje revalorizirane stanarine brez subvencije. Pri vsem tem se zastavlja vprašanje, kje so vzroki za tako visoke cene stanovanjske graditve. Ali gre samo za višji standard stanovanj in s tem za višje cene, kar bi bilo eventualno še opravičljivo, ali pa so še drugi vzroki. Vsekakor sodi sem tudi vprašanje sorazmerno nizke produktivnosti v gradbeništvu, vprašanje nesorazmerno visokih cen gradbenih materialov in obrtniških storitev, visokih izdatkov za komunalno urejanje, velikih družbenih dajatev, dragega projektiranja, neuskladenosti ekonomičnejše urbanizacije z narodnim dohodkom (vprašanje gostote zazidave, vrste gradnje in podobno). Žal še nimamo kompleksnega prikaza izdatkov za gradnjo različnih objektov, da bi tako dobili jasnejšo podobo vzrokov za visoke cene stanovanjske graditve. Takšna analiza pa bi morala zajeti sleherni gradbeni element in material z obdelavo strukture vseh stroškov. Taki podatki bi v primerjavi s stroški za tovrstne gradnje v tujini rabili orientacijsko za vse nadaljnje ukrepe.

Žal smo do sedaj vse premalo povezovali stroške izgradnje z stroški eksploatacije, kar vse pušča določene posledice. Zato velja tudi za to področje gospodarstva pravilo: »ni vse drago, kar je drago, in ni vse poceni, kar je poceni.« Toliko bolj, ker je stanovanje dolgoročna dobrina, ki rabi več generacijam.

Prav je, da ugotovimo poglobitve vzroke, ki so v preteklosti povzročili veliko težav in ki jih je treba v našem skupnem interesu čimprej uspešno odpraviti:

a) premajhen je bil neposreden vpliv ekonomike stanovanjskega gospodarstva na urbanistično politiko, ki bi morala upoštevati bolj racionalne rešitve zazidav in višjo gostoto prebivalcev;

b) vse premalo je bila stimulirana lastna udeležba graditeljev, sistem financiranja pa ni odseval družbene intervencije, ki bi stimulirala ekonomičnejšo in racionalnejšo gradnjo, upoštevajoč pri tem tudi velikost družine;

c) vse preveč prepuščamo formiranje cen stanovanjske graditve trgu samemu, ki je v razmerah konjunktura izrabljal monopolni položaj, kar je vplivalo na podražitev gradnje za 15–20% letno (izvzeti je treba delno leto 1962, ko so se cene ustalile);

d) vseskozi se čuti pomanjkanje dolgoročnejšega programiranja stanovanjske graditve ter s tem v zvezi tudi pomanjkanje organizacije namenske varčevalne službe, ki naj

bi stimulirala ekonomičnejšo graditev in industrializacijo pod pogojem, da so zagotovljena tudi dodatna finačna sredstva za stanovanjsko graditev.

Še bi lahko našteli vrsto vzrokov, ki so v preteklosti ovirali uspešnejšo realizacijo stanovanjske politike in ki jo ovirajo tudi v sedanjosti.

Problematika stanovanjskega gospodarstva je zelo široka in kompleksna in je ni mogoče parcialno reševati. Vse probleme moramo urejati ob upoštevanju celote. Pri nas imamo vrsto institucij, ki se ukvarjajo tudi s problemi stanovanjskega gospodarstva in ki so kvalificirane za opravljanje vseh vrst nalog. Vendar pa je njihovo delo malo znano; vse premalo je tudi usklajenosti med obstoječimi institucijami in vse premalo je poglobljanja v praktično urejanje problematike tega področja. Žal pa ne obravnavamo resno niti tistih študij, ki so bile doslej izdelane pri nas in v tujini, predvsem v okviru ekonomske komisije Združenih narodov za Evropo. Ali obstaja tudi za to kakšno opravičilo?

Omenjeni problemi in pojavi, kakor jih je nakazal ta sestavek, ne dajejo še kompleksne podobe položaja in nalog, ki se zastavljajo v novih razmerah pred stanovanjsko gospodarstvo. Vendar že ti kažejo vso težo nalog, ki jih homo morali opraviti, in to v čim krajšem času. Odgovornost je toliko večja, ker je skupna želja po realizaciji takšne stanovanjske politike, ki naj bi bila vzor socialističnih družbenih odnosov in ki bi dejansko upoštevala našega občana in njegove realne življenjske pogoje. Marsikateri zahtevi in želji se lahko še odrečemo, uspešno urejanje stanovanjskega problema pa je bistvenega pomena za dvig produktivnosti in standarda. To pa je izhodišče tudi za širše opravljanje nalog vsega našega gospodarstva.

MARKO RAINER

FRANTIŠEK VARTÍK

O vzrokih kulta osebnosti

Preporod, ki se je začel zadnja leta v socialističnem gibanju, skuša premagati vse negativne strani »obdobja kulta osebnosti«. To obdobje naša teoretska, publicistična in druga dela kaj različno prikazujejo. Z razmahom in z razvojem poznavanja tega obdobja spoznavamo njegove strani v vedno globlji medsebojni odvisnosti in odnosih. Izraze »kult Stalinove osebnosti«, »metode kulta« itd. srečujemo praktično v delu katerekoli discipline in kateregakoli področja v preteklih letih, in to vsaj od petdesetega leta dalje. Tuji marksistični pisci uporabljajo oznako »obdobje in sistem stalinizma«, vendar pa ne določajo pobliže kulta osebnosti v stalinizmu.

V preteklih letih se je nakopičila cela vrsta dejstev, ki razkrivajo in precizirajo posamične platí tega obdobja. Na voljo so nam gradiva in resolucije najvišjih organov marksističnih partij, ki so obsodili deformacije v življenju socialistične družbe ter rehabilitirali žrtve samovolje in kršenja socialistične zakonitosti. Znani so nam tudi novi zgodovinski dokumenti, ki osvetljujejo pretekle dogodke in osebe v pravični luči. Nastala so umetniška dela, ki posegajo globoko v tragiko dogodkov in žrtev »kulta osebnosti«.

Hkrati pa lahko opazimo veliko različnost v pojmovanju celotnega obdobja, zlasti njegovih vzrokov. Vseh negativnih pojavov na političnem, ideološkem in ekonomskem področju naj bi bil kriv kult osebnosti.

Tako nastopa kult osebnosti kot mračna sila, ki je povzročila velikansko škodo. Kult osebnosti razlagajo in pojasnjujejo nekateri kot posledico zlorabe moči in karakternih lastnosti vodilne osebnosti itd. Ni pa govor o tem, kaj je kult osebnosti sam, kakšno je njegovo mesto v sistemu obsojenih in ovrženih protisocialističnih strani. Če pa je o tem že govor, je le površen.

Pričujoči članek naj bi bil delni prispevek k marksistični rešitvi problematike kulta osebnosti in pobuda za kompleksno in sintetično filozofsko posplošitev, ki je za zdaj še ni. Takšna posplošitev pa je nujno potrebna tako za teorijo kot za prakso. Po prvih vrednotenjih in poenostavljenih mnenjih o obdobju stalinizma se nam pokaže nenavadna zapletenost in zamotanost celotne problematike.

V napotilih historičnega materializma spada med splošno znana spoznanja tudi to, da zgodovina narodov in držav ni zgodovina

vina vladarjev, politikov itd. Vendar pa pri pojasnjevanju mnogih dogodkov iz časa kulta osebnosti to spoznanje ni upoštevano. Dogodke, ki so prizadeli nekaj stotisoč in milijonov ljudi, označujemo za posledico kulta osebnosti, nepravilne teze itd. Ne samo da so takšne trditve nevzdržne s teoretskega vidika, temveč tudi zastirajo bistvo negativnih pojavov v življenju socialističnih držav, s čimer je ovirano njihovo spoznavanje in odpravljanje. Znanstveni pogled na problematiko stanilizma, kulta osebnosti itd., skratka pogled, ki ga ne obremenjujeta mistika in idealizem, lahko zgradimo samo na temelju objektivnega vrednotenja dejstev, na osnovi analize tistih faktorjev, iz katerih sta izšla stanilizem in kult osebnosti sam.

Marksizem ne sme pustiti vnemar nobenega pojava v družbenem življenju, najmanj pa tedaj, ko gre za negativen in škodljiv pojav. Nadaljnji razvoj socialistične družbe je možen samo, če bomo zares odpravili vse izvore deformacij in negativnih pojavov preteklega obdobja. To je pomembno tako za razvoj družbene prakse v socializmu kot tudi za sam marksistični nauk, za prihodnost celotnega svetovnega socialističnega sistema in za prihodnost drugih držav, kjer je socializem šele na pohodu.

Izčrpna ocena in osvetlitev vseh strani in bistva stalinizma je zelo obsežna naloga. Da bi jo lahko izpolnili, ni potreben samo časovni odmik, temveč so nujno potrebne tudi delne monografije s področij posamičnih disciplin, poznavanje obsežnega, do sedaj nedostopnega gradiva, pa tudi ugodne razmere v celotnem svetovnem socialističnem sistemu. Vprašanje ima namreč svoje nadaljevanje v obliki problemov mednarodnega delavskega gibanja. V protislovnih in različnih stališčih, ki jih srečujemo v delavskem gibanju in pri socialističnih državah, nastopa kot eden izmed glavnih razlogov različnih mnenj prav XX. kongres KP SZ, torej njegovo mesto, smisel in pomen v zgodovini socializma. Bistvo različnih nazorov je osredotočeno prav na tiste probleme in vprašanja, ki jih je nakazal kongres KP SZ leta 1956 v novi luči. Opuščanje škodljivih protisocialističnih oblik in metod dela, opuščanje stalinističnega pojmovanja in vzorca socializma — vse to je dolg in zamotan proces, ki je povezan z bojem in prevladovanjem zakoreninjenih navad, stališč in načel upravljanja družbe, je proces, ki je odvisen od premagovanja usedlin in deformacijskih vplivov v vrhnji stavbi in družbeni zavesti.

* * *

Protisocialistične metode in oblike so se na določeni stopnji graditve socializma razbohotile kot gnojen čir. Poti, po katerih so se širile in se udomačile, so bile zelo različne. Razlikovati pa moramo med položajem, kjer so historično te oblike nastajale, in položajem, kamor so bile sekundarno prenesene in kjer so se usidrale ter se zajedalsko zažrle v družbeno drugačno stvarnost in situacijo. To je pomembno tako za razumevanje in pojasnitev posamičnih platí tega obdobja kakor tudi za določitev poti in načinov, da se njegove usedline premagajo.

Nobenega pojava preteklosti ni mogoče raziskovati in ocenjevati z vidika abstraktnih načel, dá, niti z vidika današnjih kriterijev in norm ne. Uveljaviti moramo konkretno historični prijem. Ni mogoče spregledati dejstva, da se tudi pri pojasnjevanju problemov kulta osebnosti kažejo ideološko protislovna in razredno pogojena izhodiščna stališča. Prav tako bi bilo napačno zapirati oči pred dejstvom, da se tudi v okviru marksističnega vrednotenja kažejo odkrito ali prikrito dogmatsko-sektaška stališča, ki revidirajo sama načela socializma in marksizma. Pri reševanju teh vprašanj teorije in prakse socializma pa ni mogoče uporabljati nepravilnih metod iz preteklosti, ko je bil vsak nov nazor, ki se je morda zgolj formalno razlikoval od gospodujočega, diskreditiran tako, da so ga razglasili za revizionističnega, za odklon ali izdajo. Javna, kritična, nedogmatična izmenjava mnenj o zapletenih vprašanjih preteklosti je s pozicij socializma osnovna predpostavka za reševanje teh zamotanih problemov.

V procesu svetovnonazorskega spreminjanja družbene zavesti naše družbe in pri vzgajanju nove generacije v znanstvenem svetovnem nazoru je pojasniti bistvo pomanjkljivosti v preteklosti zelo pomembna naloga. Mnogi deformirani, dogmatični in zato protisocialistični in protimarksistični nazori in stališča so prodrli v mišljenje in delovanje ljudi in jih deformirali. Prodrali pa so kot »socialistično«, »marksistično« mišljenje in podobno. Mnogi elementi zavesti so pod pritiskom deformiranih razmer atrofirali. Zato je premagovanje ostankov preteklosti nenavadno oteženo.¹

Med partijskimi resolucijami in dokumenti, s katerimi se je celoten proces preporoda začel, so najpomembnejši tisti dokumenti in tista dela, ki so jih prispevali in jih še prispevajo zgodovinarji. Med družboslovnimi disciplinami je zgodovinska veda, osvobodjena subjektivizma v vrednotenju in opisovanju zgodovinskih dejstev, kar se pomembnosti tiče, največ prispevala k procesu preporoda. Dokumenti, ki so jih v preteklosti namenoma zatajili, monografije in kolektivna dela v obliki zbornikov in spominov živečih in neživečih, ki so bili žrtve tega obdobja, so za nas danes zajetno gradivo, ki je lahko realen temelj za filozofske posplošitve.

Drug važen element, ki nam pomaga pri preporodu, je literarno-umetniško področje. Od historičnega XX. kongresa dalje so najboljši književniki in publicisti posvetili svoje talente boju proti deformacijam socialistične stvarnosti. Umetniško okrepljen, globok in prizadet pogled na usode ljudi je odprl vrata veličini in preprostosti ljudi in pokazal popačene, protihumanistične pojave slepih birokratskih protičloveških sil in protisocialističnih dejanj. Ni šlo brez napak. Vendar so bili to samo posamični primeri.

Etapa, na kateri smo obsodili nezakonite in neutemeljene represalije, ko so se osebe in njihova dejavnost očiščevala vseh

¹ Preporod se uresničuje v boju novega s starim, z izbojevanjem stvarnih vsedružbenih interesov nasproti fiktivnim interesom itd.

usedlin in blata, v katero so se v letih kulta pogrezali, je bila neizogibna, vendar je to šele prva stopnja in predpostavka na poti k spoznanju in pojasnitvi bistva in vzrokov tega obdobja. Najmočnejše in najbolj pretresljive umetniške upodobitve človeških usod v času represalij igrajo pomembno vlogo tako za spoznavanje prakse »kulta« kakor tudi za formiranje moralno-idejnega obsojajočega stališča v zavesti. Posplošitve v zvezi z bistvom in vzroki tega obdobja v razvoju socializma čakajo na filozofe. Nezadostnost dosedanjega razumevanja in pojasnjevanja tega obdobja je odvisna od marsičesa.

Nazore o vzrokih »kulta osebnosti« in »obdobja kulta« lahko na splošno strnemo v tile skupini:

a) To so nazori, ki opisujejo obdobje kulta kot dobo usodnega Stalinovega delovanja. Stalin je zaradi svojih osebnih karakteristik lastnosti zlorabil moč, se postavil nad partijo in državo, napravil celo vrsto teoretskih in praktičnopolitičnih napak, ki so imele tragične posledice. Strnitev vzrokov v Stalinovi osebi pa je med drugim posledica naporov, da bi kulta ne pojasnjevali kot produkt socialistične družbene ureditve. Videti je torej, kot da bi bil »kult osebnosti« infekcija, proti kateri organizem socialistične družbe ni bil imun. Zakaj ni bil imun — na to vprašanje ta koncepcija ni sposobna odgovoriti. Skratka, Stalin je opisan kot hudoben, zloben vladar. Ta koncepcija, pa naj bodo motivi njenih zagovornikov kakršnikoli že, izhaja iz naivnega, idealističnega, površnega gledanja na zgodovino in vlogo osebnosti v zgodovini. Tako obravnavanje dejansko negira zakonitosti družbenega življenja in odpira vrata voluntarizmu in subjektivizmu. Kult osebnosti nastopa sicer kot »tuj, škodljiv čir«, ki je prizadel socialistično družbo, vendar pa zagovorniki te koncepcije očitno ne vidijo, da njihova obramba socializma s tem, da mu dajejo spričevalo nemoči nasproti uzurpatorjem in ljudem, ki zlorablajo moč, ni niti pravilna niti učinkovita.

Koncepcija, ki zožuje bistvo obdobja kulta na subjektivne pomanjkljivosti vodilne osebe, je vztrajno prisotna od tedaj, ko so začele prihajati na dan tiste prve negativne strani preteklosti, ki so se večinoma nanašale na Stalina.

b) V drugo skupino spadajo pogledi, ki pojasnjujejo kult osebnosti hkrati z vsem, kar ga je obdajalo, kot zakonit pojav, ki izvira neposredno iz bistva socializma in njegove ideologije, marksizma. Vendar ni mogoče v imenu obrambe in zagovora socializma postaviti tej koncepciji nasproti nazorov, združenih v prvi skupini, tj. nazorov, ki zožujejo deformacije iz obdobja kulta na lastnosti in dejavnosti posamičnih voditeljev. Dejavnosti oseb, tudi vodilnih, ni mogoče pojmovati izolirano od celotnih družbenih razmer in možnosti. Ni mogoče sprejeti takšnega zagovora socializma, ki žrtvuje osnovna načela znanstvenega pojmovanja zgodovine.

Druga skupina nazorov, ki izhaja iz teze, po kateri izvira samo bistvo obdobja kulta iz osnov socializma in njegovega nauka, ima enoznačni buržoazno-strankarski značaj in se nave-

zuje v marsičem na znane protisocialistične nazore, s katerimi smo se srečali že ob nastanku socializma. Abstraktna razpravljanja o vprašanjih posameznikove svobode, demokracije in podobno so postala temeljni kamen teh pogledov. Kljub temu pa ni mogoče prezreti, da imata pri površnem pregledu obe konceptiji na videz prepričljive argumente in dokaze. To dejstvo nam narekuje, da rešujemo vprašanje obdobja kulta osebnosti kar najbolj objektivno z znanstvenih pozicij. Načelo marksistične partijnosti pri tem ne more priti v protislovje z objektivnimi dejstvi, niti ga ni mogoče pojmovati pragmatistično. *Z marksističnih pozicij je možno pojasniti obdobje kulta samo tako, da se bomo trudili premagati vsa protisocialistična in protimarksistična stališča tako v teoriji kot v praksi, s čimer bomo odstranili tla, na katerih je mogoče graditi protisocialistično ideologijo in propagando.* V nasprotnem primeru branimo socializem zgolj na videz. Če namreč vse kritične glasove pavšalno označimo za protisocialistične, sovražne nazore, še nadalje puščamo prostor za dejansko sovražno ideologijo, saj so se prav pri takšnem obravnavanju ohranili in obdržali temelji, iz katerih so zrasle deformacije.

Razvoj dogodkov v mednarodnem socialističnem gibanju potrjuje, da kompromisi v osnovnih vprašanjih idejno-političnega značaja problema ne rešujejo, temveč rešitev oddaljujejo in problem poglobljajo. Ni mogoče spregledati dejstva, da je apologetska, kompromisarska ideološka pozicija v bistvu oportunistična in da so njene posledice dezorientacija in škoda. Socializem je historična stvarnost. Stvarnost pa ostajajo tudi problemi in protislovja, ki so nastali v zvezi z njim. Toda treba jih je rešiti in analizirati njihovo bistvo. Problemov znanstvene kemije ne moremo niti za trenutek prepričati in rešiti tako, da bistvo pomanjkljivosti in napak reduciramo na zmotni »kamen modrosti«. Znanstvena kemija ne potrebuje niti »pravega« niti napačnega kamna modrosti. Če je zaradi uporabljanja tega pojma nastala škoda in se uveljavila zmota, ni mogoče kritike zožiti na analizo sestave »kamna«. Problem je v odgovoru na vprašanje, kje so vzroki in pogoji, ki so omogočili, da se je vtihotapil v znanstveno kemijo »kamen modrosti«. Analogično: Kje so pogoji in vzroki dejstva, da je v socialistični družbi sploh lahko nekdo postal oboževana oseba, ki je ni bilo mogoče kritizirati in ki je stala nad partijo in državo?

Ob tem pogledu se nam začne razkrivati vsa zapletenost vprašanja, ki ga ne more rešiti nobena izmed obeh navedenih koncepcij. Ne da bi zmanjševali odgovornost oseb, ki so reprezentirali in pomagali ustvarjati kult, je njegova osnova globlja, kot so teoretske ali karakterne napake in pomanjkljivosti predstavnikov kulta osebnosti. Če danes popravljamo napake in pomanjkljivosti obdobja kulta po poti historične resnice, če preklicujemo nekdanje resolucije najvišjih državnih in partijskih organov, priča to, da imajo komunistične partije v sebi dovolj moči, da obračunajo z napačnimi pogledi in nazori iz obdobja kulta, priča, da ni mogoče braniti tistih pogledov in stališč, ki so v nasprotju z načeli so-

cializma in marksizma, in to kljub temu, da so jih nekoč sprejemali prav v imenu marksizma in socializma.

V tem kritičnem in samokritičnem obravnavanju ni mogoče popustiti niti tedaj, kadar od njega živita začasno tudi sovražna ideologija in propaganda. Večja nevarnost bi bila, če bi trajno zajedalsko živeli od nerešenih vprašanj. Samo dosledno znanstveno obravnavanje bo spodmaknilo tla sovražni ideologiji, pa tudi tistim faktorjem, ki zavirajo življenje same socialistične družbe in mednarodnega revolucionarnega socialističnega gibanja. Da ima sam kult osebnosti globlje korenine, kot pa so karakterne lastnosti vodilnih osebnosti, nam priča dejstvo, da se njegove recidive pojavljajo tudi pri tistih ljudeh, ki so ga prej kritizirali. Dalje, to nam priča tudi o tem, da objektivno eksistira nevarnost kulta osebnosti dotlej, dokler ne bodo odpravljeni njegovi izvori.

Seveda pa pri kompleksnem vrednotenju problemov, s katerimi je kult osebnosti v socializmu v tesni zvezi, ni mogoče obiti moralnega profila in teoretskih napak njegovih predstavnikov; toda glede na bistvo in vzroke danega obdobja so sekundarne. Kaj naivna idealistična predstava bi bila, če bi hoteli z njimi osvetliti tragične napake in zmote, ki so se dogajale po dvajsetih letih razvoja socialistične družbe. Marksizem ne priznava in zavrača vsakršne oblike režima osebne moči v socialistični družbi, najsi bi prevzela oblast v imenu česarkoli. To je v nasprotju z načelom socialistične demokracije, z načelom diktature proletariata. Ni je mogoče upoštevati kot politično obliko, s katero bi bilo mogoče zavarovati in uveljaviti moč ljudstva.

Mnogi izmed kritičnih pogledov v zvezi s Stalinovimi karakternimi pomanjkljivostmi in teoretskimi napakami zvenijo zaradi svoje ozke, enostranske usmerjenosti samo kot zahteva po vsestransko popolnem »vladarju«.

Kritika preteklosti naj bi služila predvsem za to, da se odpravijo razmere, v katerih so se lahko pokazale osebne in teoretske pomanjkljivosti J. V. Stalina (in ne samo njega) v škodo socializma. Gre za dosledno zavarovanje socialistične demokracije, kjer nepravilna teza ne more biti kritiki nedostopna in veljati za obvezno, za normo v teoriji in praksi. Pri reševanju teh vprašanj, lahko pridemo do pravih ocen in sklepov samo, če se jih ustvarjalno marksistično lotimo s pozicij socializma, ne pa s pozicij njegove deformirane dogmatsko-stalinske podobe.

* * *

Nazore o kultu osebnosti, ki ne upoštevajo osnovna stališča historičnega materializma, lahko najdemo tudi v delu R. Garaudyja *Perspektive človeka*, in sicer v poglavju *Naloge filozofov — komunistov in kritika Stalinovih napak v filozofiji*. Garaudy sicer ugotavlja, da že skoraj četrt stoletja temelji naše delo na filozofskem področju na nekakšni temeljni listini, na znanem Stalinovem delu *O dialektičnem in historičnem materializmu*, ki so ga dopolnile 1947 Zdanove opombe k vprašanju filozofije (str. 433). Nadalje pa zveni sama kritika R. Garaudyja dogmatično in ne-

historično, zgolj kot kritika Stalinovega neznanja. Za začetno napako, ki jo je napravil Stalin v filozofiji in iz katere izhajajo vse druge, šteje ločitev teorije od prakse (str. 434). Zatem spet razmišlja, da vodi kult osebnosti neizogibno do te prekinitve zveze med teorijo in prakso. R. Garaudy se ne sprašuje — in seveda tudi ne odgovarja na vprašanje, zakaj je celo četrstoletje bilo Stalinovo delo — polno zmot in pomanjkljivosti — temeljna listina. Kako to, da je celotna fronta marksističnih filozofov izhajala iz tega dela in da so vse Stalinove poglede in sklepe opevali kot »genialne«, »ustvarjalne«, kot »dragocen prispevek v zakladnico marksizma« itd. Ali so bili vsi marksistični teoretiki na takšni ravni, da so šteli Stalinovo delo dejansko za genialno? Ali so že tedaj videli napake in pomanjkljivosti Stalinovega dela, vendar so jih zamolčali in trdili prav nasprotno? V obeh primerih se kaže nepopolno, površno in enostransko lotevanje kritike Stalinovih pomanjkljivosti, kakršnega si je izbral R. Garaudy. Kako to, da smo takoj sposobni napisati o istem delu toliko kritičnih pridržkov kot nekoč pohval?

Stalinovih napak v filozofiji ni mogoče pojasniti in razumeti zgolj s kritiko posamičnih filozofskih tez in nazorov. Vrednotenja J. V. Stalina in njegovih teoretskih del ni mogoče ločiti od konkretnih možnosti in razmer v danem obdobju tako na področju družbenih ved kakor tudi na področju celotne družbene situacije. Treba je razkriti vzroke stanja, ko se nobena samostojno misleča osebnost ni mogla v razvoju filozofije niti pojaviti niti uveljaviti.

Razvoj filozofije v socializmu ne more biti monopol povprečnega ali povprečnega, niti ne genialnega filozofa in teoretika. Stagnacija v filozofiji bi obstajala v določenem okolju, tudi če bi bil v danih razmerah na Stalinovem mestu človek z vsem tistim znanjem, ki je po Garaudyjevem mnenju manjkalo Stalinu. Tam, kjer mora celotna fronta filozofov zgolj ponavljati in ponazarjati misli »genialnega voditelja in učitelja«, tam ni mogoče govoriti o razvoju.

Nazori o problemih obdobja kulta osebnosti se spreminjajo in razvijajo. Žal pa lahko opazimo nejasno in zmotno pojmovanje teh vprašanj pri R. Garaudyju in drugih tudi v zadnjem času. »Kult osebnosti«, govori R. Garaudy, »z vsemi zmotami in zločini(!), ki so izvirali iz njega, se ni rodil iz samega značaja socialistične družbene ureditve. Rodil se je ... iz potreb (?) politike, ki so jo pogojevale kapitalistična obkolitev in grožnje, s katerimi so nam pretili s kapitalistične strani.«²

Dokazovanje, da se kult osebnosti ni rodil iz samega značaja socialistične ureditve, ki je navsezadnje pravilno, nas pri argumentaciji ne sme zapeljati k površnemu svojevoljnemu pojasnjevanju dejstev. Takšni sklepi so v nasprotju z vsemi znanimi historičnimi dejstvi, nasprotujejo stališčem in sklepom KP SZ in so v protislovju z osnovnimi načeli marksističnega nauka in politike socialistične države.

² Vprašanja marksistične filozofije (1964), št. 6, str. 546.

Družbeno življenje je bolj zapleteno, zgodovinska kontinuiteta ter socialna povezanost se razvijata po lastnih notranjih poteh. In čeprav lahko zunanji vplivi učinkujejo na notranje razmere v državi, to ne more biti v nobenem primeru primarni določujoči faktor, ki naj bi povzročil ukrepe, nasprotno osnovam dane ureditve in načelom njene politike.

Napake, in še manj zločini, ne morejo biti v nikakršnih okoliščinah politična potreba socialistične ureditve. Takšen zagovor socializma je dejansko medvedja usluga socializmu. Mar so bile morda represalije nad oficirji sovjetske armade tik pred drugo svetovno vojno potrebne? Kakšne politične potrebe so lahko zahtevale nezakonite procese proti številnim komunistom? Ali so lahko pogromi, nesocialistično ravnanje z narodi in ljudstvi Sovjetske zveze politična potreba? Kako naj razumemo stališče R. Garaudyja glede ukrepov in resolucij najvišjih partijskih in državnih organov, ki danes obsojajo ta dejanja, preklicujejo stare resolucije in skušajo popraviti krivico? Kako uskladiti takšne trditve s socialističnim humanizmom? Ali socialistični humanizem lahko dovoljuje takšno pojmovanje »političnih potreb«, s katerim je mogoče utemeljiti zločine?

Pojav, da se nekateri neradi distancirajo od preteklih napak in zmot, izvira med drugim tudi iz strahu, da ne bi »diskreditirali« socializma. Dejstva pa so vendar znana. Subjektivistično pojmovana partijnost in »zagovor« socializma se obrača v pravo nasprotje, v neznanstveno (in nevzdržno) apologetiko.

Takšno obravnavanje vzbuja popačene predstave o socializmu, vnaša zmedo in povzroča nejasnosti ne samo v marksističnih vrstah, temveč tudi med naprednimi misleci in misleci, ki so blizu marksizmu.

Če J. P. Sartre v svoji knjigi *Kritika dialektičnega uma* navaja stališče, po katerem »je lahko prvi moment socialistične družbe samo nedeljiva mešanica birokracije, terorja in kulta osebnosti«, ni mogoče, da ne bi v tem spoznali (med drugim) tudi neposredne povezanosti z dejstvom, da renomirani marksistični filozofi pojasnjujejo kult osebnosti z vsemi njegovimi zmotami in zločini vred kot posledico političnih potreb socialistične ureditve, obkoljene od kapitalizma. Tega, da takšna stališča neposredno podpirajo poglede dogmatikov in sektašev, ki zavračajo prispevke XX. in XXII. kongresa KP SZ in zagovarjajo stalinska načela in metode v notranji in zunanji politiki, ni treba niti omenjati.

Glede na vse to, kar smo navedli, lahko sklepamo, da pogledi, ki imajo kult osebnosti za posledico Stalinovih osebnih pomanjkljivosti, ne morejo ustrezno pojasniti vzrokov nastanka kulta osebnosti v socialistični družbi in da torej ne morejo pokazati poti, po kateri ga je moč popolnoma odpraviti.

Nadalje je treba vedeti, da ni mogoče vseh negativnih pojavov iz danega obdobja pripisovati pojmu »kulta osebnosti« ali jih označevati za njegove učinke. Če tako ravnamo, postavimo na isto raven vzroke in učinke samega kulta in tako zastremo njegove dejanske izvore in zamegljujemo ter zapletamo celotno pro-

blematiko. Na takšno stanje opozarjajo razni odnosi tako pri nas kot v tujini. Posebno izrazito pa so opozorili na to dejstvo italijanski marksistični filozofi in zgodovinarji.

Definirati katerikoli pojav v družbenem življenju ni zgolj stvar konvencije. Omejiti vsebino »kulta osebnosti« v socialistični družbi je mogoče samo na temelju njegove stvarne vsebine in mesta v družbenem življenju. Dosedanje pojmovanje in pojasnjevanje kulta, ko smo pod tem imenom razumeli vse, kar je bilo negativnega v danem obdobju, od kršenja socialistične zakonitosti prek izkazovanja božje časti Stalinu pa do deformacije socialistične demokracije in nepravilnih oblik ter metod dela, je površno in nepravilno. Kult osebnosti je čaščenje osebnosti, je neznanstveni, idealistični nazor o mestu in vlogi posameznika v družbenem življenju, ki je nastal v zgodnjem obdobju človeštva in se utrjeval ter razvijal predvsem v sužnjeposestniški in fevdalni družbi kot produkt danih antagonističnih odnosov, kot sredstvo za njihovo ohranitev in utrjevanje. Kult osebnosti in kult sploh ima svoje gnoseološke in razredne korenine. Kult je neločljivi del vsake religije. Kult vladarja je v antagonističnih formacijah posegal tudi v elemente vrhnje stavbe vladajočega razreda, da bi posvetil in ovekovečil obstoječe odnose nadvlade in podrejenosti. Kult katerekoli vrste (kult stvari, živali, prednikov, vladarjev, bogov, svetnikov) je v bistvu pojav nevednosti, zaostalosti, nekulturnosti in reakcionarnosti. Vdano ponižanje pred cerkveno ali državno oblastjo je oblika in zunanji izraz pritiska, s katerim so v antagonističnih formacijah vladajoči razredi krepili materialno in duhovno zaslužjevanje ljudi.

Zgodovinsko mesto nastanka kulta osebnosti ni torej niti socialistična, kaj šele demokratična buržoazna družbena formacija. Teoretično ni v socialistični družbi, zaradi značaja proizvodnih odnosov, politične moči, pa tudi vladajoče ideologije, nikakršnega temelja za nastanek in eksistenco kulta osebnosti. Tako izolirano pojmovana socialistična družba v »čisti obliki« pa nastopa samo v predstavah tistih, ki skušajo videti izvore kulta v različnih zunanjih ali drugih, subjektivnih faktorjih. Argumentacija za takšno pojmovanje kulta osebnosti izhaja iz površnega in mehanskega pojmovanja odvisnosti vrhnje stavbe od baze, pri čemer pa je izpuščena tako zgodovinska kontinuiteta in vztrajnost v vrhnji stavbi kakor tudi njena relativna avtonomnost. Vendar izolirana, abstrahirana socialistična družba v »čisti obliki« lahko eksistira samo v predstavah ljudi. Realno pa eksistira v vsej zapletenosti in odvisnosti kot produkt predhodnega protislovnega razvoja in povezanosti s historično nastalimi oblikami družbene zavesti in njene ravni, s tendencami, da se poveže z dejavnostjo institucij, v oblikah in metodah dela itd.

Kult osebnosti je eksistiral na določeni razvojni etapi socialistične družbene formacije. Ni dvoma, da ni nastal na temelju socialističnih načel in strani družbenega življenja. Njegovo eksistenco moramo pojasnjevati z vidika tistih prvin stare družbene ureditve, na katerih je nastajal socializem in ki so prešle v sociali-

zem v podobi raznih oblik, ostalin, usedlin, tradicije itd. in ga deformirale. Kult osebnosti je lahko nastal v socialistični družbi in se obdržal dalj časa prav zaradi deformacij njenih osnovnih plati. Tu je šlo predvsem za zadušitev načela notranje partijske in socialistične demokracije, brez česar ne bi mogel nihče svojevoljno uveljaviti kulta osebnosti. Deformacije kot posledica določenih objektivnih in subjektivnih faktorjev so tvorile vzajemno odvisen sistem političnih, ideoloških in ekonomskih načel ter nazorov, sistem oblik in metod dela. Ta sistem je bil v nasprotju z načeli socializma in marksizma. Zato je najbolj prikladna skupna oznaka vsega tega stalinizem oziroma stalinistični sistem in kult osebnosti kot njegova posledica in zunanja podoba.

Problem nastanka deformacij je nenavadno zapleten in bi zahteval posebno obdelavo. Vendar pa je potrebno glede na vprašanja, o katerih govorimo, nakazati vsaj nekatere osnovne momente. Stopnja ekonomskega političnega in ideološkega razvoja pred začetkom graditve socialistične družbe ima v državi pomembno vlogo. Na tej osnovi, na temelju konkretnih možnosti države so določene naloge za socialistično graditev na vseh področjih družbenega življenja. Stopnja zrelosti in organiziranosti delavskega razreda, politična in kulturna raven množic, njihov delež v političnem življenju v kapitalizmu — so faktorji, ki se nujno kažejo v oblikah in metodah dela, v načinu organiziranja in združevanja množic za socialistično graditev. Prav na ta dejstva so zelo pazili v dejavnosti KP SZ pred socialistično revolucijo, pa tudi potem, ko je SZ stopila na pot graditve socializma. Lenin je pri razvijanju marksističnega nauka prišel do sklepa, da lahko socialistična revolucija zmaga v eni sami, izolirani in ekonomsko zaostali državi. Njegov sklep pa je vsaj implicitno vseboval predpostavko, da bodo naloge, ki naj bi jih rešila buržoaznodemokratska revolucija in kapitalistični razvoj, rešene med socialističnim revolucionarnim razvojem. Marksizem torej ne šteje družbenega razvoja in njegove posamične stopnje za shematično šablono. Teorija in praksa potrjujeta možnost, da se dá v krajši dobi premagati posamične stopnje družbenega razvoja. Ob določenih zgodovinskih razmerah ni nujno, da gremo po trnovi poti okorelega kapitalizma, da bi lahko prišli v socializem. Vendar pa ni mogoče obiti vloge in pozitivnih plati, ki jih prinaša od ekonomike prek politike, ideologije in kulture kapitalistični razvoj. Te pozitivne plati prehajajo v socializem, socializem jih pogloblja in razvija dalje na novem temelju. Zato bi bilo nepravilno, če bi šteli socialistično revolucijo v državi, kjer se še ni popolnoma razvil kapitalizem, za prezgodnjo itp. Na temelju znanstvenega družbenega nauka je treba v takšni situaciji določiti tiste naloge, ki izravnavaajo zaostalost razmer na posamičnih področjih med socialističnim revolucionarnim razvojem.

Marx je opozarjal, da je socializem kot prva faza komunizma organsko povezan z ureditvijo, iz katere je izšel, tj. s kapitalizmom. Tam, kjer pred revolucijo kapitalizem ni bil popolnoma razvit, se povezanost realizira z razmerami, ki so eksistirale pred

revolucijo, tj. s polfevdalnimi in polkolonialnimi ipd. S tem dejstvom je treba računati v procesu graditve socializma. Premagovanje ostankov in paraliziranje pritiska raznih usedlin preteklosti je pri takšnem pojmovanju socialistične revolucije zahtevnejše, pa tudi bolj zapleteno. Lenin je v tej zvezi poudarjal, da je za Rusijo začetek revolucije lažji, zato pa bo težavnejši in bolj zapleten nadaljnji razvoj, v nasprotju z bolj razvitimi državami, kjer bo to prav narobe.

Deformacije torej niso neizogibna usoda. V določenih zgodovinskih razmerah obstaja realna nevarnost deformacij kot objektivna možnost. Če spregledamo to objektivno možnost in tendence pritiska ostankov starega reda na nastajajoče socialistične plati družbenega življenja, predvsem pa, če spregledamo elemente porajajoče se vrhnje stavbe in če podcenjujemo to situacijo, potem se ti elementi vdajo pritisku in tendencam starega in se jim podredijo. Tako se spremenj možnost v stvarnost, staro pronica v novo in ga deformira.

Nevarnost deformacij, pritisk ostankov, starih navad in oblik grozi zlasti na področju političnih in ideoloških institucij vrhnje stavbe. Njihova pozicija oblasti in poslanstvo v prehodnem obdobju nasproti premaganim razredom lahko privede do podobnega odnosa celo do lastnega razreda, s čimer se spremeni prvotni namen institucije. Objektivno obstaja nevarnost, da se bo njihova dejavnost sprevrgla iz reguliranja in organiziranja v omejevanje in odtujevanje.

Institucije vladajočih razredov v predsocijalističnih formacijah so imele namen, da po določeni etapi svojega razvoja ohranijo in utrdijo obstoječe razmere doseženega stanja, imele so namen ohranjevati in upravičevati itd.

V tej dejavnosti (in tendenci) so vztrajali največ zaradi dejavnosti premaganih razredov, ki skušajo zrušiti novo in se vrniti k starim ekonomskim in političnim odnosom, torej skušajo zrušiti nove revolucionarne sile.

Institucije, ki služijo delovnemu ljudstvu po ustoličenju diktature proletariata, opravljajo (na videz) podobno funkcijo (na določeni etapi razvoja revolucije) — izvajajo pritisk nad premaganimi razredi, varujejo vladajočo pozicijo novih proizvodnih odnosov itd. Vendar je skladnost zgolj površna, zato ker nastopi glede na kvalitativno različen temelj nove socialistične ureditve že na začetku revolucije cela vrsta novih momentov, ki sčasoma naraščajo in se izkristalizirajo kot nova kvaliteta v dejavnosti institucij socialističnega značaja. Tako kakor zatiralska funkcija diktature proletariata ni bistvo vsebine dejavnosti diktature proletariata, tako tudi funkcija ohranjevanja, obrambe in upravičevanja doseženega stanja ne more ostati trajna dejavnost institucij socialistične vrhnje stavbe. Na prvo mesto pride naloga zrevolucionirati, razvijati in spreminjati to, kar eksistira kot edina dejavnost, ki utrjuje in ohranja novo ureditev. V primerjavi s predsocijalističnimi formacijami se v socialistični družbi nekatere naloge sprevračajo v svoje protislovje. To, kar je v preteklosti utrje-

valo (ohranjevanje doseženega), dobi v socializmu nasprotni značaj in ima prav protislovne učinke.

Tradicija in vztrajnost v dejavnosti vladajočih institucij prodre v določenem obdobju prav do socialistične družbe. Doseči in v praksi zavarovati kvalitativni preobrat v dejavnosti institucij socialistične vrhnje stavbe je prva temeljna predpostavka za to, da se institucije socialistične vrhnje stavbe ne bi odtujile lastnemu razredu.

V obdobju stalinizma se kaže kot ena izmed plati, ki povzročajo deformacije v dejavnosti institucij socialistične vrhnje stavbe, prav dejstvo, da so spregledali nujnost spremeniti (spremeniti s spremenjeno situacijo) obseg, vsebino in obliko dejavnosti elementov socialistične vrhnje stavbe. Niso uvideli moči tradicije in vztrajnosti v zgodovini, podcenjevali so tradicijo in tendence iz preteklosti, ki so si tako pridobile vpliv in si prilagodile novo stvarnost. Ne bi smelo in ni moglo iti samo za zamenjavo vladajočega razreda. Treba je bilo z vidika novih potez delavskega razreda in njegove zgodovinske vloge spremeniti in preobraziti, in s spreminjajočimi se razmerami dalje preobražati vsebino in namene dejavnosti elementov nove vrhnje stavbe.³

V. I. Lenin je objektivno znanstveno pojmoval in pojasnjeval mesto in položaj Rusije v socialističnem revolucionarnem razvoju na svetu. Poudarjal je mednarodni pomen ruske revolucije, hkrati pa je tudi opozoril, »da bo po zmagi proletarske revolucije vsaj v eni izmed razvitih držav verjetno prišlo do nenadnega preobrata, da namreč Rusija kmalu potem ne bo več vzor, marveč bo spet zaostala država«⁴ (v sovjetskem in socialističnem smislu).

Opustitev ustvarjalnih marksistično-leninističnih pozicij v teoriji in praksi socialistične graditve je omogočala, da so se v kasnejšem obdobju deformirale posamezne plati življenja socialistične družbe in na temelju teh deformacij je lahko nastal in eksistiral kult osebnosti. Preporod v smislu sklepov in resolucij XX. in XXII. kongresa napreduje po poti v smeri odpravljanja deformacij, po poti ustvarjalnega razvijanja teorije in prakse socializma.

Za to pojmovanje deformacij v socializmu in samega kulta osebnosti, kot smo ga navedli, govorijo dejstva in izkušnje iz boja zoper ostanke preteklega obdobja. Ukrepi v procesu preporoda, ki se izvajajo pod vodstvom marksističnih partij, imajo namen razširiti in poglobiti socialistično demokracijo, spodbujati ustvarjalno iniciativo delovnih ljudi in zagotoviti možnosti za njihov dejanski, ne formalni delež pri vodenju in upravljanju.

Prevedel: F. J.

³ V zvezi s to problematiko deformacij socializma in kulta osebnosti se pokaže cela vrsta nadaljnjih vprašanj in problemov. Eden izmed njih je vprašanje širjenja deformacij in kulta osebnosti oziroma njihove »transplantacije«⁴ v razmere razvitih držav. Vprašanja, čeprav je zelo važno, pa zaradi preobsežnega prispevka ni mogoče rešiti na tem mestu.

⁴ V. I. Lenin, Spisi 31., Bratislava 1954, 15.

Problem zgodovine tehnike

Kapitalistična družba 19. stoletja ni samo očitno pokazala odvisnost med ekonomskimi in političnimi sistemi, in tako potrdila veljavnost te odvisnosti tudi za pretekla obdobja, ampak je v primerjavi s prejšnjimi načini, tudi najbolj izrazito pokazala odvisnost med sistemom tehnike kot delom proizvodnih sil in sistemom proizvodnih — ekonomskih odnosov. Nekatere najbolj splošne misli o pomenu dela in delovnih sredstev za razvoj človeka lahko zasledimo že v starih družbah ob Sredozemskem morju in v Orientu, pravo izhodišče za vrednotenje pa sta dala šele Marx in Engels. Buržoazno zgodovino pisje in še zlasti razne filozofije tehnike se trdovratno odrekajo poskusom povezati sisteme tehnike z ekonomskimi sistemi, kolikor pa to storijo, se le redke priklopljejo do stališča, ki se razločuje od meščanskega: možnosti, ki jih prinaša sedanji razvoj tehnike in znanosti je mogoče izkoriščati samo v socialistični-komunistični družbi. Sovjetski marksisti so najbrž prvi, ki so se na podlagi Marxovih tehničnih misli ustvarjalno lotili pisanja zgodovine tehnike.¹ Sedanje delo,

ki ni prvo te vrste, temelji na poprejšnjih poskusih,² hkrati pa, kot je v uvodu poudaril akademik I. I. Artobolevskij, nalaga dolžnost napisati svetovno zgodovino tehnike v več zvezkih.

Pisati katerokoli zgodovino ni lahka stvar, saj je zrcalo avtorjevega splošnega pojmovanja človeške zgodovine. Eden najbolj razširjenih načinov je: začeti s časovno kar najbolj oddaljenim začetkom in ga pripeljati do njegovega konca ali do »sedanjega stanja«. Zdi se, da je to popolnoma v skladu z Marxovo zahtevo: slediti nastanku, razvoju in propadu katerega pojva. Toda Marx je ta način preoblikoval na podlagi načel:

a) Način raziskovanja se mora razlikovati od prikazovanja problema. Šele ko obvladamo materijo v podrobnostih, »je mogoče analizirati njene različne razvojne oblike in izslediti njihovo notranjo zvezo. Šele kadar je to delo opravljeno, je mogoče ustrezno razlo-

ske literature), kolektivno delo sovjetskih učenjakov A. A. Zvorikina, I. I. Osmova, V. I. Černiševa in S. S. Suhardina.

² Obsežen sistematičen prikaz tega, kaj so sovjetski znanstveniki na tem področju že napravili, najde bralec v knjigi S. S. Suhardina: Osnovi istorii tehniki — Moskva 1961.

¹ K priučujočemu sestavku je avtorja spodbudila knjiga »Zgodovina tehnike«, (Moskva 1962, Založba socialne-ekonom-

žiti resnično gibanje. Če to uspe in če se življenje materije zrcali v ideji, tedaj se lahko zdi, da imamo opravka s konstrukcijo a priori.« (Kapital, CZ 1961, str. 21.) (Marxu se je to v Kapitalu popolnoma posrečilo in zato ni čudno, da se je že od vsega začetka mnogim »zdelo«, da je to apriorna konstrukcija, ki je v najbolj slabem sorodstvu z nemško klasično filozofijo.

b) Iz sedanje razvojne stopnje družbenih ekonomskih odnosov je mogoče razumeti prejšnje zasnove. Pri analizi sedanje strukture pa je treba izhajati iz njenega najbolj splošnega in prevladujočega pojava. Tako Marx za svojo analizo pravi, da bi bilo napačno začeti z zemljiško lastnino, čeprav so v glavnem vsa ljudstva začela s to obliko privatne lastnine nad proizvodnimi sredstvi, ampak je treba začeti s sedaj vladajočo obliko lastnine kot konsekventnejšo, bolj razvito obliko od prve.

Marx sam je namignil, da tak način ne velja samo za družbenoekonomsko analizo. Pri tem je omenil anatomijo: anatomija človeka je ključ do anatomije opice. Na splošno bi lahko rekli, da je ta način uspešen, če že ne celo nujen tam, kjer se sistemi zgodovinsko razvijajo drug iz drugega. Ne moremo pa reči za odnose Einsteinove relativnostne teorije ali neevklidske geometrije, da so časovno pred odnosi Newtonove mehanike ali Evklidove geometrije ali da jim sledijo, čeprav nam prvi odnosi omogočajo globlje razumevanje slednjih. Da odnosi Newtonove

mehanike časovno niso pred odnosi relativnostne teorije, seveda nikakor ne pomeni, da prvi niso bili spoznani pred drugimi in da niso spoznavno izhodišče za Einsteinovo odkritje. Tu vlada samo strukturni princip, ne pa obadva: strukturni in genetični.

Izkaže se, da je Marxov način, ne zaradi površne analogije, ampak po svoji najgloblji vsebini, možen in nujen pri pisanju zgodovine tehnike. Za veljavnost analogičnega načina bi govorila naslednja argumenta:

a) tehniko obvladuje princip izhajanja, posredovanja enega sistema tehnike in drugega.

b) določeni sistemi tehnike so vezani le na določene sisteme ekonomskih proizvodnih odnosov, kar še zlasti govori v prid Marxovega načina obravnave, uveljavljenega na tem področju. Niti dejstvo, da je lahko, in praviloma tudi je, v prehodnem obdobju v istih družbeno-ekonomskih formacijah in še bolj v različnih družbenih sistemih prisotna različna tehnika, toda različne stopnje dominantnosti ali ista tehnika v različnih družbenoekonomskih formacijah ne ovržejo gornjega odnosa. Mnogi meščanski ideologi (npr. W. W. Rostow, R. Aron, Dessauer, Heidegger in delno tudi Friedmann, so zaradi teh dejstev popolnoma zanemarili pomen ekonomskih odnosov za razvoj proizvodnih sil in njihovega vzratnega pomena. Namesto da bi bili ugotavljali razlike med sistemom kapitalizma in socializma, so jih označili s površnima skupnima terminoma »industrijska družba«, »teh-

nična civilizacija«. Če je Marx očital buržoaznim ekonomistom, da konkretno prevračajo v abstraktno, ki se v ničemer ne razločuje od konkretnega, ker so odmislili vse, kar razločuje konkretno od njegove abstrakcije, pa lahko opazamo zdaj pri omenjenih ekonomistih, sociologih in filozofih drugo plat tega početja: da abstraktno prevračajo v konkretno in tako spremenjeno abstraktno razglašajo za bistvo konkretnega, danes obstoječih procesov in pojavov. To pomeni, da nočejo odkrivati resničnih zgodovinskih oblik abstraktnega in da podpirajo vse tiste, ki ne želijo, da bi kdo odkril to resnico. To še ne pomeni, da v tako spremenjenem abstraktnem ni nič plodnega. Naloga marksistov je, da dajo temu abstraktnemu pravi pomen. Vzemimo npr. Heideggerjevo misel, da je tehnika dogajanje resnice. To je globoka, četudi ne nova ugotovitev, saj so tudi Marx, Engels in Lenin poudarili pomen industrije in tehnike za odkrivanje, dogajanje resnice. Toda ti so tudi pokazali, da je to dogajanje odtujeno, ker ima kapital nadzorstvo nad delom, opredmeteno delo nad živim delom. Odkrili so torej zgodovinsko obliko tega »dogajanja resnice«. Heidegger pa je to dogajanje zgodovinsko določil kot izzivanje, zbiranje, razdeljevanje, ponovno zbiranje itd. Te »zgodovinske« določbe je mogoče prenesti tako v socialistični kot kapitalistični sistem, jih razglasiti za pglavitno resnico dogajanja. Potem je seveda postranska in nepomembna zadeva združiti proizvajalca z delovni-

mi sredstvi, z njegovim anorganskim telesom. Heideggerjeve določitve niso zgodovinsko družbenoekonomske, ampak čisto tehnične, vendar še zmeraj daleč od tega, da bi nam odkrivale bistvo sedanjega nastajajočega sistema tehnike avtomatizacije. Zaradi tega strastnega iskanja skupnih značilnosti se buržoazni ekonomisti, sociologi in filozofi ne morejo otestiti meščanskega stališča in spoznati, kakšne temeljne družbenoekonomske spremembe zahteva mogočen razvoj podružbljenosti dela, ki se kaže v avtomatizaciji proizvodnje. Celo narobe: v njegovi sedanji stopnji in v njegovem prihodnjem razvoju vidijo edino možnost za ohranitev privatnolastninskih odnosov in za spravo med nasprotji dela in kapitala. Apologetika je popolna: podružbljenost dela je temelj privatne lastnine proizvajalnih sredstev.

Analogija v metodi je ustrežna, ker je vsebinska, in je torej zgodovino tehnike mogoče napisati tako, da pravzaprav analiziramo današnji sistem, tako, da v odnosu do njega raziščemo pomen takih elementov, kot so proizvajalec, delovno sredstvo, predmet dela, proizvodni odnos, gibanje proizvajalca k predmetu ali predmeta k proizvajalcu ali sploh izločitev neposrednega proizvajalca iz neposrednega tehnološkega procesa, medsebojne omejenosti proizvajalca in delovnih sredstev oziroma medsebojno osvobajanje obeh, razvoj razmerja med opredmetenim znanjem v elementih proizvodnega procesa in znanjem proizvajalca samega itd. Tak način poda-

janja snovi bi lahko imeli tudi za »apriorno konstrukcijo«, v resnici pa bi z njim v najbolj čisti obliki razlagali ukinjeno zgodovino predpostavk o medsebojnem gibanju in posredovanju v odnosu proizvajalec—proizvodni odnos—proizvajalno sredstvo. Zgodovina, ki se začne z oddaljenim začetkom, je drugotnega pomena v primerjavi s to metodo. To ne pomeni, da ni potrebna. Narobe, nujna je v dvojnem pogledu: ali kot priprava za tako teoretično analizo ali pa kot nujni dodatek taki teoretični analizi. Avtorji omenjene zgodovine tehnike so periodizacijo opravili po družbenoekonomskih formacijah, na podlagi Marxove misli, da se zgodovinska obdobja razlikujejo po tem, kako proizvajajo, s kakšnimi sredstvi, ne pa po tem, kaj proizvajajo. Ta kriterij, ki mu ni mogoče spodbijati natančnosti in superiornosti nad raznimi meščanskimi periodizacijami zgodovine tehnike, pa bi svojo pravo vrednost pokazal ob združitvi z zgornjo logično-abstraktno analizo, ki edino more pojmovno povezati številne elemente proizvodnega procesa in tako prikazati resnično gibanje, ne pa, da samo govorimo o njem. Avtorji so razdelili zgodovino na štiri obdobja:

I. tehnika do kapitalističnega načina proizvodnje

1. nastanek in razširitev preprostih delovnih orodij v razmerah prvobitne proizvodnje

2. razvoj in razširitev kompleksnih delovnih orodij v sužnjeposestniški proizvodnji

3. razširitev kompleksnih delovnih orodij, ki jih človek

spravlja v gibanje v razmerah fevdalnega načina proizvodnje.

4. nastanek predpostavk za strojno tehniko v manufakturnem obdobju

II. tehnika v obdobju zmage in utrditve kapitalizma — razširitev delovnih strojev na osnovi parnega pogona

III. tehnika v obdobju monopolnega kapitalizma — razvoj sistema strojev na električni pogon

IV. tehnika v obdobju po oktobrski revoluciji — prehod k avtomatičnemu sistemu strojev.

Takoj lahko opazimo, da se avtorjem ni posrečilo najti globljih razlik med tehniko sužnjeposestniškega in fevdalnega družbenega reda. Splošnih razlik med orodji »...ki jih človek spravlja v gibanje...«, ni mogoče sprejeti, saj je tudi za vsa prejšnja sredstva značilno, da jih je spravljal v gibanje človek. (Glej podrobno kritiko te periodizacije v »Voprosi istorii estetstvoznaniia i tehniki« št. 18/1964.) Ta težavnost pri odkrivanju globljih razlik v tem obdobju izhaja tudi iz počasnega razvoja proizvodjalnih sil v obeh formacijah, med katerima je treba razločevati. G. N. Volkov pravilno ugotavlja v svoji knjigi »Era robotov ali era človeka?« (Moskva 1965), da so avtorji premalo upoštevali notranjo razvojno logiko tehnike. Njegova upravičena zahteva, da mora pri obravnavanju tehnike povsod biti prisoten odnos do človeka, je v nekaterih črtah podobna razvijanju koncepcije vzhodnonemškega marksista Georga Klausja o »sociologiji človek-stroj simbioza« (G. Kla-

us, Kybernetik und Gesellschaft, Berlin 1964). Nima pa Volkov prav, ko iz zahteve slediti notranji logiki razvoja postavlja naslednjo alternativo: »Če obstoji »ena tehnika« tako v sodobnih kapitalističnih deželah kot v socialističnih, tedaj je naloga raziskovalca analizirati posebnosti te ene tehnike glede njene različne uporabe. Če pa je tehnika v različnih družbenih razmerah različna, tedaj je sploh absurd postaviti vprašanje o zakonitosti njenega razvoja« (ibid. str. 38). To ne utemeljeno alternativo je Volkov postavil na podlagi pravilnega očitka avtorjem »Zgodovine tehnike«, da sistem strojev na električni pogon ni značilen samo za kapitalizem, ampak tudi za razvoj sovjetske socialistične industrije. Isto velja tudi za avtomatični sistem strojev, ki so jih sredi XX. stoletja začeli uvajati tako v kapitalističnih kot v socialističnih državah. Če so avtorji zagrešili to napako, to samo pomeni, da niso dovolj splošno dojeli odnosa med vladajočim sistemom tehnike in vladajočim ekonomskim sistemom, ne pa, da bi ta odnos onemogočal prikazati notranjo logiko razvoja tehnike. Volkov zunaj te alternative ne zanika tega, saj se vprašuje, če je razvoj tehnike res v celoti določen s proizvodnimi odnosi. Volkov nasprotuje sistematizaciji po družbenoekonomskih formacijah, vendar je to v svoji alternativni zabilisal z izrazom »različne družbene razmere«. Različne družbenoekonomske formacije res predstavljajo tudi različne družbene razmere, ne velja pa narobe. Piscu

»Zgodovine tehnike« pa gre za prvi primer. Polemična alternativa Volkova sledi toku misli svojih nasprotnikov, če »različne družbene razmere« predstavljajo »različne družbenoekonomske formacije«. Njegova teza: različna uporaba ob isti tehniki omogoča raziskovati notranjo logiko razvoja tehnike. ni utemeljeno postavljena nasproti trditvi: določeni vladajoči elementi sistema tehnike zahtevajo določene vladajoče elemente ekonomskega sistema in narobe. Razvit kapitalistični sistem zahteva strojno tehniko, čeprav je v njem še vedno ohranjen večji del ročne tehnike minulih formacij. To je očitno. Prav tako je očitna ugotovitev Volkova o »eni tehniki« na sedanji stopnji socialističnih in kapitalističnih dežel. Razrešitev obeh »očitnosti« je v ugotovitvi sedanja tehnika ni značilna za razvito socialistično-komunistično družbo, in še več, za socialistično-komunistično družbenoekonomsko formacijo kot svetovni sistem. Pripada ji le toliko, kolikor je zahtevala in zahteva njeno razvitost. Odstopanje torej ravno potrjuje skladnost. Ista tehnika v obeh današnjih družbenih sistemih zahteva pri obeh nov enoten socialistični sistem. Če gledamo z materialne, tehnične strani, je razlika med obema v tem, da je pri socialističnih deželah odstranjena temeljna ovira za nov svetovni sistem, v kapitalističnih deželah pa nastajajo bogatejše možnosti zanj, kot pa so jih dobile in jih še dobivajo nastajajoče socialistične dežele. Nastajanje socialističnih dežel še ne pomeni hkrati uveljav-

ljanja novega sistema tehnike, bistveno različne od tiste v kapitalizmu. Prisotnost iste tehnike v obeh sistemih govori samo o nerazvitosti socialističnega svetovnega sistema; avtomatizacija se kaže kot ustrezna oblika proizvodjalnih sil komunistične družbe, ne glede na to, če ona sedaj še obstoji v obeh družbenih sistemih. Avtorji zgodovine tehnike bi morali upoštevati te zgodovinske razmere nastajanja socialističnih dežel in bi lahko tako dosledno izvedli svoj princip, brez omenjenih očitnih spodrseljajev, ki jih navaja Volkov. Suhardin sam je v svoji knjigi »Osnovi istoriji tehnike« na primeru razvoja posameznih delov iz rudarske tehnike pokazal, da ni mogoče pri vsaki posebni zgodovini uveljaviti kriterij družbenoekonomske formacije. Namesto da Volkov s svojo notranjo logiko razvoja tehnike: ročno delo, mehanizirano, avtomatizirano, izključuje uveljavljeni princip v »Zgodovini tehnike«, bi bilo bolje, da bi raziskal, kako ta notranja logika razvoja tehnike kaže notranjo logiko družbenih produkcijskih odnosov, ali vsaj, kakšni so odnosi med principoma. Mislim pa, da so avtorji obravnavanega dela uveljavili povezavo obeh principov. Logika posredovanja medsebojnih predpostavk v »Zgodovini tehnike« je še najbolj izvedena v zgodovini strojogradnje v poglavju II, in III, veliko manj pa na področjih vojne tehnike, metalurgije, rudarstva in transporta. Posebno zanimivo je, da so bili pri tem čedalje manj uspešni,

čimbolj so se v gradivu kopičile kvalitativne spremembe. Tudi odnosa med tehniko in naravoslovjem ne bi smeli prikazati kot so ga: da so vsakemu poglavju preprosto dodali »Stanje naravoslovja«. Odkriti bi bili morali zakonite odnose med tehniko in naravoslovjem. K zgodovini tehnike bi najbrž tudi sodil še daljši prikaz razvoja nazorov o tehniki. Če namreč samo bežno pregledamo seznam literature v takih knjigah, kot je to delo sovjetskih avtorjev, ali v knjigah Lewis Mumford »Technics and Civilization«, Osipov »Tehnika in obščestvenij progres« in Friedrich Pollock »Automation — Materialien zur Beurteilung der ökonomischen und sozialen Folgen«, vidimo, da je sila zajeten. Posebno bi bilo potrebno prikazati poglavitne razvojne značilnosti meščanskih nazorov o tehniki od njenih začetkov, npr. od Moorove Utopije, pa do pogledov, kot so Dessauerjev, Heideggerjev itd.

Na koncu periodizacije so dodali avtorji še poglavje o socialnih posledicah tehničnega razvoja v socializmu in kapitalizmu ter graditve materialne tehnične baze komunizma, kronološki seznam odkritij in bogat seznam literature. Kljub vsem pomanjkljivostim je treba reči, da so opravili velikansko in tehtno delo. Z vidika organizacije znanstvenega dela je vredno omeniti, da je ta zajetna knjiga (772 str.) skupno delo učenjakov ekonomskih in tehničnih znanosti. Delo naj bo zgled tudi nam.

ANDREJ KIRN

Uvod v politične znanosti

Država ima kot rimski bog Janus dva obraza. Zmeraj in predvsem je orodje vladavine določenih razredov in skupin na račun in v škodo drugih, hkrati pa je tudi sredstvo za uresničenje kakšnega družbenega reda, integracije vseh njenih pripadnikov v okvirih skupnosti in v splošni prid. To je temeljna misel in poslanica najnovejše knjige Mauricea Duvergera, ki ga ni treba še posebej predstavljati.* Na tej misli je avtor zasnoval svoj način podajanja in strukturo dela, ob poudarku, da ima razlaganje in pojmovanje politike kot boja ali integracije pomembnejše ozadje in da delno odseva napredna ali nazadnjaška družbenopolitična stališča svojih nosilcev.

Avtor je na začetku preučil prvi politični aspekt — aspekt boja, in sicer tako, da je sistematično prikazal vplive, ki določajo obseg, intenzivnost in dinamiko razrednega političnega boja in njegovih drugih oblik znotraj človeške družbe. Kakor v drugih poglavjih je avtor tudi v tem postavil nasproti drug drugemu po njegovem mnenju prevladujoča družbena pojava — zahodnjaštvo in marksizem.

Ta metoda zanj ni nova. Že leta 1959 je v svojih »Metodah politične znanosti« poudaril obstoj le dveh pomembnih splošnih teorij o političnih pojavih.

* Maurice Duverger: *Introduction à la politique*, Gallimard, 1964.

in sicer klasično in marksistično kozmogonijo ter njune pomanjkljivosti in splošno zaostajanje politične teorije za prakso tega stoletja. V tej zvezi je potemtakem mogoče njegovo najnovejšo knjigo, ki zaokroženo, sintetično in esejistično prikazuje plodove dolgoletnih avtorjevih prizadevanj in raziskav na področju politične znanosti, politične sociologije in zgodovine politične misli, imeti za prispevek k ustvarjanju nove in po avtorjevem mnenju ustreznejše kozmogonije.

Glede razdelitve teorij in smeri znanstvenega raziskovanja na zahodnjaštvo in marksizem (katerega glasnike imenuje nekje »les soviétiques«) je skoraj odveč poudariti, da je takšno razčlenitev mogoče sprejeti le pogojno, kot način podajanja, predvsem zato, ker danes nimamo nobenega koherentnega in univerzalnega sistema, ki bi kot celota zoprval marksizmu. To, kar Duverger imenuje zahodnjaštvo, ni nič drugega kot bolj ali manj mehanična vsota številnih in delnih funkcionalističnih, organicističnih, psihologističnih in drugih teorij, pojmovanj in domnev. Res, da tudi marksizem ne razlaga enotno načelnih stališč in ne dela enotnih sklepov, vendar mu to moremo očitati neprimer- no manjkrat. Duvergerovo pojmovanje marksizma je verjetno najbolj podobno mnenju, ki ga ima o marksizmu teoretik KPF in avtorjev kolega Roger Garaudy.

Duverger meni, da je politična praksa zmanjšala razliko med obema velikima kozmogonijama. Po eni strani so izkušnje stalinizma poudarile vlogo elementov, ki jih imajo marksisti za drugotne — osebni boj za oblast in odnosi med državljani in oblastjo v vsakem družbenem sistemu, po drugi pa je evolucija v nerazvitih državah prisilila zahodnjake, da so priznali večji pomen socialnoekonomskim ter demografskim vplivom družbenih pojavov.

Ko je avtor v prvem poglavju preučil biološke faktorje političnega boja, je podal pregled del, ki raziskujejo podobnosti med živalskimi in človeškimi skupnostmi. Duverger je napisal tudi historiat rasističnih teorij in njihovih prednikov (Thierry, de Gobineau idr.), pri čemer je izpustil Gumplovitza. V poglavju o psiholoških činiteljih je avtor opisal vpliv psihoanalize na politične znanosti in poskuse, da bi bili klasificirali politične temperamente v zvezi z drugimi činitelji (Eysenckova teorija). Avtor je preučil tudi demografske (demografski pritisk, sestavo prebivalstva) in geografske (klima, viri, prostor itd.) momente, ki vplivajo na politični boj.

Glede socialnoekonomskih vplivov je Duverger mnenja, da je potrebna obsežnejša, operativnejša in širša definicija razreda od tiste, ki jo je dal marksizem. Takšna definicija bi morala razmeroma enako upoštevati socialno poreklo, raven dohodka, vrsto lastnine, pravne privilegije, kulturne prednosti in občutek pripadnosti skupini, občutek, ki izvira iz neenakosti ob rojstvu. Kot je razvidno,

je avtor prevzel, vendar ne v celoti, drugi in četrti element definicije družbenega razreda, definicije, ki jo je podal Lenin v Veliki iniciativi (odnos do proizvodnih sredstev in obseg enega dela družbenega bogastva, ne pa tudi način pridobivanja), ter ju dopolnil s kulturnozgodovinskimi in subjektivnimi elementi kohezije. Tukaj ne bi bilo odveč spomniti na poskuse jugoslovanskih marksistov, da bi bili razvili in dopolnili Marxovo razredno teorijo, med drugim s poudarjanjem lastnosti razreda kot politično-idejne grupacije (referat M. Pečurlića na zborovanju »Marx in sodobnost« v Arandjelovcu).

Čeprav je razredni boj bistveni element političnega boja, pa je marksizem, kot meni Duverger, pod vplivom evropske prakse 19. in 20. stoletja prečnil njegovo vlogo. Pred tem, trdi Duverger, so se bili politični boji znotraj elit, kjer so bili nacionalni, dinastični, ideološki in verski razlogi veliko pomembnejši kot razredna pripadnost. Že iz tega je razvidno, da je avtor opazil boj znotraj družbe predvsem ali samo v okvirih elite, se pravi, da je zamešal subjektivno udeležbo predstavnikov posameznih razredov in skupin v političnem procesu z objektivnim položajem, ki jim pripada v družbenih dogajanjih. Poleg tega je zanikal neposredno zvezo med proizvodnimi odnosi in sistemom lastništva — družbeni razred — razredni boj, ker trdi, da ima lahko vsak tip ekonomskega sistema več vrst politične nadgradnje in zatorej različne oblike razrednega boja, zlasti če upoštevamo ne le osnovne,

temveč tudi obrobne razrede in družbene skupine.

Naslednji element, in sicer tehnični napredek, pripomore v industrijski družbi k relativnemu izenačenju življenjskih razmer, k zmanjšanju subjektivne neenakosti. Tako ublaži politične spopade in splošno družbeno ozračje. To je razvidno, če pri- merjamo razvite in nerazvite države. Prav tolikšno vlogo kot razvojna raven ima verjetno tudi razvojni tempo. Avtor je zapisal, da spominja sedanja eksplozivna situacija v nerazvitih državah na Evropo 19. stoletja, na izkušnjah katere je Marx zasnoval svojo teorijo o razrednem boju.

Za marksiste ne obstajajo pravi kulturni faktorji političnih pojavov, vendar pa, trdi Duverger, družbene ustanove, kultura, ideologije in sistemi vrednot niso preprosto epifenomeni socialnogospodarskih položajev. Sistemi političnih strank so, denimo, dober zgled za relativno avtonomijo ustanov v odnosu do baze. K temu močno prispeva družbena inercija. V tem pogledu avtor ni odkril nič novega. Glede marksizma pa se nam zdi, da Duverger v ognju polemike in v hotenju po kontrastni primerjavi s skrajnimi idealističnimi konceptijami obračunava s pojavom, ki ga marksistična zgodovina imenuje vulgarni ekonomizem.

Duverger trdi, da je Marx celo v svojem času precenjeval odvisnost ideologije od razredne pripadnosti. Tu je več elementov. Kot kažejo najnovejše raziskave v Franciji, je politično vedenje odvisno od petih reči: materialnega položaja,

starosti in spola, izobrazbe, vere in od političnih simpatij.

Narod dvojno vpliva na razvoj političnega boja, in sicer kot sistem vrednot (integracijske in kamuflažne funkcije) in kot kulturni okvir. Vendar je njegova vloga bistvena samo, če je ogrožen obstoj naroda. V Franciji je bila beseda narod leta 1793 zapisana na zastavah revolucije, medtem ko zdaj ta pojem najbolj izkoriščajo potomci nekdanjih rojalistov.

V drugem delu knjige se je avtor zaustavil pri oblikah in okvirih, v katerih se razvija politični boj, in ki so nastali pod vplivom predvsem kulturnih činiteljev (ustanove, ideologije, sistemi vrednot). Ko je avtor preučil politične režime, je opustil pravno klasifikacijo v prid delitve na naturalistične in demokratske, unitarne in avtorske režime. Trdi, da so vse prejšnje klasifikacije, začeti s starogrško razdelitvijo na monarhijo, oligarhijo in demokracijo, pa do pojmov, ki jih uporabljajo marksisti (kapitalistične in socialistične države), preveč subjektivne in vezane na določene sisteme vrednot, na predstave o tem, kaj je dobro in kaj slabo. Prav tako je zavrnil trikratno delitev režimov, temelječo na teoriji o razdelitvi oblasti, ker ta teorija ne pojasnjuje dovolj jasno razlik med sodobnimi političnimi režimi. Toda znotraj svojega razreda pluralističnih režimov razločuje avtor: predsedniške dvostrankarske in večstrankarske, parlamentarne dvostrankarske in parlamentarne večstrankarske režime. Kakor v prejšnjih poglavjih je Duverger tudi tu vztrajal pri relativni samostoj-

nosti političnih pojavov. Ta samostojnost se je, kot je zapisal, pokazala tudi v ZSSR med Stalinovo vladavino. Med političnim režimom in ekonomskim sistemom ni zanesljive zveze. Korelacija med političnim režimom in tehnično-ekonomsko ravni jo pa je veliko otipljivejša, zlasti če upoštevamo tudi razvojni tempo. Avtor meni, da omenjeni veliki kozmogoniji podcenjujeta vlogo sistema vrednot v kaki družbi.

Duverger je razdelil organizacije za boj na veliki kategoriji: stranke in skupine za pritisk. Struktura »kadrovskih« in »množičnih« strank, njihovo število v okvirih enega sistema v odvisnosti od socialnoekonomskih, zgodovinskokulturnih in tehničnih vplivov — vse to zbuja avtorjevo pozornost. V nasprotju s stranko ima pojem skupine za pritisk prednost zaradi večje univerzalnosti v vseh režimih in epohah.

V poglavju o sredstvih boja je avtor analiziral vlogo nasilja, gospodarske moči, informacijskih sredstev kot tudi koncentracijo oziroma disperzijo političnih sredstev. Pri tem je za zgled, da v socialističnih razmerah obstaja več centrov odločanja brez disperzije političnih sredstev za boj, navedel tudi našo državo.

Glede meja političnega boja, katere so veliko širše v demokratskih kot v avtokratskih režimih, je Duverger poudaril delitev na boj znotraj režima in boj v zvezi z režimom, na neposredni (stranke) in posredni (skupine za pritisk) politični boj.

V tretjem delu z naslovom »Od antagonizma k integraci-

ji« je orisal oblike in načine integracije zelo razvite družbe, njene meje kot tudi iluzije, ki se pri tem porajajo. Opozoril je na ambivalentnost vloge države in menil, da družbeni razvoj ne le, da ne odpravi vseh vrst spopadov, temveč poraja še nove. Avtor je v sklepnem delu »K socializmu« dočkal, da gre za podobnost med utopizmom zahodnega ideala o družbi blaginje in med sovjetskimi predstavami o najvišji fazi komunistične družbe. Tako ena kot druga predstava sta preveč optimistični. Podobnost med njima ni manjša od razlik, ki ločujejo nasprotujoče si koncepcije. Pri tem pa Duverger ni niti razčlenil niti obdelal te svoje trditve.

Politiko, je zapisal avtor, je mogoče označiti kot nenehno prizadevanje za odpravo fizičnega nasilja oziroma brutalnejših sredstev boja, ne glede na dejstvo, da država sama sloni na nasilju. To prizadevanje pa zahteva kompromis v družbi, razvijanje solidarnosti ter poudarjanje integrirajoče funkcije države oziroma navaja k vsemu temu. Kot je menil avtor, je upadanje vloge predstavniških organov nasledek krepiteve organizacijskih funkcij države v zelo razviti družbi. Sistem izobraževanja in državni aparat imata prav tako pomembno vlogo v procesu družbene integracije, čeprav o vsem tem še zmerom razpravljajo.

Duverger je poudaril, da je delitev sveta na meščanske in proletarske nacije (Sever-Jug) veliko nevarnejša in trajnejša kot delitev na kapitalistične in socialistične države. Duverger je navedel argumente v prid

konvergenčne teorije. Kaže, je zapisal, da se tako ena kot druga skupina držav giblje k demokratskemu socializmu — na Vzhodu z liberalizacijo, na Zahodu pa s socializacijo.

Zanimivo je, da je avtor obravnaval tudi vpliv »tretjega sveta« na dinamiko tega procesa. Kapitalizem, trdi avtor, je po svoji naravi antisocialen, in navzlic uslugam, ki mu jih je storil Stalin, je prevlada socializma v vseh treh skupinah držav neogibna. To se bo nemara najprej zgodilo na Zahodu. Na splošno vzeto ni prednost socializma pred kapitalizmom nič drugega kot prednost organizacije pred pomanjkanjem te organizacije.

Če bi to knjigo primerjali z znanim, v srbohrvaščino prevedenim delom Meynaude (*»Uvod v politične znanosti«*), bi videli, da si je Duverger z drugačnimi nameni prizadeval poljudno in živahno podati izsledke politične znanosti in vrste sorodnih vej, pri tem pa je zanemaril raziskovalni aparat in metode.

Avtorju se je zaradi lepega stila, jasnih misli in aktualnosti problemov, ki jih je obravnaval (od birokracije sodobne družbe do dilem demokratske kontrole v nerazvitih državah) posrečilo napisati zanimivo in pomembno delo, ki navaja k razmišljanju.

ANTON BEBLER

Posvetovanje o izumiteljstvu in tehničnih izboljšavah

Za nami je pomembno posvetovanje o problemih izumiteljstva in tehničnih izboljšav.* Dva dni, kolikor je trajalo, so se v popolnoma zasedeni dvorani Sociološkega inštituta v Ljubljani zvrstili govorniki, ki so razčlenjevali vzroke stanja v izumiteljstvu, obsojali nezdrave pojave na tem področju in predlagali, kaj naj bi storili, da bi bilo delo v prihodnosti uspešnejše. Referati in diskusije na posvetovanju so pokazali, da sta organizatorja posvetovanja ljubljansko društvo ekonomi-

stov in Gospodarska zbornica SRS posegla v izredno zanimivo problematiko, ki je zlasti aktualna, če upoštevamo, kaj terja od nas gospodarska reforma.

Posvetovanje sicer ni imelo namena, da bi ugotavljalo, kakšno je celotno gledanje in stališče naše družbe do tehničnega razvoja, ker je to povezano s konceptom ekonomskega razvoja Slovenije in izbiro komparativnih prednosti. Vendar so se govorniki v poglavitnih referatih morali hočeš nočeš dotakniti tudi teh vprašanj in mislim, da je s tako široko zasnovanim profilom posvetovanje obšlo

* Ljubljana, 21. in 22. oktobra 1965.

skrite čeri in kanale, po katerih bi lahko množica osebno motiviranih posameznikov, predvsem iz vrst izumiteljev, spremenila posvetovanje v tribuno za obravnavanje specifičnih problemov izumiteljstva, pri čemer bi izgubili iz vida, da je potrebno in nujno angažirati vse tiste družbene faktorje, ki lahko prispevajo k rešitvi tega perečega družbenega problema. Čim bolj se odmika datum posvetovanja, toliko bolj narašča teza izrečenih misli in idej, bolj dragoceni postajajo prispevki udeležencev, ki so aktivno sodelovali pri delu posvetovanja, pa čeprav je bil boj mnenj na trenutke zelo oster in so bile nekatere ideje prisiljene k umiku, druge pa so se uveljavile. Obseg razprav se je gibal od kalvinizma, ki je baje zgodovinsko vzeto s svojo maksimo: kdor dela, ta moli (*laborare esare est*), ki je po Maksu Webbru botroval dvigu podjetniškega duha v zahodnih državah, do modrovanja, ali »družba dela zato, da bi jedla, ali je zato, da bi delala«, torej, ali naj iščemo faktorje družbenega napredka v proizvodnji ali v potrošnji. Ob teh modrovanjih je bilo postavljeno vprašanje, kakšni sta mesto in vloga naroda v tehničnem progresu človeštva. V družbi razvitih narodov lahko zavzema vidno in dostojno mesto ali pa sprejme položaj satelita, toda tako, »da drži tempo svojega industrijskega razvoja vštric s tehnično najbolj razvitimi državami« (dr. Černe). Kje pa je mesto jugoslovanskih narodov? V ilustracijo navajamo razporednico prijavljenih izumov, ki ne potrebuje komentarja.

Država	1965	
	Število vseh prijav in izumov	od tega domačih
JUGOSLAVIJA	1678	726
Romunija	1375	1138
Bolgarija	919	788
Madžarska	2029	1556
Poljska	2935	2355
ČSSR	7222	6318
ZSSR	62207	—
Avstrija	10531	2585
Italija	25815	6918
Japonska	71790	53876
Zah. Nemčija	61031	36108
ZDA	85869	66715

Vir: Dr. Stojan Pretnar: Družbena vloga in gospodarska funkcija novih tehničnih stvaritev — referat na posvetovanju

Ob takšnih podatkih je bila smer posvetovanja jasna: poiskati vzroke in začrtati smer akcije. Res je pa tudi, da se je zaradi našega zadnjega mesta med evropskimi socialističnimi državami, ki ga zavzemamo glede na število prijav izumov, nekaj diskutantov opredelilo za najlažjo pot, to je za pot kritikastrstva, namesto da bi z enako vnemo iskali izhod iz sedanjega stanja. V naših konkretnih družbenih razmerah, ki po mojem mnenju ne ovirajo izumiteljske dejavnosti toliko, kakor je bilo na posvetovanju večkrat poudarjeno. Zato je imel prav tisti diskutant, ki se je zoperstavil takšni poceni kritiki s tezo, da so naše gospodarske organizacije delovale doslej v tako ugodnih razmerah, da jim je družba celo v mnogih

primerih plačevala izgubo, medtem ko jih bo zdaj gospodarski sistem trajno silil v racionalizacijo tehnoloških procesov. Podjetja v deficitu bodo šla kratko malo v likvidacijo. Tako zamišljeno delovanje tržnih zakonitosti bo tudi problem, zaradi katerih je bilo sklicano posvetovanje, postavilo v nove razmere, ki bodo kvalitativno drugačne od sedanjih, ali bolje rečeno, preteklih. Te razmere bodo enake tistim, o katerih je govoril dr. von Füne, strokovnjak za patentno pravo iz Zah. Nemčije. Povemo jih lahko skozi usta Hamleta: biti ali ne biti, to je vprašanje. To, kar velja danes za zahodnonemška podjetja, bo veljalo jutri za naša. Nastopa predstavnik iz Zahodne Nemčije in dr. Kunza iz Češkoslovaške sta razpravo obogatila za dialog med vzhodom in zahodom, ki je udeležencem bolj nazorno predložil naše mesto v svetu in jim pomagal utrditi prepričanje, da so nujne kvalitativne spremembe v družbeni organizaciji našega izumiteljstva, če hočemo držati korak z razvitimi narodi. Socializem kot tak, vzet skripturalno in v izdaji optične prevare socialne pravičnosti, še ni porok za tehnični napredek, ki ga je potrebno izbojevati vsak dan znova v družbi razvitih narodov. Danes ne določajo samo pesniki, skladatelji, državniki in drugi duhovno fiziognomijo kakšnega naroda, temveč manifestirajo to fiziognomijo tudi tehnične rešitve. Kakor imajo težke, brutalne in konservativne linije mercedesa na sebi nekaj nemškega, elegantne in lahke linije fiata nekaj italijanskega, tako je tudi res, da se

naše slovensko ali, če hočete, jugoslovansko na tehničnem področju še ni uveljavilo in da smo še zmeraj narod ljudi »od peresa« brez lastne duhovne tehnične fiziognomije. Ob tem bi citiral misel iz uvodnega referata dr. Černeta: »Vztrajanje, da je potrebno ohraniti stare običaje in sploh pretirano spoštovanje starih tradicij sta praviloma veliki oviri za hitrejši tehnični napredek, pa čeprav lahko nekateri izmed teh pojavov začasno sproščajo močne sile v korist tehničnega razvoja. Drugače povedano, pospešitev tehničnega napredka terja tudi, da se spremeni nacionalni značaj ljudi«. *Engels je v podobni tematiki, ki sem jo mimogrede označil v uvodu »Položaju delavskega razreda v Angliji« zapisal: »Iznajdbe so sprožile revolucijo v industriji, revolucijo, ki je hkrati spremenila buržoazno družbo, katere svetovni zgodovinski pomen šele zdaj spoznavamo.«* Dejansko se reproducira pred našimi očmi kapitalizem pod vplivom vsako leto na novo prijavljenih stotisočev izumov iz stihijske v zmeraj bolj planirano družbo, pri čemer je planiranje izumov integralni del gospodarske politike tako podjetij kakor držav. Družbena funkcija izumiteljev je v tem, da rešujejo naloge, ki si jih je kakšno gospodarstvo kot celota zastavilo.

Nekaj diskutantov se je spraševalo, kdo naj nadomesti v socializmu Forda, Marconija, Kruppa... kdo naj opravlja vlogo »podjetnika« v socializmu, češ da kolektivna filozofija preprečuje emancipacijo osebnega podjetniškega duha,

ki je po Sombartovi opredelitvi egoističen, individualistično usmerjen. Vendar je verjetno težavno postaviti tezo, da bi podjetja v dvajsetem stoletju lahko vodil podjetniški duh podjetnika osemnajstega in devetnajstega stoletja, ki je bil prilagojen personalno vodenemu podjetju. Času čedalje večje družbene delitve dela tako na nacionalni kakor na mednarodni ravni ustreza prav gotovo teamsko vodenje podjetij, ki je edino lahko učinkovito.

Preuranjeno je govoriti že o sklepih posvetovanja, vendar bi poudarili predvsem tele ugotovitve:

— da v Jugoslaviji o organiziranem izumiteljskem delu in še manj o organiziranem ali planiranem razvoju tehničnega napredka ne moremo govoriti;

— da se kljub temu, da smo v dvajsetih letih po osvoboditvi zgradili velike tehnične zmogljivosti na podlagi sodobne tehnike in čeprav imamo vsaj štirikrat toliko tehnične inteligence in kvalificiranih delavcev kakor neposredno pred vojno, se število novih izumov ni bistveno spremenilo v primerjavi z letom 1939;

— da zaradi tega usodno zaostajamo za tempom splošnega svetovnega tehničnega razvoja, ki se kaže v 400 in več prijavah novih izumov na leto in na 1 milijon prebivalcev v industrijsko razvitih državah, v naši državi pa ne dosegamo niti desetine tega števila;

— da je tehnični napredek organski sestavni del same proizvodnje in da zaostajamo zaradi navedenih dejstev tudi v

okviru splošne mednarodne delitve del;

— da nismo znali vključiti problema lastne rasti in razvoja tehnike niti v ekonomsko politiko naše države v celoti niti v poslovno politiko delovnih organizacij;

— da so izumitelji in avtorji tehničnih izboljšav primorani iskati morebitnega uporabnika svojih tehničnih zamisli, namesto da bi jim gospodarstvo zastavljalo naloge, ki naj jih rešijo;

— da metodologija planiranja v naši državi ne zajema plana razvoja nove tehnike in instrumentov, ki naj se pri tem uporabljajo;

— da se socialistično in pri nas ustavno sankcionirano načelo plačila po delu in uspehu ne uporablja, ko gre za rezultate dela izumiteljev in novatorjev;

— da posveča minimalni odstotek statutih gospodarskih organizacij tej problematiki svojjo pozornost in da je doslej le minimalno število gospodarskih organizacij sprejelo pravilnike o odškodninah vsaj novatorjem, čeprav so za to po zakonu k temu zavezane;

— da se z vso problematiko niso sistematično ukvarjala niti predstavniška telesa, zlasti gospodarski zbori, niti gospodarske zbornice;

— da se kljub vsem objektivnim okoliščinam, ki jih označuje pomanjkanje sleherne makro in mikro organizacije, morajo avtorji tehničnega napredka bojevati za svoje moralne in materialne pravice v izčrpavajočem boju z nerazumevanjem in nevoščljivostjo samouprav-

nih organov ter vodilnih in drugih članov delovnih kolektivov;

— da imamo sicer zakon o patentih in tehničnih izboljšavah, katerega določila terjajo in omogočajo razvoj tehničnega napredka z domačimi izumi in novatorstvi, da pa druga zakonodaja tem nalogam ni prilagojena ali jih sploh ne upošteva.

Organizatorji posvetovanja bodo na podlagi teh skupnih ugotovitev predložili gospodarskim organizacijah, poslovnim združenjem, zborničnim organom, inštitutom, zavodom za planiranje, predvsem pa predstavniškim telesom zvezni in republiški skupščini predloge za organizacijske ukrepe.

RUDI VIDETIČ

Srečanje z Gramscijem

Ce hoče družbena misel vsestransko in zvesto interpretirati našo prakso ter ustvarjalno vplivati nanjo, potem je nujno, da se neprenehoma oplaja z vsem, kar je novega in naprednega tudi v svetovni družbeni misli. To tem bolj, ker postaja čedalje bolj zanimiva za družboslovce v svetu. Res je, da jugoslovanski raziskovalci in publicisti na področju družbenih ved vse bolj spoznavajo in čedalje skrbneje spremljajo razvoj družbene misli v svetu, vendar hkrati s tem lahko tudi zapišemo, da je to spoznanje še vse preveč omejeno na ozek krog ljudi. Premalo seznanjamo z bogastvom te misli širšo javnost, pa najsi bo to s pomočjo prevodov in prikazov v naši periodiki, s prevodi pomembnejših del in na druge načine. Priznati je treba, da velja to še posebej za nas Slovence. Zamudništvo je prav tu še zmerom naša slaba lastnost. Ver-

jetno bi ne mogli reči, da smo popolnoma zadovoljni že s tem, kar ustvarimo sami. Toda izgovarjamo se na vse preveč ovir, mnogo tega, kar vznurja duhovno življenje ne samo v tujini, ampak celo v drugih republikah, pa gre često mimo nas, namesto da bi oplajalo našo kulturo in nas povezovalo z duhovnim snovanjem širšega kulturnega kroga.

Zadnja leta gredo stvari sicer na bolje, a ni še razlogov za samozadovoljnost. Izdalj smo nekaj knjig, ki nekolikanj širše odpirajo pogled v svet družboslovne ustvarjalnosti po svetu. Po zaslugi nekaterih ustanov ter posameznikov smo se tudi seznanili z nekaj uglednimi znanstveniki in javnimi delavci, ki se ukvarjajo z družbeno mislijo na vzhodu in zahodu. V okvir teh prizadevanj spada tudi srečanje z nekaterimi uglednimi italijanskimi znanstveniki, poznavalci

misli naprednega političnega delavca in misleca Antonia Gramscija. Srečanje je pripravila v začetku novembra visoka šola za politične vede v Ljubljani ob sodelovanju kulturnega krožka »Antonio Gramsci« iz italijanskega mesta Pesaro. Na dvodnevem študijskem sestanku sta dva izmed italijanskih gostov predavala in odgovarjala na številna vprašanja. Dr. Livio Sichirolo, profesor filozofije na univerzi v Urbinu, je govoril o filozofski koncepciji marksizma v delih Antonia Gramscija; dr. Mario Spinella, član milanske redakcije tednika KPI »Rinascita«, pa o Gramscijevih raziskavah o intelektualcih in organizaciji kulture.

Dr. Sichirolo je v svojem predavanju orisal Gramscijev odnos do marksizma, predvsem do marksistične filozofije. Njegova interpretacija in razumevanje marksizma izhajata iz dveh temeljnih izhodišč: 1. iz boja proti dvema vrstama deformacije ter mistifikacije Marxove misli (ortodoksna in novokantovska); 2. iz svobodne interpretacije Marxovih del.

Za prvo deformacijo Marxove misli je imel Gramsci ortodoksno, pozitivistično-deterministično interpretacijo Marxovih del. Za njena izrazita predstavnika pa Plehanova in Buharina. Druga deformacija, proti kateri se je boril, je bila interpretacija marksizma, kakršno so skušali uveljaviti novokantovci.

Dva ključna elementa v Marxovih delih sta Gramsciju 11. teza o Feuerbachu in »Uvod h kritiki politične ekonomije«. Tu je našel zase bistveno črto vse Marxove misli: enotnost fi-

lozofije in politike. Zelo zanimiv je Gramscijev koncept tako imenovanega zgodovinskega bloka (blocco storico), ki predstavlja enotnost ekonomskih razmer (ekonomske baze) in ideologije. V tem bloku je videl kompleksen dialektični proces: dialektiko v ekonomski bazi, dialektiko v vrhnji stavbi in medsebojno učinkovanje baze in vrhnje stavbe. Pri tem je pripisoval Gramsci precejšnji pomen učinkovanju ideologije na bazo.

Marksizem je zanj vrh evropskega kulturnega razvoja. V njem ne vidi enkrat za vselej dane nespremenljive filozofije, ampak odprto široko filozofijo.

Dr. Mario Spinella je prikazal v svojem predavanju Gramscijeva znanstvena prizadevanja, ki jih je posvetil inteligenci in deloma kulturi. Ta vprašanja so ga zelo vznemirjala in njegova literarna zapuščina je polna zapiskov, ki obravnavajo položaj intelektualca v različnih obdobjih italijanske zgodovine. Inteligenca je bila v vsej zgodovini, bodisi da je šlo za cerkveno ali za laično inteligenco, v odvisnem, podrejenem položaju nasproti vladajočemu razredu. Vedno je bila sloj, ki je nihal med različnimi političnimi in vladajočimi silami. Pri tem pa je živela v iluziji, da je v službi boga (cerkvena inteligenca v srednjem veku) oziroma v službi duha (laična inteligenca), torej svobodna. Obe, ena kakor druga, pa sta bili v službi politične oblasti. Obe se ves čas borita proti temu, da bi jima kdo razpršil te iluzije in jima pokazal njuno pravo funkcijo.

Naloga delavskega razreda je, ugotavlja Gramsci, da si in-

teligenco pridobi. Toda ne gre za to, da bi si jo podvrigel, niti za to, da bi ji dal nekak izjemen položaj v družbi. Treba jo je napraviti enakopravno, jo spraviti iz podrejenega položaja, v katerem je ves čas, in ji tako prvič v zgodovini omogočiti, da enakopravno z drugimi ustvarja politiko, soupravlja družbene zadeve, skratka, da je del delavskega razreda na oblasti. Partija delavskega razreda mora dati intelektualcem vse možnosti za svobodno znanstveno delovanje, spodbujati mora sproščeno in bogato intelektualno delo.

Obe predavanji sta sprožili živahno razpravo, ki je pokazala, kako aktualna in živa je dandanes Gramscijeva misel, kako odgovarja tudi na pereča vprašanja konkretne politične prakse.

Ob prvem predavanju je med drugim vzbudila pozornost razlaga Gramscijevega pojmovanja prakse ter odnos do ideologije. Le-te ne pojmuje kot nekaj zunaj prakse in nad njo, temveč kot njen integralni del. Zanimivo je bilo tudi vprašanje odnosa med Gramscijem in Benedetto Crocejem. Gramsci se je temeljito ukvarjal s proučevanjem Crocejeve filozofije. Kar je bilo pri Croceju pozitivnega, in tega je zelo malo, pravi Gramsci, izvira iz Crocejevih mladostnih študij marksizma.

Tudi druga tema je sprožila vrsto vprašanj, kar je spričo aktualnosti tega problema pri nas popolnoma razumljivo. Dr. Spinella je v diskusiji med drugim podrobneje razložil Gramscijevo pojmovanje intelektualca. Zanj je resnični in-

tektualec tisti izobraženec, ki je strokovnjak na svojem področju in hkrati sodeluje pri urejanju družbenih zadev. Pri tem ni delal nobene razlike med intelektualcem-humanistom in intelektualcem-tehnikom.

Ko končujemo ta bežni povzetek obeh predavanj, moramo poudariti, kar sta nekajkrat ponovila tudi oba predavatelja, namreč, da je Gramsci večino svojih najpomembnejših del ustvaril v izredno težavnih življenjskih razmerah, ko je dolgo vrsto let skrajno slabega zdravlja in pod stalnim policijskim pritiskom živel v ječi. Ni imel na razpolago niti osnovnih virov marksizma, zato so njegove interpretacije in zaključki marksije neizdelani in fragmentarni. Omenili pa smo že, da mu marksizem pomeni široko odprto ideologijo, ki se venomer oplaja s pozitivnimi elementi iz drugih filozofskih in miselnih tokov.

To nadvse zanimivo in, žal, priznajmo, redko srečanje z Gramscijevo mislijo je znova pokazalo, da jo še dosti premalo poznamo. Lahko pa je za nas spodbuda, da se bomo temeljiteje seznanili z njegovim obsežnim in bogatim opusom, od katerega imamo v slovenskem prevodu za zdaj samo izbor pisem (Pisma iz ječe, CZ 1955). Količnik nam je znano, pri nas naposled vendarle pripravljamo tudi izbor iz njegovih del. Tolična zamuda je res komaj še odpustljiva. Srbi in Hrvati so nas že zdavnaj prehiteli z dvema zajetnima knjigama (Izabrana dela, »Kultura«, Beograd

1959, Historijski materializem i filozofija Benedetto Crocea, »Naprijed«, Zagreb 1958).

»Teorija in praksa« bo v prvi številki naslednjega letnika objavila obe predavanji, o katerih pišemo (avtorja sta

jih za objavo posebej predelala), poleg tega pa še razpravo znanega poznavalca Gramscijevih del dr. Giansira Ferrate »Gramsci in italijanska kulturna obnova v 20. stoletju«.

I. R.

Beleške o tujih revijah

VOPROSY FILOSOFII,

št. 9-10, september-oktober 1965

A. P. Butenko, *Svetovna sistema in njune razvojne tendence*, odkriva osnovno protislovje svetovnega sistema med rastočo internacionalizacijo proizvodnje in nacionalno-državno organizacijo družbenega življenja. Pokaže, v čem se razločujejo mednarodni odnosi v kapitalističnem in socialističnem svetovnem sistemu. Neenakomerni razvoj socialističnih dežel, ki ga je navrgel zakon o neenakomernem razvoju kapitalističnega sistema, ponehuje. A. I. Arnoldov, *Nekatere posebnosti kulturnega napredka svetovnega socialističnega sistema*, dokazuje, da je pospešen kulturni napredek zakonitost komunistične formacije. Pomen socialistične kulture v razvoju človeštva je čedalje večji. N. N. Mokrousov, *Moralno ocenjevanje človekovega ravnanja* meni, da poznavanje objektivnega rezultata človekove akcije ne zadošča za vrednotenje njegovega ravnanja. Potrebno je poznati tudi motive, ker izražajo raven moralne zavesti človeka. Do zanimivih sklepov je prišel V. S. Bi-

bler v sestavku *Pojem kot proces*. Teorija se v začetku svojega razvoja pokaže kot pojem, a razvit pojem se pojavi kot teorija, kjer so drugi pojmi le momenti v razvoju temeljnega pojma teorije. Definirati pojem, pomeni, razviti ga. Razumeti predmet, pomeni, miselno ga zgraditi. A. A. Vetrov, *Predmet semiotike*, zavrača poskuse omejiti to disciplino samo na jezikovne znake. K. S. Trinčer, *Ali je možno umetno ustvariti živo?* meni, da se na to vprašanje ne da dokončno odgovoriti, ne toliko zategadelj, ker ne bi bilo načelnih teoretičnih možno kot zaradi praktičnih eksperimentalnih težav.

J. S. Maleščenko, *Tehnika in zakonitost njenega razvoja*, daje občo definicijo tehnike, ki upošteva tudi tehniko zunaj materialne proizvodnje. Analizira tri skupine specifičnih zakonov o razvoju tehnike: 1. zakone, povezane s tehničnim izkoriščanjem naravnih procesov in materialov; 2. zakone v zvezi s strukturo in funkcijo tehničnih sredstev; 3. zakone, ki izražajo medsebojno povezanost različnih vej tehnike in njihovega razvoja. F. I. Georgijev - G. F.

Hrustov, *O predpostavkah in značilnostih zavesti*, sklepata na podlagi eksperimentiranja z antropoidnimi opicami o genetičnih predpostavkah človekove zavesti v živalskem svetu. Akademik M. E. Omeljanovskij, *Problem elementarnega in kompleksnega v fiziki mikrokozmosa*, trdi, da fizikalno materijo hkrati obvladujeta lastnosti elementarnega in kompleksnega in da zato ni mogoče govoriti o elementarnih delcih kot poslednjih gradbenih elementih v mikrosvetu. Sedanja množina »elementarnih« delcev in njihovo medsebojno prehajanje sijajno potrjujeta Leninovo misel o neizčrpnosti elektrona. Revija je priobčila novo, popolnejšo prvo poglavje »Nemške ideologije« Marxa in Engelsa. Nova izdaja je bila mogoča, ker so v amsterdamskem inštitutu za socialno zgodovino odkrili tri pole rokopisa »Nemške ideologije«. Objavljeni so tudi skrajšani povzetki gradiva s simpozija o sodobnih problemih materialistične dialektike. Simpozij je bil v Moskvi od 7. do 9. aprila 1965.

-ak-

WEG UND ZIEL,

št. 11, november 1965

Erwin Scharf, *Ofenziva ekstremistov Avstrijske ljudske stranke* (ÖVP), meni, da moči desnih ekstremistov v ÖVP ni mogoče zlomiti z odpovedjo razrednemu boju, ampak z odpovedjo politiki »socialpartnerstva« ter s povečanim vplivom delovnih ljudi na državno politiko. Walter Fischer, *Visokošolski problemi*, ugotavlja, da je

glavni vzrok za sedanji težavni položaj visokih šol ta, da šole za opravljanje svojega dela nimajo na voljo dovolj denarja. Mnogi znanstveniki odhajajo v tujino, predvsem v ZDA, ker doma ni možnosti za plodno znanstveno delo. Prihodnost Avstrije je v mnogočem odvisna od razrešitve visokošolskih problemov, v skladu z zahtevami našega časa.

Franz Marek, *Problemi komunističnih partij zahodne Evrope*, pretresa odnose med demokracijo in socializmom, socialisti in komunisti in komunisti in katoliki. Komunisti ne vztrajajo pri pojmu »diktatura proletariata«, če je spričo tega v določenih razmerah oteženo propagirati socializem kot popolnejšo demokracijo. Komunisti morajo ob upoštevanju notranjih razločkov med socialističnimi strankami vplivati na njihovo politiko. Za zahodnoevropsko delavsko gibanje je življensko pomemben odnos med socialisti in komunisti. *Socialistični razvoj visoko razvitih kapitalističnih držav je poglavitni problem znanstvenega socializma*. Alfred Ruschitzka piše o vdoru nemškega kapitala v avstrijsko kemično industrijo.

-ak-

INTERNATIONAL SOCIALIST JOURNAL,

št. 8-9, april-junij 1965

Članka Herberta Marcusa (*Socializem v razvitih deželah*) in Sergeja Malleta (*Socializem in novi delavski razred*) obravnavata vlogo in pomen delavskega razreda v razvitih kapi-

talističnih državah. Prispevka sta bila prvič prebrana na lanskoletnem korčulskem srečanju. Herbert Marcus dokaj pesimistično obravnava revolucionarni potencial delavskega razreda na Zahodu, Serge Mallet pa nasprotno govori o novi vsebini revolucionarnega potenciala, ki se kaže v novih oblikah akcije delavskega razreda, ki se zavzema za sodelovanje v upravljanju. Lelio Basso, *Za dialektično obravnavo*, je članka kritično ovrednotil. Ocenil je razlike med prispevkoma in se zavzel za dvojno (proletarizacija in integracija delavskega razreda v kapitalističnem sistemu) in *dialektično naravo delavskega razreda in njegove vloge v družbi*. Pierro Rolle, *Avtomatizacija, je nakazal avtomatizacijo kot družben problem*. Obravnaval je tudi korelacijo med delavčevno mezdo, njegovo strokovnostjo in uvedbo avtomatizacije.

Junjska številka je skoraj v celoti posvečena naslovu *Katoličani, Cerkev in politika*. Številka prinaša izredno pisan izbor pogledov na vlogo katoliške cerkve, politike in možnosti, da ljudje različnih prepričanj skupno sodelujejo.

Lelio Basso je v Uvodu nakazal, kako pomembna je obravnava teh problemov na široki idejni podlagi. O tem priča različna idejna pripadnost avtorjev. Robert de Montvalon, katoličan, trdi, da v Franciji kristjani v politiki nadomeščajo krščanske politike. Zavzema se za razpravo z marksisti, ki jo hierarhična struktura cerkve zavira, in za sodelovanje katoličanov na vseh področjih družbenega življenja. Federico Sua-

rez, mladi španski intelektualcelec in marksist, je v članku *Cerkev in režim* poudaril, da je španska cerkev relativno neodvisna (vpliv nižje duhovščine) od Vatikana in da nasprotuje Frankovemu režimu (napredne katoliške organizacije se solidarizirajo s stavkami). Maria Pierini, član KP Italije, piše o dvojnem vplivanju: o konservativno obarvanem vplivu Cerkve na množice in o naprednem vplivu množic na cerkveno hierarhijo. Opozarja na nevarnost, da levičarja prepusti pobudo Cerkvi, sama pa ostane pasivna in negotova. Mardechai Nahumi, član CK izraelske socialistične stranke, je priobčil članek *Cerkev in odnosi z državo na Poljskem*. Poljska cerkev je močno hierarhična in konservativna; Cerkev propagira nerazdružljivo zvezo poljske nacionalne pripadnosti s katoliško veroizpovedjo. Eduardo Gonzáles, Urugvajec, član katoliške revije *Politika*, ki jo je cerkvena hierarhija ukinila, je s člankom *Katoliška cerkev in religiozne politične sile v L. Ameriki* končal razpravo o odnosu med cerkvijo in politiko.

Sergio de Santis je priobčil prvi del članka o *ekonomskem, družbenem in političnem položaju v Čilu* in v krščansko demokratski vladi Eduarda Freia, ki izvaja dokaj korenite spremembe v čilskem družbenem življenju.

-rr-

NEW LEFT REVIEW,

št. 31, 32 maj—avgust 1965

Irski diplomat Conor Cruise O'Brien — nekdanji predstavnik OZN v Kongu — je kritično

ocenil knjigo Catherine Haskyns *Kongo po razglasitvi neodvisnosti*. Zlasti pa je kritično analiziral sklepe, češ da je bila vloga OZN v Kongu uspešna. Če hoče biti OZN konstruktivnejša, se bo morala prilagoditi novim svetovnim razmeram in postati bo morala univerzalna (sprejem Kitajske!).

Joan Robinson je v članku »Piero Scaffa in stopnja eksploatacije« obravnaval *transformacijo vrednosti v ceno blaga*.

Avtor je prikazal, kako se oblikujejo cene, ki jih ne določa samo vloženo delo, temveč tudi profitna stopnja kapitala. Italijanskemu ekonomistu Scaffi je očital, da ni pojasnil vplivov, ki določajo stopnjo eksploatacije in profita.

Avgustovska številka prinaša članek Toma Narina »*Laburistični imperializem*«. Člankar izraža vznemirjenje britanske levice, ker laburisti celo po 9 mesecih vladanja niso kaj prida ukrenili. Nerešena notranja protislovja so vzrok za njihovo slabokrvno zunanjepolitično aktivnost. Avtor je zapisal, da mora socialistična strategija britanske levice temeljiti na sociološki analizi britanske družbe, ne pa na moralnih protestih.

Avstrijski psihoanalitik Igor Caruso (*Psihoanaliza in družba*) obravnava družbeni in dialektični pomen psihoanalize in njeno komplementarno razmerje z marksistično teorijo. Posebej podčrtuje zgodovinske in kulturne dimenzije psihičnih motenj.

Naslednji članek Quintina Hoareja je posvečen *razpravam o izobraževanju v Britaniji*. Avtor je nakazal vsebino izobraže-

vanja in naravo njegovih pozitivnih subjektov (učiteljev). Izobraževanje je totalno in ga ne more zanemariti noben socialistični program. Obenem je revija objavila članek znanega italijanskega misleca *Antonija Gramscija*, ki obravnava nekatere podobne vidike izobraževanja, kakršni so se kazali v obdobju fašizma v Italiji (*odnos med izobraževanjem in razredom, ideologija izobraževanja in oprašanja v zvezi z učnim kadrom*). Gramsci zavrača klasično-romantični in razsvetljenjski značaj izobraževanja in se zavzema za novo vsebino izobraževalnega procesa.

-rr-

CRITICA MARXISTA,

št. 4, julij—avgust 1965

Uvodnik *Kriza PSI* obravnava dejstvo, da je PSI razen levice sedaj trdno na poti socialne demokratizacije.

V razpravi o politiki ljudske in nacionalne fronte v Italiji med vojno in po njej, ki jo je začel E. Sereni v 2. številki revije, se tokrat oglašajo Lelio Basso, Giorgio Amendola in Lucio Magri. Basso meni, da bi komunisti med vojno z večjo mobilizacijo množic ne samo za enotno fronto proti fašizmu (demokratska revolucija), ampak tudi za nadaljnje (socialistične) cilje, ter s politiko, ki bi prisilila demokristjane, da se razkrijejo predvsem kot konservativna stranka, lahko pripravili teren za veliko bolj napredne povojne rešitve. Po Magrijevem mnenju je frontovska politika izpričevala tako pozitivne kot tudi negativne strani stalinske strategije, slednje predvsem z

ločenostjo socialističnega momenta od demokratičnega momenta protifašističnega boja. Frontovska politika komunistov si je sicer res prizadevala dati boju proti fašizmu tudi razredni značaj, vendar ji je manjkalo predvsem izdelanega programa o povojni ureditvi in razvoju, da bi zastran njega sprožila ploden dialog med silami znotraj fronte. Amendola pa meni, podobno kot Sereni ter v nasprotju z Bassom in Magrijem, da je površno gledati v boju proti fašizmu zgolj boj za obrambo buržoazne demokracije, ne pa borbe, v kateri je vodilna vloga delavskega razreda (s čimer se Basso ne strinja) že omogočala tudi socialistično vsebino. To je podkrepil še s prikazom stališč Dimitrova na VII. kongresu kominterne leta 1935, kjer sta s Togliattijem frontovsko politiko že takrat tako koncipirala. Prejšnjo, napačno linijo VI. kongresa kominterne pojasnjujejo tudi *dokumenti o razpravi na X. plenumu Tretje internacionale o socialni demokraciji, fašizmu in socialfašizmu* z uvodom G. Caforna.

T. Nairn piše o *vzrokih laburističnega neuspeha*, D. Pelliccia o *nasprotjih med sindikati in socialnodemokratsko stranko v ZR Nemčiji*, J. M. Vincent pa je prispeval *Zapiske za študijo o francoski socialni demokraciji*.

-km-

CAHIERS INTERNATIONAUX DE SOCIOLOGIE,

Pariz 38. zvezek, januar-junij
1965

Znano mednarodno sociološko revijo izdaja Centre National de la Recherche Scientifique

(C. N. R. S.), izhaja pa pod pokroviteljstvom Sekcije za ekonomske in družbene vede pariške Ecole Pratique des Hautes Etudes in pod vodstvom Georges Gurvitcha. V uredniškem odboru so znanstveniki iz Francije, ZDA, Kanade, Velike Britanije, Braziliije, Belgije, Poljske in Jugoslavije, med njimi tudi R. Aron, H. Lefebvre, P. Sorokin, J. Szczepanski in R. Lukić.

38. zvezek je posvečen temi »Družbeni razredi v današnjem svetu«. 17 avtorjev objavlja prispevke, s katerimi so sodelovali na 5. posvetovanju Mednarodnega združenja francosko govorečih sociologov oktobra lani, v Kanadi. Ostali prispevki s tega posvetovanja, med njimi prispevki R. Lukića in O. Mandića, bodo objavljeni v 39. zvezku.

G. Gurvitch pojasnjuje v *predgovoru* nekatere nesporazume okrog svoje definicije družbenih razredov, hkrati pa zavrača ostale tri obstoječe koncepcije družbenih razredov (poleg marksistične) in poudarja, da je treba zgolj »dedogmatizirati« Marxovo ugotovitev o razrednem determinizmu in jo poglobiti v kompleksno dialektiko razrednega in pa globalnodružbenega determinizma, kajti prevlada enega od obeh ali njuna kombinacija je zgolj vprašanje dejstev v posameznem primeru.

V članku, ki obravnava problematiko *razreda kot bitja-posebi in kot bitja-za-sebe*, piše R. Aron, da mora analiza stratifikacije služiti kot uvod v analizo razredov in kot zavarovanje proti tveganjem teorije, ki bi izgubila stik z dejstvi, nato pa ugotavlja, da je pojem vladajočega razreda samo hipo-

teza, ki naj jo dokažejo njeni zagovorniki (čeprav ugotavlja, da bi režimu grozil razkroj, če odločujoče skupine ne bi imele nekega minimuma skupnih idej), da razvita družba ni v celoti in jasno razdeljena na razrede, ker se različni kriteriji med seboj ne pokrivajo itd., da pa kljub temu ne gre izključiti uporabe koncepta razredov in obdržati samo koncept stratifikacije in koncept interesnih grup.

V članku *Novi delavski razred v Franciji* (avtorjev prispevek na lanski Korčulanski poletni šoli je z njim do polovice identičen) ugotavlja S. Mallet, da v avtomatizirani industriji spremembe v naravi dela ter v strukturi in položaju delavskega razreda in pa preusmerjanje njegovega boja s področja mezdnih zahtev predvsem na področje upravljanja podjetij označujejo rojstvo novega delavskega razreda, ki ni več revolucionaren v smislu neposrednega boja za politično oblast kot prve naloge, ampak v novem smislu boja za čim hitrejši razvoj proizvodnih sredstev in za razvijanje novih družbenih odnosov v tem okviru.

H. Lefebvre obravnava v članku *Razred in narod od »Manifesta« (1848) dalje* razvoj pojmovanj o razrednem in nacionalnem vprašanju, medsebojno povezanost teh dveh vprašanj in perspektive svetovne politike v njuni luči. Na zanimivem konkretnem primeru francoske Kanade obravnavajo podobna vprašanja F. Dumont, M. Rioux, J. C. Falardeau in G. Fortin. Slednji se ob tem dotika nekoliko podrobneje tudi samega delavskega gibanja na tem območju in končuje z ugotovit-

vijo, da je tehnologija, ki je pri delavcu najprej vzbudila razredno zavest, to zavest nato utočila v prevladi potrošniškega sveta, da pa v nadaljnjem razvoju spet zahteva in poraja porast zavesti ter s tem tudi možnost človekove osvoboditve in realizacije.

O problematiki družbenih razredov v črni Afriki pišejo G. Balandier, P. Mercier in F. N'sougban Agblemagnon, dežele Magreba pa obravnavajo J. Berque, J. Duvignaud, A. Zghal in A. Michel. Specifičnost problematike morda najbolj označujejo konstatacije prvega, da so v teh deželah politiki zavrgli princip razrednega boja in da poudarjajo vlogo celotnega ljudstva, včasih tudi nacionalnost in pa mednarodno solidarnost nerazvitih dežel, ter da teoretiki — tudi striktno marksistični — govorijo bolj o porajajočih se kot pa o konstituiranih razredih. Številko končuje članek S. Jonasa o tej problematiki v povsem specifičnih razmerah Izraela.

-km-

RECHERCHES INTERNATIONALES À LA LUMIÈRE DU MARXISME,

št. 42

(Ženska v sodobnem svetu)

Revija *Recherches internationales à la lumière du marxisme* je lani posvetila 42. številko problemom ženske. Več avtorjev nas popelje s svojimi razpravami o tem problemu skozi *Francijo, Italijo, Švico, Sovjetsko zvezo, Nemško demokratično republiko, Madžarsko, Českoslovaško republiko do »Črne Afri-*

ke. Spričo tega so pred nami nanizani kaj različni problemi v zvezi s položajem ženske v sodobnem svetu — od njene neenakopravnosti do dejanske enakopravnosti v družbi in družini. V Franciji je zelo značilna za neenakopravni položaj ženske diskriminacija v mezdah, v poklicni izobrazbi, v poklicnem napredovanju, čeprav se število zaposlenih žensk od začetka stoletja ni mnogo spremenilo. *Udeležba žensk v političnem in družbenem življenju* pa celo nazaduje. Avtorica razprave *Ženska v današnji Franciji* Colin Madeleine meni, da je osnovni neurejeni problem uskladiti *materinstvo in ženinino proizvodno funkcijo*. Rodano Marisa pa v *Družini v vellemestu* ugotavlja, da je kriza družine, o kateri se toliko govori, zlasti v Italiji, posledica kapitalističnega družbenega sistema, ne pa ženine zaposlitve. Poudarja tesno povezavo med družino in socialnimi službami, zlasti v vellemestih. Tuscher Chiostergi Eugénie poudarja različne *predsodke glede proizvodne in politične vloge ženske* celo v delavskem gibanju. V razpravi *Ženska v družbi* jasno postavlja, da je boj za žensko osamosvojitve sestavni del boja za socializem. Zelo zanimiv je prispevek Vere Bithai *Od juridične do dejanske enakopravnosti*, ki obravnava *razmere v ZSSR*. Avtorica meni, da je osvoboditev ženske kompleksna zadeva. Pravni vidik je samo del tega procesa, vendar je z njim povezan tudi razvoj družine v celoti. Kot dopolnilo k tej razpravi pa je razprava G. Petrosjana *Racionalno izkoriščanje prostega*

časa med delavci. Avtor ugotavlja, da je zelo velik oziroma pomemben del dneva zlasti pri ženskah posvečen gospodinjstvu in drugim podobnim opravkom spričo slabo organizirane storitvene dejavnosti. Avtor sklepa razpravo z vrsto predlogov, ki naj bi delavcem, zlasti ženskam, omogočili več prostega časa. Tilhin Inge pa meni, da je *nizka stopnja poklicne kvalifikacije ženske* dediščina kapitalističnega družbenega sistema v NDR ovira za razvoj njene osebnosti. Bistveni pogoj za izenačenje položaja ženske je njena kvalifikacija.

Revija priobčuje pod skupnim naslovom *Družina v sedanjí socialistični družbi* več člankov o sedanjem položaju družine na Madžarskem. Tu gre predvsem za razlike med staro obliko družine, ki odмира, in novo, ki se razvija v socializmu. Poudarjena je zlasti družbena vloga družine kot posrednika med posameznikom in družbo. Kulcsár Kalman odgovarja na vprašanja tako imenovane krize družine. Hegedűs Andras, pa je na osnovi razprave med sociologi, pisatelji in drugimi javnimi delavci povzel sklepe, ki prikazujejo položaj in prihodnost družine, opozarjajo na spremembe v vlogi družine, pa tudi na tako imenovano družinsko moralo.

Prokopec Jiří poskuša v razpravi *Poročena ženska v svoji družini in na svojem delovnem mestu* na osnovi podrobne raziskave iz leta 1961 v ČSSR odgovoriti na vedno pričujoč problem uskladitve materinstva in ženininega poklicnega dela. To ne more biti samo stvar žensk, temveč delovnih organizacij,

zlasti pa odnosa celotne družbe do tega problema.

Ceprav lahko trdimo, da je problematika izredno pestra, vendar vidimo zakonitost v poudarjanju problemov od pravne do dejanske enakopravnosti ženske, ki jo omogoča njena strokovna usposobljenost in pomoč družbe pri uskladihvi materinskih in poklicnih dolžnosti, do spremenjene vloge družine.

Avtor članka *Evolucija položaja ženske v Afriki* Martin Pierre nas popelje v svet, kjer je še vedno aktualna dogma o superiornosti moškega, kjer pa tudi novejši družbeni procesi, zlasti urbanizacija, vplivajo na spreminjanje odnosov med moškimi in žensko.

Mislím, da nas mnogi v razpravah nanizani in marksistično analizirani problemi opozarjajo na številne, tudi pri nas še neurejene probleme v zvezi z dejanskim položajem ženske v naši družbi. Ženski smo sicer pravno omogočili, da se razvije v polno osebnost, hkrati pa smo storili mnogo premalo za uskladitev materinstva in poklicnih obveznosti, da bi postala ženska v resnici enakopravna. Ker pa je položaj ženske tesno povezan prav s to njeno reproduktivno funkcijo — družino, bi kazalo tudi pri nas globlje poseči v vprašanja družine in njene funkcije v naši družbi.

ZORA TOMIČ

Bibliografija knjig in člankov

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

II. FILOZOFIJA

- : Filozofski rječnik. Glavni urednik Vladimir Filipović. Zagreb, Matica hrvatska 1965. 438 str. — 2863
- KNJAZEVA Svetlana: Filozofija lavovsko-varšavske škole. Beograd, Institut društvenih nauka 1964. 262 str. — II/10085
- : Nauka i filozofija II. deo. Prilozi: Pavlović B., Mićunović D., Damjanović B. Beograd, Institut društvenih nauka 1964. 269 str. — II/9166-2.
- PETROVIĆ Gajo: Filozofija i marksizam. Zagreb, Mladost 1965. 348 str. — I/2270-43
- DAMJANOVIĆ Milan: Ideja fenomenološke estetike. Uvod u studiju. — Izraz 1965, br. 10, str. 950—966.
- ZIVOTIĆ Miladin: Marksizam — pozitivistička ili negativistička filozofija. — Gledišta 1965, br. 10, str. 1359—1371

III. SOCIOLOGIJA

- KONEVSKI Trajko: Osnovi nauke o društvu i ekonomije. Beograd, Naučna knjiga 1965. 246 str. — II/10084
- MANDIĆ Oleg: Uvod u opću sociologiju. Četvrto preradjeno izdanje. greb, Narodne novine 1965. 337 str. — II/9109-17
- PEROVIĆ Mirko: Uvod u sociologiju. Treće, preradjeno izdanje. Beograd Savremna administracija 1965. 400 str. — II/20085
- BREZNIK Dušan: Demografska analiza malih populacija. — Komuna 1965, br. 8, str. 14—16
- GRUBIŠIN B.: Sovjetska sociologija. Razvoj znanosti je pogoj za vodenje društvenih procesov. — Naši razgledi 9. X. 1965, št. 19

- MAJER Boris: Možnosti za bazično raziskovalno delo. Razgovor. — Naši razgledi 9. X. 1965, št. 19
- MLINAR Zdravko: Stavovi gradjana prema poslovlma lokalne samouprave. — Komuna 1965, br. 8, str. 12—14

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

- AGEL Henri: Istorija filmske estetike. Beograd, Jugoslovenska kinoteka 1965. 111 str. — 11237-7
- FEDIN Konstantin: Pisac, umjetnost, vrijeme. Zagreb. Stvarnost 1965. 288 str. — 11260
- JEREMIĆ Dragan: Prsti nevernog Tome. Eseji o savremenim jugoslovenskim piscima. Beograd, Nolit 1965. 343 str. — 11234
- : Dvadeset godina jugoslovenskog filma. Razgovor 26 naučnih i kulturnih radnika. (Rudolf Sremac, Svetozar Stojanović, Mirko Bošnjak i dr.). — Gledišta 1965, br. 10, str. 1285—1358
- : Kako se šutjelo u Rovinju. Osnovna karakteristika ovogodišnjeg savetovanja mladih kulturnih radnika Hrvatske od 30. IX. do 3. X. 1965. — Telegram 8. X. 1965, br. 284
- PAVIČEVIĆ Vuko: V čutu odgovornosti je merilo človehnosti. Pogovor. (Stvarnost in misel). — Komunist 29. X. 1965, št. 44
- POPOVSKI Duško: Odnosi razdelitve na področju kulture. Pogledi — Skopje 1965, št. 3, str. 3—40
- : Po V. kongresu jugoslovanskih slavistov od 13.—17. IX. 1965 v Sarajevu. Clanki: France Jakopin, Joža Mahnič, Boris Paternu — Naši razgledi 9. X. 1965, št. 19

- BARTOŠ Milan: Visoko obrazovanje i nacionalni razvitak. — Gledište 1965, br. 10, str. 1237—1247
- BOHANEČ Slavko: Uvodna beseda k obravnavi osnovnega splošnega usposabljanja odraslih. (Gregor Kocijan, Franci Polak, Peter Toš.) — Delavska enotnost 21. X. 1965 — Pogovori
- PIVEČ Franci: Reforma na univerzi. O resničnih in navideznih rezervah na univerzi. — Naši razgledi 23. X. 1965, št. 20
- SERGEJEV Dimitrije: Humanistiško i marksistiško obrazovanje. — Gledišta 1965, br. 10, str. 1383—1391
- STANOVNIK Janez: Univerzitet i naučna revolucija. — Gledišta 1965, br. 10, str. 1247—1263
- VIPOTNIK JANEZ: Trajnija rešenja za finansiranje obrazovanja i kulture. — Borba 13. X. 1965
- BERCE Ivan: Šola s celodnevnom delom. — Naši razgledi 9. X. 1965, št. 19
- VI. POLITICNE VEDE
1. Splošna dela:
- AVRAMOV Smilja: Pravo dobrovoljnog istupanja iz Ujedinjenih nacija. — Medjunarodni problemi 1965, br. 2, str. 53—63
- SAHINOVIC Milan: Pravni aspekt istupanja Indonezije iz Ujedinjenih nacija. — Medjunarodni problemi 1965, br. 2, str. 63—69
2. Druženopolitični sistem SFRJ
- ATLAGIĆ David: Nacija, nacionalno pitanje i odnosi medju narodima Jugoslavije. Beograd, Radnički univerzitet
- KAMUSIĆ Mitja: Organizacija in samoupravljanje. Predgovor France Bučar. Ljubljana, Življenje in tehnika 1965. 294 str. — 11259
- : Simpozijum Informacija i samoupravljanje održan 1. i 2. okt. 1964 godine. Beograd, Sedma sila 1965. 264 str. — II/10076
- TODOROVIC Mijalko: Oslobođenje rada. O društvenoekonomskega sistema. Beograd, Kultura 1965. 298 str. — 11247
- DJORDJEVIĆ Jovan: Mnogonacionalni federalizam. — Pogledi — Skopje 1965, št. 2, str. 79—87
- GLIGOROV Kiro: Podrška komuna — jedna od osnovnih pretpostavki za uspeh reforme. Izlaganje na 9. sednici Predsedstva Stalne konferencije gradova. — Komuna 1965, br. 8, str. 8—12
- GRLIČKOVIĆ Aleksander: Komunisti in razvoj materialne osnove družbe. — Pogledi — Skopje 1965, št. 2, str. 11—17
- HADŽI VASILEV Mito: Neposredna demokracija in Zveza komunistov. Pogledi — Skopje 1964, št. 1, str. 5—67
- HADŽI VASILEV Kiro: Družbeno-ekonomski izvori idejnih deformacij. — Pogledi — Skopje 1965, št. 2, str. 23—29
- HADŽI VASILEV Mito: Praksa proti dogmatskim predsodkom. — Pogledi — Skopje 1965, št. 3, str. 40—80
- HUDOLETNIJAK Boris: Dileme angažiranja i mogućnost kulturne politike. Izlaganje na Savetovanju mladih kulturnih radnika Hrvatske u Rovinju. — Telegram 15. X. 1965, br. 285
- JAKOVLEVSKI Trpe: Kvalitativni skok vloge družbene zavesti. — Pogledi Skopje 1965, št. 1, str. 67—87
- JAMAR Mirko: Enotnost stališča pri izvajanju reforme. Iz ekspozicije člana izvršnega sveta o gospodarski reformi. — Delo 29. X. 1965
- JANEVSKI Slavko: Vloga posameznika v samoupravljanju — Pogledi — Skopje 1965, št. 2, str. 65—69
- HRISTOV Aleksandar: Krajevna skupnost — važna institucija družbenega samoupravljanja. — Pogledi — Skopje 1965, št. 3, str. 104—114
- KAVČIĆ Stane: Nekateri alternative političnega izobraževanja. — Delavska enotnost 28. X., 4. XI. 1965, št. 43, 44
- MILOSAVLJEVSKI Slavko: Dalji razvitak Socijalističnog saveza. — Gledišta 1965, br. 10, str. 1263 do 1271
- MILOSAVLJEVSKI Slavko: Procesi demokratizacije v Zvezi komunistov. Govor na IV. kongresu ZK Make-

- donije. — Pogledi — Skopje 1965, št. 3, str. 95—104
- : Nacionalni odnosi u teoriji i praksi. Diskusija: Dušan Breznik, Zlatko Čepo, Boris Hudoletnjak, Radomir Lukić, Anton Vratuša i. dr. — Naše teme 1965, br. 8—9, str. 1157—1393
- RIBIČIĆ Mitja: Delavci in reforma. Iz zapiskov o pogovorih v TAM. — Naši razgledi 23. X. 1965, št. 20.
- : So javnosti — kot določa ustava — povsod odprta vrata? Kako nepristransko obveščati javnost. Pogovor za okroglo mizo »Dela«. Sodelovali: Slavko Belina, Martin Košir, Dušan Kresal, Mitja Švab i. dr. — Delo 26. X. 1965.
- STANKOVSKI Boško: Socialistični karakter mednacionalnih odnosov. — Pogledi — Skopje 1965, št. 2, str. 57—61
- VIDAKOVIĆ Zoran: Radniško samoupravljanje in naučno upravljanje industrijskim i ekonomskim procesima. — Gledišta 1965, br. 10, str. 1373—1381
3. Družbenopolitični sistemi in politične organizacije:
- GABELIĆ Andro: Strategija intervencije SAD. — Beograd, Sedma sila 1965, 64 str. — 9011-3/124
- JANKOVIĆ Dušan: Rumunija i njen posleratni razvoj. Beograd, Institut za medjunarodnu politiku i privredu 1964, 190 str. — 10366-9
- DJERDJA Josip: U očekivanju velike odluke OUN. — Medjunarodna politika 16. X. 1965, br. 373
- PETKOVIĆ Ranko: Dradeset godina Ujedinjenih nacija 24. X. 1945—24. X. 1965. — Medjunarodna politika 16. X. 1965, br. 373
4. Delavska in progresivna gibanja:
- DOŠEN Slobodan, PUTNIK Dajić: Sodobno mednarodno delavsko gibanje v socialističnih deželah. Ljubljana, Cankarjeva založba 1965, 260 str. — I/2143-2/9
- : Sodobno mednarodno delavsko gibanje v razvitih kapitalističnih deželah. I. del. Avtorji: Branko Pribe-
 čević, Zorica Priklmajer-Tomanović, Brana Marković, Branko Pribečević. Ljubljana, Cankarjeva založba 1965, 268 str. — I/2143-2/1
- : Diskusija u komunističkom pokretu Francuske o aktuelnim problemima socijalizma. — Dokumentacija medjunarodnog radničkog pokreta 1965, br. 3, str. 3—45
- : O odnosima radnička klasa — društvo. (Adalberto Minucci u »Critica marxista 1/65). — Dokumentacija medjunarodnog radničkog pokreta 1965, br. 3, str. 193—224
- JANKOVIĆ Mirjana: Italijanski komunisti, koncepcije o »novoj partiji i jedinstvu. — Socijalizam 1965, br. 7—8, str. 1054—1065
- VITTORELLI Paolo: Principi koji inspirišu medjunarodnu aktivnost Socijalističke partije Italije. — Medjunarodni problemi 1965, br. 2, str. 23—37
5. Mednarodni odnosi:
- MATES Leo: Igra vatrom. Zaoštavanje sukoba u jugoistočnoj Aziji. — Medjunarodna politika 16. X. 1965, br. 373
- PETKOVIĆ Ranko: Političke komponente sukoba u Vijetnamu. — Medjunarodni problemi 1965, br. 1, str. 83—95

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- DZEBA Krešo, BESLAČ Milan: Privredna reforma. Što i zašto se mijenja. Zagreb, Stvarnost 1965, 160 str. — II/10061
- MITROVIĆ Jovan: Sistem standardnih troškova. Priručnik za planiranje i kontrolu troškova. Beograd, Privredni pregled 1965, 320 str. — 11264
- : Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SR Srbije i aktivnost Socijalističnog saveza. Teze za pretkongresnu diskusiju. — Politika — Priloga 7. X. 1965
- ALEKSIC Milan: Tendencije u razvoju spoljne trgovine Jugoslavije. — Medjunarodni problemi 1965, br. 2, str. 37—53

- BERIČ Karel: Dvajsetletni razvoj industrijske proizvodnje SR Slovenije. — Prikazi in študije 1963, št. 7—8, str. 1—30
- DZUVEROVIC Nikola: Diskusija o Prednartu zakona o spoljnjoj trgovini. Anketa. — Privredni pregled, Ekonomska politika 11. IX. 1965
- GLIGOROV Kiro: Stabilizacija in razvoj gospodarskega sistema. — Pogledi — Skopje 1963, št. 2, str. 17—23
- KRULJ Vrleta: Platni (klirinški) sporazumi u sistemu mednarodnih plačanja Jugoslaviji. — Mednarodni problemi 1963, br. 1, str. 113—130
- MILENKOVIČ Vladislav: Karakteristike agrarne politike Evropske ekonomske zajednice. — Mednarodni problemi 1963, br. 1, str. 9—29
- MILJKOVIČ Dušan: Društveno planiranje u republici. — Gledišta 1963, br. 10, str. 1271—1283
- PIREC Dušan: Neka pitanja privredne ravnoteže u uslovima planskotržišne privrede. — Ekonomist 1963, br. 1—2, str. 49—59
- TANEVSKI Vladimir: Neki družbeni aspekti v planiranju mest. — Pogledi — Skopje 1964, št. 1, str. 101—109
- VIRANT Milojka: Osební prejemki v SR Sloveniji 1954—1965. — Prikazi in študije 1963, št. 7—8, str. 30—52
- VUKMANOVIČ Svetozar-Tempo: O nužnosti udruživanja privrednih organizacija. O planiranju u radnim organizacijama. — Privredni pregled 9. X. 1965
- B. KNJIGE IZ TUJINE
- I. MARKSIZEM
- : Aktual'nye problemy teorii i praktiki stroitel'stva kommunizma. Pod redak. V. A. Fominoj. (Moskva), Moskovskij universitet 1964. 139+(I) str. 80. (cir.)
- II. FILOZOFIJA
- AUZIAS Jean-Marie: La philosophie et les techniques par Jean-Marie Au-
zias. Paris 1965. (IV) 127 + (I) str. 80. — 2189-70
- JOHN Erhard: Einführung in die Ästhetik. Leipzig 1064. 157-80. — I/2090-30
- : MARKSISTSKO - LENINSKAJA filozofija i sociologija v SSSR i evropejskih socialističeskikh stranah. Istoričko-filosofskie očerki. (M. T. Iovčuk — otvestv. redak.) Moskva, »Nauka« 1963. 349 + (II) str. 80. (cir.) — II/10.092
- VOSTRIKOV Andrej Vasil'evič: Teorija poznanija dialektičeskogo materializma. Moskva, »Mysl'« 1965. 382 + (I) str. 80 (cir.) — 11246
- III. SOCIOLOGIJA
- ANDREVA Galina Mihajlova: Sovremennaja buržuaznaja empiričeskaja sociologija. Kritičeskij očerk. Moskva, »Mysl'« 1963. 302 str. 80 (cir.) 11.267
- BADIN Pierre: Problèmes de la vie en groupe. Perspectives psyco-sociologiques, sur les groupes, e travail, la maladie, le service social. Toulouse 1963. 185 + (III) str. 80. — 9135-22
- GROZIER Michel: Le monde des employés de bureau. Résultats d'une enquête menée dans sept compagnies d'assurances parisiennes. Paris, Editions du Seuil 1963. 237 str. 80. — 11.253
- KISELEV Igor' Jakovlevič: Buržuažnye teorii truda na službe monopolij. Moskva, »Mysl'« 1963. 139 + III. str. (car.) — 11.269
- MAGNANE Georges: Sociologie du sport Situation du loisir sportif dans la culture contemporaine. (Paris) 1964. 1964. XV + 333 str. 80. — II/10.057
- MAURICE Marc: Vie quotidienne et horaires de travail. Enquete psychosociologique sur le travail équipes successives. (Par) Marc Maurice et Colette Monteil. Paris, Université de Paris 1965. VIII + 279 + XXIX str. 80. — III/2421
- MERRIHUE Willard V.: Managing by Communication. New York, McGraw-Hill Book Co. 1960. XIII + 306 str. 80. — II/10.066
- MICHEL Andrée: Famille industrialisation logement. Paris, Centre Natio-

nal de la recherche scientifique 1959.
III + 392 str. — II/10.071

SCHRAMM Wilbur: Mass Media and National Development. The role of information in the developing countries. Stanford, University Press 190 + II. str. — I/2184-57

—: SOCIAL'NYE izmenenija rabočego klassa Belorussi v processe stroitel'stva kommunizma. (Pod redak. K. O. Buslova, ...) Minsk, Nauka i tehnika 1965. 235 + I str. 80. — 11268

THÉRY Henri: Les groupes sociaux: forces vives? La participation et ses exigences. Paris, Edit. du Centurion 1964. 222 + I str. 80. — 11.229

IV. PSIHOLOGIJA

FROMM Erich: Man for Himself. An inquiry into the psychology of ethics by Erich Fromm. (7. print.) New York, Holt 1964. XIV + 254 str. 80. — II/10.064

LADYGINA — KOTS Nadežda Nikolaevna: Predposylki čelovečeskogo myšlenija. Moskva, »Nauka« 1965. 108 + III str. (cir.) — II/10.065

LÉVY André: Psychologie sociale. Textes fondamentaux anglais et américains. Paris 1965. XIV. + 565 str. 80. — III/2129-5

SCHEIN Edgar H.: Organizational Psychology. Englewood Cliffs, N. J. 1965. XIII + 114 str. 80. — II/9948-14

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

GUSDORF Georges: L'Université en question. Paris, Payot 1964. 222 + II str. 80. — 11.252

KNAP Viktor: O vozmožnosti ispol'zovanija kibernetičeskikh metodov v prave. Moskva, »Progress« 1962. 287 + I str. (cir.) — 11.258

—: SCIENCE, Technology, and Management. New York, McGraw-Hill Book Co. 1965. XI + 368 str. — II/10.078

VII. POLITICNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

—: ESSENTIALS of industrial Management. New York, McGraw-Hill Book Co. 1959. IX + 314 str. — II/10.077

MAC GUIERE Joseph W.: Business and Society. New York, McGraw-Hill Book Co. 1965. VII + 312 str. — 11.250

RUMNJANCEV Aleksej Matveevič: O kategorijah i zakonah političeskoj ekonomii kommunističeskoj formacii. Moskva, »Mysl'« 1965. 389 + III str. (cir.) — 11.289

SAYLES Leonard R.: Individualism and Big Business. New York, McGraw-Hill Book Co. 1965. XIV + 200 str. — II/10.081

VEJSMAN A.: Novye formy zarabotnoj platy v uslovijah sovremennogo kapitalizma. Moskva, »Vysšaja škola« 1965. 102 + str. (cir.) — 11.285

X. ZGODOVINA

—: NOVEJŠAJA istorija stran Azii i Afriki. Učbenik dlja vyšših učebnyh zavedenij pod redak. M. F. Jur'eva. Moskva, Moskovskij universitet 1965. 593 + I str. (cir.) — III/2422

TUJI AVTORJI:

FRANTIŠEK VARTIK je znanstveni sodelavec Filozofskega inštituta v Bratislavi in član redakcije revije »Vprašanja marksistične filozofije«.

OBVESTILO

S to številko končuje naša revija drugi letnik. Po pravilih revije je potekel mandat dosedanjemu uredniškemu odboru, zato ga je svet Visoke šole za politične vede na svoji seji dne 9. novembra razrešil in imenoval novega, ki bo urejal revijo prihodnji dve leti. Novi uredniški odbor sestavljajo:

Roman Albreht, Vlado Benko, Adolf Bibič, Stane Kavčič, Dragana Kraigher, Sergej Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter, Rino Simoneti, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Joža Vilfan, Boris Ziherl.